

ДИНЛЕР ТАРИХЫ

ЕУДИЙЛИК, ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ ИСЛЯМ

Кырым мусульманлары диний идареси
Азовское исламский илимлер медресеси

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Терджиман: Эсма М. Акмоллаева
Эдебий муаррир: Энвер Къуртумер
Диний Муаррир: Асадуллах Т. Баиров

Ишбу китап, Салих Инджининъ «Еудийлик, Христианлыкъ ве Ислам» китабы эсасында азырланды.

Китапта, умумиј оларакъ диннинъ тарифи, менбасы ве таснифи, иляхий динлер акъкъында бильги бериле. Семавий динлер адынен белли олгъан еудийликнинъ ве христианлыкънынъ тарихы, иман эсаслары, ибадет анълайышы ве дигер эсас терминлери Исламнен къияслангъан бир шекильде анълатыла.

Эски вакъытлардан кунюмизге къадар кельген Африка динлери акъкъында да малюмат бериле.

Китап, Къырым мусульманлары диний идареси тарафындан, мэдресе талебелери, имамлар ве Динлер тарихыны оғренмеге истеген ватандашларымыз ичон төвсие этиле.

© ДУМК. Китапнынъ бутюн хакълары сакълыдыр.

Адрес: АР Крым, Симферополь, ул. Курчатова, 4.

Тел/Факс: (0652) 27-43-53, (0652) 60-94-42.

ДИНЛЕР ТАРИХЫ

Еудийлик, Христианлыкъ ве Ислам

Др. Салих Инджи

Акъмесджит - 2012 с.

АНТ ЭТКЕНМЕН

Ант эткенмен, миллетимнинъ ярасыны сармагъа,
Насыл болсун бу заваллы къардашларым чюрюсин?
Онлар ичюн окюнмесем, къайгъурмасам, яшасам,
Юрегимде къара къанлар къайнамасын, къурусын!

Ант эткенмен, шу къарангъы юрткъа шавле сепмеге,
Насыл болсун ики къардаш бир-бирини корьмесин?
Буны корип бувсанмасам, мугъаймасам, янмасам,
Козылеримден акъкъан яшлар дерья-деньиз къан болсун!

Ант эткенмен, сёз бергенмен бильмек ичюн ольмеге,
Билип, корип миллетимнинъ козъяшыны сильмеге.
Бильмей, корьмей бинъ яшасам, къурултайлы хан болсам,
Йине бир кунь мезарджылар келир мени коммеге.

Номан Челебиджихан (1885-1918)

КИРИШ СЁЗ

Къыйметли окъуыйджы!

Бир чокъ йыллардыр озъ динини огремнеге чаре тапалмагъан, динимиз акъкъында бильги берген, анълайышлы ве ана тилимизде олгъан менбаларгъа асret къалгъан халкъымыз бу бошлукъны толдураджакъ эр севиеде ве эр тарафлама Исламны анълатаджакъ китапларгъа мухтаджыр. Халкъымызынъ бу ихтияджыны къашыламакъны озюне вазифе оларакъ бильген Къырым Мусульманлары Диний Идареси бу ёлда планлы шекильде басамакъ-басамакъ илерилеп, бир сыра диний яйынларны басып кельмекте.

Истер, динни янъы огренгенлерге Исламнынъ эсасларыны энъ саде шекильде анълаткъан, истер, медресе талебелерине ве Ислам дининен меракълангъан кениш кутълелерге динимизни даа терен ве хусусий исламий илим далларына айт оларакъ анълаткъан Диний Идаремиздинъ неширлери сырасында артыкъ ишбу «Динлер тарихы» серлевхалы китап да къошулды.

Къолунъыздаки китапны азырлавда Салих Инджининъ «Еудийлик, Христианлыкъ ве Ислам» серлевалы китабы эсас оларакъ алынды. Бу эсерде исламий нокъта-и назардан умумий оларакъ динлернинъ маиети анълатыла ве дюньяда бар олып, сонъра ёкъ олгъан я да барлыгъыны девам эттирген чешит динлер акъкъында малюмат бериле.

Китапта эр бир мусульман ичюн файдалы ве огредильмеси кепек бильгилер топланып, тертипли суретте такъдим этильди. Бойлеликнен, медресе ве дигер окъув юртларында дерслек оларакъ къулланылmasы мумкун бу китап, эр бир мусульманнынъ окъуп, мураджаат эте биледжеги бир эсердир.

Къырым Мусульманлары Диний Идареси халкъымыз адындан ишбу китапнынъ азырланып басылмасында эмеги ве ярдымы синъ-ген эр кеске тешеккюрлер бильдире. Умут этемиз ки, бу эсер олгъан бошлукъны толдурыр, халкъымыз ичюн файдалы ве берекетли олып, онынъ озъ менлигини къазанмасына ярдымдже олур.

Гъайрет къулдан, мувафакъиет Аллахтандыр.

Къырым Мусульманлары Диний Идареси
Акъмесджит - 2012 сенеси

I БОЛЮК

ДИННИНЬ ТАРИФИ, МЕНБАСЫ, ЭМИЕТИ ВЕ ТАСНИФИ

I - ДИННИНЬ ТАРИФИ

«Дин» келимеси тилимизге арап тилинден кирген олып - «ёл, аят тарзы, эсап куню, къанун» деген маналарны анълата. Ислам алимлери динни шойле тариф эткенлер: «Дин акъыл саиплери олгъан инсанларны озь истеклеринен дөгъру ёлгъа алып баргъан ве пейгъамберлернинъ вахийге таянгъан иляхий бир къанундыр». Бу тарифке коре диннинъ эсас хусусиетлерини шойле тертиплемек мумкун.

1. Дин – иляхий къанундыр: Дин Аллахкъа эсаслангъандыр. Онынъ къуруджысы Аллахтыр. Бу ерде Пейгъамберлернинъ вазифеси ялынъыз о динни инсанларгъа теблигъ этмек, анълатмакъ ве орнек оладжакъ шекильде яшамакътан ибараттири.

2. Дин эбедий саадетке давет эти: Дин инсанларны мытлакъ акъикъаткъа яни дюнья ве ахыретте эбедий къуртулышкъа чагъыра.

3. Дин пейгъамбер кетирген вахийге эсаслана: Аллах Тааля динни къулларына, инсанлар арасындан сечкен пейгъамберлери васытасынен бильдиргендир. Бу акъында Къуран-ы Керим шойле хабер бере: «**Догърусы, олар бизим къатымызда сечильген эйи кимселерденdir**» (Сад, 38/47). Бу себепнен бир дин ичюн пейгъамберлик зарурдыр. Пейгъамберлер Аллахнен къургъан шахсий алякъалары саесинде вахийни алып, инсанларгъа олгъаны киби теблигъ эткенлер.

Бу мевзуда Къуранда шойле буюрылгъан: «**Эй, Пейгъамбер! Раббинъден санъа эндирильгенни теблигъ эт. Эгер буны япмасанъ, Онынъ эльчилигини япмагъсан олурсынъ»** (Майде, 5/67).

4. Дин акъыл сиплерине хитап этте: Диннинь макъсат эткен күттеси – акъылы башында олгъан инсанлардыр. Чюнки Ислам – акъыл ве мантыкъ тарафындан къабул этильмеси къолай олгъан бир диндир. Затен Исламгъа коре акъылы олмагъанлар диний бакъымдан месулиетли сайылмазлар.

5. Дин инанув уриетни таный: Къуран-ы Керим динде зорламакъны ясакъ эткен. Къуран-ы Керим бу хусуста: «**Динде зорламакъ ёккытыр**» (Бакъара, 2/256.); «**Хабибим, оларгъа сёйле, сизинъ дининъиз - сизге, меним диним де - манъя**» (Кяфирун, 109/6) деп буюрмакъта. Бунъа коре эр кес озъ ёлұны сечовде уръдир, анджакъ сечкен ёлұна коре ахыретте джеза я да мукяфат кореджек.

II - ИСЛЯМГЪА КОРЕ ДИН ДУЙГЪУСЫНЫНЪ МЕНБАСЫ

Инсанiet тарихына бакъылгъанда, дин дуйгъусынынъ бутон инсанлар арасында ортакъ олгъан, энъ иптидай къабилелерден энъ илерилеген джемиетлерге къадар – эписинде дин фикирининъ булуңғаныны корымек мумкун. Ислам дини, иман дуйгъусынынъ яратылыштан, яни додъуштан олгъаныны къабул эттер. Исламгъа коре инсанлықънынъ ильк дини – тевхид динидир. Диннинъ къуруджысы – Юдже Аллахтыр. Аллах киянатны, инсанны яратқыян, китаплар ве пейгъамберлер ёллагъан. Хазрети Адемге эр шейнинъ ады огretильген ве онъа ильк пейгъамберлик вазифеси юклетильгендер. Хазрети Адем, Аллахтан алгъан вахий ве ильхамнен озъ девриндеки инсанларгъа додъру ёлны косытергендер. Вакъыт кечкенинен бу инсанлар тевхид эсасларыны унтуып, Аллахтан башкъа шейлерге: кунешке, айғыа, озъ эллеринен япқыан эйкеллерге ибадет этмеге башлагъанлар. Аллах да, пейгъамберлер ёллап, оларны «керчек динге» давет эткен. Бу себепнен инсанiet тарихында башта тек Аллахкъа олгъан иман, даа соңыра инсанларнынъ асыл динлерinden узакълашувлары нетиджесинде чокъ танърыджылыкъ (политеизм) ве путперестлик, меджусийлик (паганизм) пейда олгъан. Бу алларда да Аллах, инсанларгъа акъикъатны огretmek узыре вакъты-вакътынен пейгъамберлер ве китаплар ёллагъан. Бу мевзуда Къуран-ы Керимде:

«Ант олсун ки, эр умметке «Аллахкъа къуллукъ этинъ, бозгъунджылардан къачынынъ» деген бир эльчи ёллагъанмыз» (Нахъ, 16/36); «Эр джемаатнынъ бир ёл косытериджиси бардыр» (Рад, 13/7); «Биз бир пейгъамбер ёлламагъандже, азап этеджек дегильмиз» (Испа, 17/15) деп буюрылгъан.

Дин дүйгүсүсүнинъ дөгъувдан кельген бир дүйгү олгъаныны Дженабы Хакъ Къурандаки «Сен юзюнъни ханиф оларакъ динге, Аллах инсанларны анги табиатта яраткъян исе, онъя чевир. Аллахнынъ яратувында денъишме ёкътыр» (Рум, 30/30) аетинен бильдирмекте.

Мевзунен алякъалы Эбу Хурейрадан -радыяллаху анх- риваает этильген бир хадис-и шерифте шойле дениле: «Эр дөгъгъан, анджакъ Ислам фытраты узьре дөгътар. Сонъра аласы, бабасы еудий исе – оны еудий, насраний (христиан) исе – насраний, меджусий исе – меджусий япарлар» (Бухарий, Дженаиз, 92). Бу хадисте дин дүйгүсүсүнинъ фытраттан олгъаны; темиз, пак ве къабаатсыз оларакъ яратылгъан инсанынъ, аиле ве мүйтнинъ тесиринен динини денъиштиргени бильдирильмекте.

Корюльгени киби, Исламгъа коре диннинъ менбасы – Иляхтыр. Белли девирлерде инсанлар дөгъру ёлдан чыкъкъанларында, оларны текрап илихий вахийге чагырмакъ ичюн вакъыт кельгенде янъы пейгъамберлер ёлланылгъан.

III - ДИННИНЪ ЭМИЕТИ

Дин – инсаниет тарихы боюнчада эр даим олгъан ве келеджекте де олмагъа девам этеджектир. Тарихнынъ къайсы деврине бакъылса бактылсын, динсиз инсанлар булунса да, динсиз бир джемиет олмагъан. Мешхур фельсифеджи Хенри Бергсон бу акъкъында шойле дей: «Илимден, санаттан ве фельсифеден марум этильтен инсан джемиетлери булунгъан ве булунаджакътыр. Амма динсиз бир джемиетнинъ булунгъаны ич корюльмеген».

Юдже Аллах инсанны, нефсаний тарафтан айванлардан ашагъы, руханий тарафтан да мелеклерден даа устюн ола биледжек бир хусусиетте яраткъян. Онынъ бу шекильде яратылмасы, бир имтиян ичүондир. Бу имтияннынъ нетиджесинде къул эгер яхши амеллер

ишлесе, бу дюньяда «Аллахның халифеси» макъамына етишеджек, нетиджеде дюньяда ве ахыретте гонъюль раатлыгъына ве эбедин күртүлүшкө иришеджек. Акса алда исе бу дюньядаки имтианны джояджакъ, эм дюньяда, эм де ахыретте джойгъанлардан оладжакъ.

Инсаннинъ дюнья имтианыны къазанмасы, анджакъ диннинъ эмир ве ясакъларына уймасынен мумкун. Дин инсаннинъ тек ахыретте дегиль, айны заманда бу дюньяда да баҳтлы бир аят сюрмесини сакъламагъя ярдым эте. Чонки дин къянун ве низамларгъа риает этильмеген ерлерде де инсанларны дөгърулыкъкъ ёнельткен ве оларны эйи ве файдалыш шейлерни япмагъя тешвикъ эткен бир аят низамыдыр. Дин – анархизмнинъ, хакъсызылыкънинъ, адалетсизликнинъ, яманлыкънинъ душманыдыр. Дин джемиетте тертипни къорчалав вазифесини беджере. Тарих боюнчада, икътисадий ве маддий тарафтан зайдиевлар жарандырылган джемиетлер аякъта турмагъя девам эттилер; анджакъ диний дүйгүларды зайдиевлар, маневий оларакъ чөккен джемиетлер ер юзүндөн силинип ёкъ олдылар.

Диннинъ зайдиевларды, ахлякъий ве укъукъий бозгүнлүкъларнынъ ишленмесине ёл ача. Чонки дин олмаса, ахлякълы олмагъя джельт эткен ич бир кучь къалмаз. Хелял-харам анътайышы олмаса, джемиеттинъ низамы да сарсылыр; инсанларны ич бир шей тутып олмаз; анархия ве башкъа чешит мешакъъатлар ортагъа чыкътар. Албуки, эр заман ве эр ерде озюни незарет эткен бир Танърынынъ бар олгъанына инангъан инсан, дайма эйи олгъанны япты, яман олгъандан сакъынмагъя гъайрет этер.

Инсан олумден дегиль, ёкъ олмакътан къоркътар. Исламда инсан олумнен ёкъ олмаз, олум – янъы ве эбедин бир аятнынъ башланувыдыр. Бу ишанч, инсанны Аллахнынъ ризасыны эльде этмеге ёнельтир, инсан бу оғырunda дюньянынъ зорлукъларына ве къасеветлерине къашыту турмагъя чалышыр. Чонки инсан ялынъызылыгъыны, джесаретсизлигини, умутсизлигини анджакъ, динге кельмек ёлунен енъип олур. Дауларнен дерпт-къасеветлерини Раббине анълатыр. Инсан дин ярдымынен маневий зенгинликни эльде этер.

«Булар, иман эткенлер ве гонъюллери Аллахнынъ зикринен сукюнетке иришкенлердир. Билинъ ки, къальплер ялынъызы Аллахны анъмакъынен раатлыкъ тапар» (Рад, 13/28) манасыны

анълаткъан ает, бу акъикъатны ифаде этмектедир.

Диннинъ маневий итибары аким олмагъан джемиетлерде «къуветли олгъан – хакълы, къуветлилер раат яшамалы, зайдилар эзилип, эксплуатация япылмалы» тарзындаки адалетсизлик тюшюнджеши укюм сюрер. Бойле джемиетлерде сербест озъ фикринъни бильдирменъ мумкун дегиль. Бунынъ янында диннинъ маневий итибарына юрекнен ве фикирнен багълангъан джемиетлерде исе зайдиф, аджиз, ёкъсул ве кимесизлер дайма имае алтында олур, ялынъызлыкъларыны унутыр, зенгин-фукъаре, куччю-зайдиф арасында мейдангъа кельген къардашлыкъ багъы джемаатны бир-бирине даа къавий багълар. Динсизлернинъ вазиетини проф. др. Ферит Кам не гузель анълаты:

«Динсиз бир адам олгъаны къадар къаранлыкъ бир геджеде фыртынагъа расткельген, елькенсиз, капитансыз бир геми киби бу вакъиалар океанынъ къоркъунчлы далгъалары арасында чалкъаланып тураг. Ниает, сагъ-селямет ялысына етишемеден, эйбетли бир къаягъа урулып, парча-кесек олтур. Эгер динсиз олмакъ, инсан оғълунынъ мумкун олгъан бутон зевкълерден истенильгени къадар пай алмакъ макъсадындан ибартолса, эмин олмалы ки, Аллах асла бунъа разы олмаз. Бу ярамагъан иман саиплерининъ акъылындан зевкъ алма истидатыны аман ортадан силер. Дин кеткен дакъикъада инсанынъ козюне къара бир козълюк такъылыр. Дюнья инсанынъ бакъышында бир беля зинданына чевирилир. Бутон варлыкъларны сим-сия корьмеге башлар. Ер ве кок атештен бир йип киби богъазына кечмек ичюн эр ан тарлашыр. Юрек эр тюрлю инсаный хусусиетлерден узакълашыр.

Дин кетсе, фазиilet бинасы йыкъылыр, юксек дүйгъулар адына юректе ве акъылда не бар олса, эписи бирер-бирер чекилир. Юрек бомбош, там-такъыр къалыр. Онынъ ерини соңу олмагъан бир мейдан, козъ-козъни корьмеген бир зульмет кваплар. Иште, бунъа къаранлыкъ ичиндеки куфюр ве динсизлик дерлер ки, Джекеннэмнинъ кузъюси будыр. Аллах динсизлерге энъ буюк азапнынъ мисалини: «**Биз оларгъя энъ буюк азаптан (ахыреттеки) эвель де оларгъа мытлакъя якъын азапны (дюнъядаки) таттыраджакъымыз**» (Седжде, 32/21) аети васытасынен ифаде эте. Чюнки Къуран-ы Керимде кечкен «**Инсан, озюнинъ башы бош быракъыладжакъ беллейми?**» (Къыяме, 75/36) аетининъ юдже манасы тенбиелемекнен инсанни бу дюнъяды

ойле иляхий эмирлерден сербест ве озь башына ташламаз. Иисан маддий насыл бир чешит башланыш ве шартларгъа таби исе, маневий де ойледир. Чюнки бизим корип оламагъанымыз бир маневий къувет даима бизге акимдир» (Ферит Кам, Диний субетлер, Анкъара, 1987, с. 48 - 50).

IV ДИНЛЕРНИНЪ ТАСНИФИ

A - ХАКЪ ДИНЛЕР ВЕ ХУСУСИЕТЛЕРИ

Ислам алимлери динлерни: хакъ динлер, мухарреф динлер ве батыл динлер оларакъ учь къысымгъа болелер. Инсанлар, ильк Пейгъамбер Хазрети Адем -алейхисселям- дан башлап, тек бир олгъан Аллахкъя ibадет эткендирлер. Вакъытлар кечтикче бир къысмы темиз ишанч ве иманыны къорчаладылар, бир къысмы да сонърадан анълашмамазлыкъка кирип, дögүрүелден чыкътылар. Бунынъузерине Юдже Аллах, заман-заман инсанларгъа дögүруны, хакъ ве акъикъатны бильдирмек ичюн пейгъамберлер ёллады. Бу пейгъамберлерниң косытерген ёлдан кеткенлер, хакъ динини ве ишанчыны къорчалап сакъладылар; оларны динълемегенлер исе къаранлыкълар ичинде къалып, бир такъым денъиштирильген ве уйдурылгъан динлерге кирдилер. Бунынъ нетиджесинде де бир такъым мухарреф ве батыл динлер пейда олды.

Бу ерде эвеля хакъ динлерниң эсас хусусиетлеринен къыскъадан таныш олайыкъ:

1. Хакъ дин Аллахнынъ эмиридир ве вахийге таяныр.
2. Тек бир олгъан Аллахкъя иманни эмир этер. Аллахнынъ бирлигини эсас алмагъан бир дин – бозулгъан дин демектир.
3. Ахыретке иманни эмир этер. Аллахкъя иман, ахыретке иман или тамам олур.
4. Иман эсаслары ичинде пейгъамберлерге иман да бардыр. Чюнки хакъ динни Аллах адына инсанларгъа теблигъ эткен кимселер – пейгъамберлердир ве олар эр тюрлю зарар береджек шейден ве сөздөн узакъ инсанлардыр.
5. Хакъ дин мукъаддес бир китапкъа таяныр. Эр пейгъамберге бир китап берильгендер. Анджахъ бу китапларнынъ бир къысмы

вакъыт кечмесинен бозулып, дөнъиштирильгендир. Булар ичинде ялынтызыз Къуран-ы Керим тарихий весикъаларнен де исбат этильгени киби, ич бир шекильде дөнъишмелерге оғрамадан кунюмизге къадар этип кельгендир.

6. Мелеклерге иман мевзусы да хакъ диннинъ хусусиетлерinden биридир.

7. Хакъ динде ибадет ялынтызыз Аллах ачылышынан япылыр.

8. Керчек дин акъыл ве илимге зыт олмаз. Чюнки эм дин, эм де илим Аллахнынъ анджакъ акъыл саиплери ичюн къойгъан къануныдыр.

9. Хакъ дин инсанлар арасында хакъ ве адәлет шартыны козь оғоне алыр. Инсанлар хакъ ве сербестликлерге саип оларакъ дөгъгъянлар ве бир-бирлери къаршысында джыныслары, тиллери, ватанлары ве ыркълары тарафындан бир устюнликлери ёкътыр. Устюнлик анджакъ тақтванен, яни Аллахкъа энъ гузель бир къуллукънен олур; Къуран-ы Керим буны шойле беян эти:

«Эй, инсанлар! Дөгърусы биз сизни бир эреккенен бир къадындан (Адем иле Хаввадан) яраттыкъ. Бир-бириңизнен танышувынызыз ичюн, сизни къавымларгъа ве къабилелерге айырдыкъ. Аллах янында энъ дегерлинъиз, Ондан энъ чокъ къоркъкъянынъыздыр» (Худжурат, 49/13).

B - МУХАРРЕФ ДИНЛЕР

Мухарреф динлер – Исламгъа коре ильк девирде Аллах тарафындан ёлланылған, анджакъ сонърадан бозулған ве мукъаддес китапларның аслы гыйайп олған динлердир. Еудийлик ве христианлыкъ бу бакъымдан мухарреф динлердир. Бу динлер Аллахкъа имандан, тевхид акъидесинден узакълашкъяларды. Мисаль оларакъ еудийликнинъ мукъаддес китабы олған Тевраткъа дин адамлары тарафындан буюк ольчиоде къошмалар ве чыкъармалар япылғандыр. Еудийлик бутунъ еудий миллетнинъ миллий бир дини алына кельгендир. Еудийликнинъ Танърысы Ехова, ялынтызыз Израиль Оғыулларының иляхы сайыла. Айны шекильде еудийлер де инсанлыкъының энъ сайланған миллети оларакъ къабул этильгендир.

Еудийліктеки бу бозулманың артындан Аллах даа сонъра Хазрети Исааны – бир Пейгъамбер, Инджильни де – мукъаддес

бир китап оларакъ ёллады. Анджакъ Хазрети Исагъя ишангъан христианлар да вакъыт кечьмесинен Инджильде бильдирильген илихий акъикъатларгъа терс бир такъым иман эсасларыны ортагъа чыкъардылар, Хазрети Исагъя Танъры ве Танърынынъ оғылу деп төвхид ишанчындан узакълаштылар. Айрыджа Хазрети Исадан соң онынъ кетирген эсас шартларгъа терс олгъян, айны заманда да бир-бирине уймагъан бир чокъ Инджиллер яздылар. Бу шекильде христианлыкъынынъ бозулмасында христиан дин адамлары (кильсе бабалары) буюк роль ойнадылар. Христианлыкъынынъ бу шекильде дөнъишимесинден соң исе Юдже Аллах соң дин олгъян Исламны ёллады. Юдже Аллах бу диннинъ соң дин олгъаны себебинден инсанларнынъ Исламиетте эр къайсы бир дөнъиштире мямаларына изин бермейджегини, Исламнынъ озы къоруыйыджысы алтында олгъаныны Къуран-ы Керимнинъ шу аетинде ачыкъ шекильде бильдире: «**Къуарнны кесен - кес биз эндирдик; оны биз къорчалайджакъымыз**» (Хиджр, 15/9).

В - БАТЫЛ ДИНЛЕР

Асыллары бакъымындан төвхид ишанчынен багъы, алякъасы олмагъан динлерге батыл дин денилир. Оларнынъ менбасы – вахий дегиль, инсандыр. Оларда акъылгъя, икметке ве джемиет файдасына уйгъун базы укюмлер булунса биле, эсас итибары иле Юдже Аллахкъя ве Онынъ бир пейгъамберине таянмагъаны ичюн мукъаддес тарафлары ёкътыр. Айрыджа бу динлернинъ, илихий динлерден файдаланып низамларынынъ текмилештирильгени, я да эски илихий тамырлы динлернинъ сонърадан бозулмасынен мейданға кетирильгени къайд этильген. Чюнки эр милдетке бир тенбиеджининъ ёлланылгъанына, пейгъамберлернинъ сайысынынъ бинълердже олгъанына айт хадис-и шерифлер ве бунъа ишарет эткен ает-и керимелер бар. Анджакъ Къуран-ы Керим дөгърудан ачыкъ бу динлерден анълатмагъаны ичюн Ислам алимлери буларны батыл динлер оларакъ къабул эткенлер. Базы айванларгъя, табиат кучълерине, аталарынынъ рухларына ве башкъаларына мукъаддеслик багъламакъ бу динлернинъ ортакъ хусусиетидир. Базы джемиетлернинъ урф-адетлерден шекилленген озы динлери, хиндуизм, буддизм, меджусийлик, шаманизм киби ишанч системаларыны буларгъа мисаль оларакъ косътермек мумкун.

1. Урф-адетлерден ибарет Африка динлери

Еүйдилік, христианлықъ ве Исламиет Африкагъа кирмеден эвель бу къытагъа айт бир такъым ерли къабиле динлери бар эди. Бу динлерде аталаргъа, кунеш, ай киби базы табиат варлықъларына; ат, къашкъыр, арслан киби базы айванларгъа сайгъы косытериле эди. Аиле ве къабиле реиси айны заманда бир дин адамы сайыла эди. Этне ве сиир япмакъ да эмиетли бир иш сайыла эди. О девирде бу динлернинъ язма шекильде бир диний метинлери ёкъ эди. Диний мерасимлер эксериет вакытын чалгъы ве оюн ярдымынен япыла эди. Базы темсиллернинъ эмиети буюк эди. Чюнки бу темсиллернинъ корюнметен рухларнен инсанлар арасында багъ къургъанына ишаныла эди. Бұнынънен берабер базы эски Африка динлеринде тек бир Юдже Танърынынъ барлығыны косытерген базы тюшөнджелернинъ да олгъаны корюне эди. Акъикъатен бу танърынынъ ердеки ве коктеки эр шейнинъ яратылдысы олгъанына ишаныла эди. О, бутюн къыралларнынъ узеринде энъ буюк бир къырал къабул этиле эди. Аслында Африканынъ буюк бир къысмында мусульманлықънынъ къолай шекильде къабул этильмеси ве яйылмасында Исламдаки тек, эр шейге кучю еткен Къадири Мытлакъ бир Аллахкъа ишанувнынъ буюк тесири олгъаны сёйленмекте. Анджакъ урф-адетлерден ибарет Африка динлеринде муим бир шекильде корюльген Юдже Танърынынъ ата рухларына ильхам бермеси ве табиаттаки бир чокъ варлықълар ёлунен мейданғыа чыкъуын тюшөнджееси, онынъ юджелигине ве буюклигине дикъкъат чеке эди.

Биз бу ерли динлернинъ эр алда даа эвель о джемааткъа ёлланғыан, анджакъ сонърадан бозулып, керчек иляхий бильгилернинъ бозулғын аллары деп тюшөнмемиз мумкун. Чюнки Къуран-ы Керимде бунъа ишарет эткен бир чокъ ает булунмакъта. Ашагъыда олардан бир къач мисаль беремиз: «**Ич бир уммет ёкъ ки, арапарында бир тенбиджеки келип - кечкен олмасын**» (Фатыр, 35/24); «**Ант олсун ки, эр умметке Аллахкъа къуллукъ этинъиз, бозгүнджылардан къачынынъыз деген бир эльчи ёллагъанмыз**» (Нахль, 16/36); «**Биз бир эльчи ёллагамагъандже (ич кимсеге) азап этмеймиз**» (Ибра, 17/15). Анджакъ Къуран-ы Керимде ве Хазрети Мухаммед -саллялаху алейхи ве селлем- нинъ хадислеринде бу улькелернен багълы ич бир динден сёз этильмелени ичон, биз Африкадаки урф-адетлерден ибарет

динлөрни де «батыл динлөр» сырасына къоштыкъ.

2. Урф-адетлерден ибарет шаркъ динлери

Шаркъ динлери дейильген буддизм, хиндуизм, меджусийлик, шинтоизм, конфучиоанизм, сабийлик, таоизм ве сихизм киби динлөр даа чокъ Иран, Япония, Кытай, Хиндистан киби Шаркъ ве Узак Шаркъ улькелеринде пейда олдылар.

Буддизм: буддизмнинъ къуруджысы Будда (милляттан эвель 563 - 483) Хиндистанда яшагъан бир фелседжидир. Будданынъ озю язылы бир шей къалдырмағъан, анджакъ сонърадан талебелери тарафындан язылгъан китаплар мукъаддес оларакъ къабул этильмеге башлагъан. Будданынъ эйкеллерине сайгъы косытермек ве онынъ яшагъан ерлерни зиярет этмек эмиетли ибадетлерден сайыла.

Хиндуизм: хиндуизмнинъ бир пейгъамбери ёкътыр, эски заманаларда язылгъанына ишанылгъан базы китаплары бар. Хиндлернинъ пек чокъ танърылары бар. Олар бу танърыларнынъ эйкеллерине къуллукъ ве ибадет япалар. Ольген кишининъ бир башкъасынынъ беденинде текрас дюньягъа кельгенине ишаналар. Джемиет бешайры сыныфтанды ибарат олып, бир сыныфтанды башкъасына кечмек кесинликнен ясакълангъан.

Меджусийлик (Зороастризм): Зердушт тарафындан къурулгъаны сёйленген ве эски Иранда яйылгъан бир ишанч системасыдыр. Меджусийлер атешни мукъаддес сайып, онъя ибадет эткенлер. Ираннынъ мусульманлар тарафындан фетих этильмесинен, меджусийлик тарих санаасындан силине.

Шинтоизм: шинтоизм – японларнынъ урф-адетлеринден ибарат бир диндир. Энъ эмиетли хусусиети – олюлернинъ рухларына ибадет этмектири. Бу динге ишанғанлар, олюлерининъ мезарларына ашайджакъ-ичеджек кетирелер ве бойле этип оларны мемнүон этмеге чалышалар.

Конфуцианизм: урф-адетлерден ибарат Кытай динлөринден биридир. Къуруджысы Конфучиос милляттан эвель 551 – 479 да яшагъандыр. Принциплери арасында бир танъры тюшюндже олмагъаны ичцион динден даа чокъ фельсифий бир тюшюндже системасына бентзей. Айрыджа Кытайда таоизм денильген бир

башкъа дин де бар.

Сабийлик: Къуранда анълатылгъан эски бир диндир (Бакъара, 2/62; Маиде, 5/29; Хадж, 22/17). Сабий – Иракъта Фырат (Ефрат) иле Диджле (Тигр) озенълерининъ аралыгъында яшагъан кучюк бир къабиленинъ аддыры. Сабийлерниңъ ишанчына коре бир тарафта нур, башкъа тарафта исе къаранлыкъ танърысы олмакъ узыре текхидге терс, экили бир танъры тюшюнджеши бар.

Сихизм: Гуру Нанакъ адлы кимсе тарафындан къурулгъан бир диний тюшюндже. 16 асырда Хиндистанда яйылгъан сихизм, Исламнен хиндуизмни бирлештиргемеге чалышкъан, Исламны бозмакъ ичюн ортагъа чыкъарылгъан уйдурма бир диндир. Бир танъры тюшюнджеши ёкътыр. Хиндуизмдеки базы ишанчлар, олгъаны киби алынгъан.

3. Ислам дини бакъымындан батыл динлер

Корюнгени киби батыл динлерниңъ ортакъ хусусиети – тек бир юдже яратылдыдан зияде чокъ танърыджылыкъка таянмаларыдыр. Меджусийлик киби бу динлерниңъ базылары ильк вакъытта тек танърыджылыкъка багълы олса да, вакъыт кечмесинен бу тюшюндже бозулгъандыр.

Хиндуизм ве буддизм киби базылары да керегинден чокъ зухдны [дюньядан бүс-бүтүн узакълашувны] тексие этип, инсан яратылышина терс шейлер отте чыкъарагъянлар. Ислам, инсаннынъ тек руханий тарафыныңъ эльге алынып, бедений ихтияджларыныңъ тамамынен быракъылмасыны къабул этмей. Ислам ахырет аятына биринджи ерни бермекнен берабер, экиси арасында аятынъ акъикъатларына уйгъун оларакъ орта бир ёлнынъ тутулмасыны тексие эткен. Буны япкъанда да тек ахлякъий бир такъым насиатларда булунмакъынен сынтырыланмай, айны заманда инсанларныңъ куньделик аятында къарышлашмалары мумкун олгъан мевзууларнен багълы бир такъым ёнельтириджи укюмлер, эмир ве насиатлар бере. Бу мевзу акъкъында Къуранда шойле буюрыла: «**Аллахныңъ санъа берген шейлерinden ахырет юртуны къыдыры. Дюньядан да, насибинъни унутма. Аллах санъа ихсан эткени киби, сен де яхшылыкъ яп. Ер юзүнде бозгъунджылыкъ истеме. Чюнки бозгъунджыларны севмел**» (Къасас: 28/77).

Кене бу динлерден базылары да (шинтоизм киби) аталарының рухларына ибадет этип, къуллукъын дин алына кетиргенлер. Бу динлерде ачыкъ ве анълайышлы бир танъры тюшонджеси ёкъ. Долайысынен инсан акълына терс, инсанның яратылувы ве оның табиат ихтияджларына эмиет бермеген бу чешит динлернинь шимдики девирде къабул олмасы кет-кете зорлашмакъта.

Бу динлерден базылары мухарреф дин олгъан еудийлик киби, миллий бир дин алына кельген ве башкъа миллэтлерни четте къалдыргъан. Меселя, шинтоизм японларның, хиндуизм исе тек хиндлернинь союна бағылы олгъанларның дини алына кельген. Долайысынен бу киби динлер вакъыт кечмесинен ерли бир динге чевирилп, дюнья ольчусинде бир дин олув ве бутюн инсанлыкъка керчек иляхий бильгини бильдирюв хусусиетлерини гъайып эткен.

Инсаннеге ёлланғъан энъ сонъ иляхий дин олгъан Ислам, Юдже Аллахның бирлигини (төвхидни) эсас алгъандыр. Ислам, базы динлерде ер алгъан Танърының чешит варлықъларгъа бенъземеси я да оларгъа чевирильмеси тюшонджесини кесен-кес къабул этмей. Чюнки Исламгъа коре, иляхий кучь бир ве тектир, ортагъы ве бенъзери ёкътыр. Джанлы я да джансыз бутюн варлықъларның яратылжысы ве саибидир. Бутюн кянат оның къойгъан иляхий низамгъа (суннетуллах) ве озъ яратылышларына ерлештирильген иляхий эмирлерге коре омюрлерини кечирмекте.

Ислам, базы динлерде ер алгъан инсан рухуның ольгенден сонъ башкъа бир беденге кечип, текrar дюньягъа кельмеси шеклиндеки ишанчны да къабул этmez. Чюнки Исламгъа коре инсан аяты олюмнен битер ве бир даа текrar дюньягъа кельмек мевзузы ёкътыр. Дюнья аяты инсангъа тек бир кере берильген бир имтиандан ибараттирир. Бу керчек Къуран аетлеринде шу шекильде беян олунса: «**Ниает олардан бирине олюм келип чаткъанда «Раббим!» дер. «Мени кене арткъа дюньягъа къайтар ки, айрылгъаным дюньяда салих (догъру) амель ишлейим»** дер. Бунъя Юдже Аллах шойле къарышлыкъ берер: «**Ёкъ, асла! Оның сёйлегени бу сөз бош лафтан ибараттирир. Чюнки оларның оглеринде та тириледжеклери къыямет күнүоне къадар девам этеджек олгъан бир перде (берзах) бар**» (Муминун, 23/99 - 100).

Коръенимиз киби бу батыл динлер, амельде инсан ичюн

месулиетли сайылгъан вазифелернинъ не олгъаныны там оларакъ ортагъа къойып оламай ве инсанларнынъ бутюн ихтияджлары ичон керек олгъан джевапны бермеге имкяны ёктыр. Иман бакъымындан исе булар, тек яратыджы бир Илях, мукъаддес бир китап, юдже яратыджынынъ эмирлерини инсанларгъа етиштиреджек орьнек бир Пейгъамбер киби бир динде булунмасы керек олгъан энъ темелли эсасларгъа саип оламагъанлары ичон, керчек бир дин олмакъ сыйфатыны ташып оламай.

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ:

Хазрети Ибрахимнинъ эйкеллерге табынгъанларгъа берген дерси

Хазрети Ибрахимнинъ бир гедже ич юкъусы кельмеди. Эвден чыкып дагъгъа трарапт ёл тутты. Дагъдаки бир къоба башына кельди. Артыны диваргъа берип отурды ве кок юзюне бакъты. Кок юзюнде парлагъан ай ве йылдызларны корер-корымез, оларгъа ибадет эткен инсанларны хатырлады ве текrap къальбини аджы бир кедер къаплады.

Хазрети Ибрахим яшагъан джемиеттеки инсанларнынъ кимиси ердеки, кимиси де коктеки пугларгъа табына эди. Оларгъа догъру ёлны косытермек ичон ишандырыджы делиллэр кетирмекни тюшюнди. Инсанларгъа коктеки йылдызларнынъ танъры оламайджагъыны насыл анълатып олур эди? Соң бир къарарагъа кельди. Олардан бири олгъан киби корюнип, тюшюнджелерининъ янълышлыгъыны ортагъа къояджакъ эди. Аман ишке башлады.

Кок юзюнде парыл-парыл парлагъан бир йылдыз корьди. Озын озюне шойле деди:

- Шу парлакъ йылдыз танъры олмасы мумкунми?

Оны батмасына къадар сейир этти. Хазрети Ибрахим:

- Йылдыз батты. Джоюлды. Меним гонълюм джоюлып кеткен шейлерни севмез. Танъры бир корюнип, бир джоюлмаз. Бу парлакъ йылдыз танъры олмасы мумкун дегиль.

Бу сёзлер йылдызларгъа ибадет эткенлернинъ тюшюнджелерине бир зельзеле, сарсынты киби тесир япкъан эди. Ниетини

керчеклештиrmеге девам этти.

Ай дөгъды бу сефер. Булутларның арасындан кечип дагъларгъа, дерелерге, койлерге ышыл-ышыл кумюш нурларыны ягъдырды. Хазрети Ибрахим -алейхисселям- озь озюне:

- Аджеба, ай – танъры олмасы мумкюнми?- деп сорады.

Айны батмасына къадар сейир этти. Ай да батты. Ойле исе, о да танъры оламаз эди. Чюнки керчек танъры ич бир заман джоюлмамалы, ёкъ олмамалы эди. Хазрети Ибрахим кок джысымларына ибадет эткен инсанларның уфачыкъ акъыллары иле шакъалаша эди санки. Саба олды. Уфукъта кунеш буюк бир нур топу алында корюнди. Хазрети Ибрахим -алейхисселям-:

- Кунеш гедже корыгеним айдан да, йылдыздан да буюк. Аджеба, кунеш танъры олмасы мумкюнми?

Хазрети Ибрахим -алейхисселям- бойле фикирлернен тюшүнджелерге далды. Уйле, экинди, акъшам дегенинен кунеш саарып солды ве уфукъның къаранлыкъларына комюльди. Айны ай киби, айны йылдыз киби. Ойле я, о да бир келип кечиджи эди ве олым кечиджи олгъянлар ичюн къачынылмаз бир сонъ эди. Албуки, керчек танъры олюмсиз эди, сонъсуз эди. Хазрети Ибрахимнинъ къавмына берген бу дерс не буюк ве ибret оладжакъ бир дерс эди!

Даа сонъра Хазрети Ибрахимге пейгъамберлик берильди. Юдже Зат, онынънен къонуша эди:

- Эй, Ибрахим!

- Буюр, Раббим.

- Буюргъаныма боюн эг ве Манъя теслим ол.

Хазрети Ибрахим -алейхисселям- седждеге къапанды ве топракъны сылаткъан козъ яшлары ичинде:

- Алемлернинъ Раббине теслим олдым..., - деди.

Хазрети Ибрахимнинъ гонълю раатлыкъ, эсенлик ве къуванч иле толды, ташты. О ерчикте гедже ярысына къадар седждеде къалды. Сонъра эвине къайтты. Эр шей биткен, Рабби онъя пейгъамберлик берген эди. Хазрети Ибрахимнинъ аятында янъы бир девир башлагъан эди. Ердеки ве коктеки путларгъа къуллукъта булунгъан инсанларгъа дөгъру ёлны косътереджек эди.

Хазрети Ибрахим бундан сонъ, биринджи даветини путларгъа табынгъан бабасы Азерге япты. Бу акъикъат Къуран-ы Керимде Хазрети Ибрахим -алейхисселям- нинъ икласинде анълатылмақтадыр. Хазрети Ибрахим, бабасы Азерге юмшакъ бир тарзда шойле деди:

«-Бабачыгъым! Эшитип оламагъан, корип оламагъан ве санъя ич бир файдасы олмагъан шейлерге не ичюн ибадет этесинъ? Бабачыгъым! Манъа, санъа берильмеген бир илим берильди. Манъа таби ол ки, сени сырат-ы мустакъимге (энъ дөгъру ёлгъя) алып барайым. Бабачыгъым, шайтангъа уйма! Чюнки шайтан Рахмангъа, Аллахнынъ эмирине къаршы кельди. Эй, бабачыгъым! Догърусы мен санъа Рахмандан бир азап, джеза олур да шайтангъа дост олманъдан къоркъам!»

Азер исе ачувланып:

«-Эй, Ибрахим! Сен меним танърыларымдан юзы чевиресинъми? Эгер (оларгъа тиль узатмакътан) взгечмесенъ, ант ол-сун ки, сени ташларым. Узун вакъыт менден айрыл, кет!»- деди.

Лякин Ибрахим -алейхисселям-, Азерге кене юмшакъ бир тиль ве арекет иле къаршылыкъ:

«Сагълыкънен къал! - деди. Раббимден сенинъ ичюн магъ-фирет истейджең. Чюнки О, манъа чокъ лютфкярдыр, - деди» (Мерьем суреси, 42 - 47).

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагъыдаки суаллерге дөгөрүү джевап беринъиз.

1. Ислам алимлери умумий оларакъ динни насыл тарифлейлер?
2. Исламгъа коре дин дуйгъусынынъ асыл менбасы недир, ает ве хадислернен анълатынъыз?
3. Инсан аятында дин не ичюн эмиетлидир, куньделик аяттан мисаллар кетирип мевзу узеринде фикирлешинъыз?
4. Ислам алимлери динлөрни къач группагъа айырып тасниф эткенлер, олар акъкъында айттынъыз?
5. Ерли Африка халкъларынынъ Исламны къолай оларакъ къабул этмелерине эски динлерининъ ве Исламнынъ къайсы хусусиетлери тесир этти?

B. Ашагъыдаки суаллерге берильген джеваплардан дөгөрүү олгъаныны сечинъиз.

1. «Дин» сёзю насыл маналарны анълата ?
  - A. Севги, сайгъы
  - B. Кибирленюв, буюклөнюв
  - C. Ёл, аят тарзы, къанун
  - D. Ольмек, тирильмек
2. Ашагъыдакилерден къайсы бири диннинъ хусусиетлеринден бири дегиль?
  - A. Иляхий къанун
  - B. Мерхаметсизлик, акъсызлыкъыны эмир эте
  - C. Акъылгъа хитап эте
  - D. Вахийге таяна
3. Исламгъа коре динлернинъ ильк аслы насыл ве неге таяна эди?
  - A. Ильк шекили путперестлик эди, чокъ танърыгъа таяна эди.
  - B. Ширк эди, эки танърыгъа таяна эди.
  - C. Теслис яни, учъ танърыгъа таяна эди.
  - D. Тевхид ишанчы эди, вахийге таяна эди.

4. Ашагъыдакилерден къайсы биринде Ислам алимлерининъ дин тасифи дөгъру оларакъ берильген?

- А. Хакъ - мухарреф - батыл дин
- Б. Тевхид - теслис - мушрик дин
- В. Хакъ - хакъ олмагъан - мухарреф дин
- Г. Батыл – дөгъру – янълыш дин

5. Ашагъыдакилерден къайсы бири шаркъ динлеринден дегиль?

- А. Хиндуизм
- Б. Урф-адетлерден ibaret Африка динлери
- В. Буддизм
- Г. Шинтоизм

В. Ашагъыда берильген терминлерининъ маналарыны хатырламагъа арекет этинъиз.

Вахий – Аллахнынъ къулларына ёллагъан эмир ве ясакъларнынъ бутони.

Мухарреф – Бозулгъан,   денъиштирильген,   аслы сакъланылмагъан.

Хакъ – Догъру, керчек, сахих, батылнынъ терси.

Батыл – Янълыш, дөгъру олмагъан, хакънынъ терси.

Тевхид – Бир олмакъ. Исламдаки бир ве тек Аллахкъа таянгъан ишанч системасы.

Теслис – Учълюк. Христианлыкътаки баба, огъул, мукъаддес рухкъа таянгъан ишанч.

Китап Эхли – Къуран-ы Керимде вахийге таянгъан бир динге инангъан инсанлар ичюн къулланылгъан термин. Исламгъа коре еудий ве христианлар «Эхли Китап»тыр. Анджакъ, олар динлерини бозып денъиштиргенлер.

Сабийлик – Къуранда хабер берильген, йылдызларгъа ве дуалист (экили) бир танъры тюшүнджесине таянгъан, тевхидге терс батыл бир ишанч.

Хиндуизм – миляттан эвель 2500-джи сенелерде Хиндистанда

пейда олгъан батыл бир дин тюшюнджеси.

Буддизм – миляттан эвель 500-джи сенелерде Узакъ Догъуда пейда олгъан ве зияделикнен дюньядан узакълашып ишанчларына эмиет берген батыл бир ишанч системасы.

II БОЛЮК

ИЛЯХИЙ ДИНЛЕР АКЪКЪЫНДА УМУМИЙ МАЛЮМАТ

Инсанларны бозгүүнлыкътан хидаетке ириштиремек ичюн Аллах Тааля тарафындан пейгъамберлер васытасынен ёлланылгъан динлерге иляхий динлер денилир. Бу манада Хазрети Адем ильк инсан ве ильк пейгъамбердир. Юдже Аллах онъя 10 саифелик китап эндирген. Хазрети Адемден соң Аллах Тааля чешит заманларда бир чокъ пейгъамберлер ёлламагъа девам эткен. Бу Аллахның денъишишмез бир къануныдыр.

Къуран-ы Керимде 28 Пейгъамберниң ады кече. Буларның тышында Къуранда ады кечмеген, лякин хадислерде бильдирильген пейгъамберлерниң сайысы 124 бинъ дживаарында олгъаны риваает этиле. (Ахмед б. Ханбель, Муснед, V, 226) Адлары Къуранда кечкен пейгъамберлерден Давудгъа -алейхисселям- – Зебур; Мусагъа -алейхисселям- – Теврат, Исагъа -алейхисселям- – Инджиль ве соңъ Пейгъамбер Хазрети Мухаммедге де -салляллаху алэйхи ве селлем- Къуран-ы Керим эндирильди. Бу китапларгъа буюк китаплар денилир. Буларның тышында сухуф ады берильген бир къысым китаплар даа бардыр ки, булардан 10 саифеси Адемге -алейхисселям-, 50 саифеси Шитке -алейхисселям-, 30 саифеси Идриске -алейхисселям-, 10 саифеси де Ибрахимге -алейхисселям- берильгендир.

Къуран-ы Керим Хазрети Адемден Хазрети Мухаммедге -салляллаху алэйхи ве селлем- къадар кельген динлерниң бутюнине Ислам адыны берген. Еудийлик ве христианлыкъ, эсас принциплеринде ве мукъаддес китапларында денъиширилновлер булунса да, менбасы итибарынен иляхий диндир. Иляхий менбалы динлерден бутунъ ялынъыз еудийлик, христианлыкъ ве Ислам мевджютлигини девам эттирмектедир. Анджакъ бугунъ булардан болулмагъан ве денъишишмеген, асыл шеклинен сакълангъан ве хакъ дин олмакъ хусусиетини энъ эйи темсиль эткен тек дин Ислам динидир.

I - ЕУДИЙЛИК ВЕ КЪЫСКЪА ТАРИХЫ

Диннинъ ады:	Еудийлик
Пейда олгъан ер:	Филистин
Пейда олгъан тарих:	Миляттан эвель 13-джи асыр
Диннинъ векиллери:	Сойгъа нисбетнен миллий бир дин
Хусусий ёлу:	Танъры Яхве ве пейгъамбер Мусанынъ къанунларына итаат
Танъры ады:	Яхве
Китабы:	Эски Ахит (Ветхий завет)
Векиллерининъ сайысы:	13 миллион адам (0.02 %)
Яйылгъан ерлер:	Исраиль, Америка, Европа, Русие в. б.

Еудийлик энъ эски динлерден бири олмасына рагъмен, бу динни күткенлернинъ сайысы христианларнынъ ве мусульманларнынъ сайысындан аздыр. Бу дин векиллерине «еудий», «мусевий» ве «Исраиль оғбуллары» да дениле. Еудийликтө сой ве дин бир-бирине бағылъ олып, оларны бир-бириндөн айырмакъ пек къыйындыр.

Еудийликниинъ энъ эмиетли хусусиетлерinden бири, еудийлернинъ танърысы Ехованен сёзлешивине инанмаларыдыр. Оларгъа коре Танъры Ехова, Тур-и Синада Хазрети Муса васытаджылыгъында еудий миллетинен сёзлешкендир. Бу сёзлешшүвге коре олардан, эмирлерине уяджакълары мөвзусында сёз алгъан ве Хазрети Мусагъа Төвратны (Эски Ахитнинъильк бешкитабы) эндирген. Лякин Исраиль Огъуллары берген сёзлериини ерине кетирмегенлери ичюн тарих боюнча бир чокъ зорлукъларнен къарышлашкъанлар.

Еудийлернинъ сою, Хазрети Якъуб ве онынъ бабасы Хазрети Исхакъ ёлунен Хазрети Ибрахимге -алейхисселям- таяна. Еудийлер Якъубнынъ -алейхисселям- 12 оғылундан бири олгъан Юсуф -алейхисселям- девринде Мысыргъа ерлештилер. Лякин вакъыт кечмесинен Мысырда эсир, къул муамелеси корьмеге башладылар ве бу себепнен бир чокъ къынджылыкъларгъа оғърадылар. Фираувун ве Мысырнынъ ерли халкъы олгъан къыптилер, еудийлерге къул муамелеси яптылар. Юдже Аллах бу девирде Мусаны -алейхисселям- еудийлерге Пейгъамбер оларақъ ёллады ве къардашы Харунны да онъа

ярдымджы япты. Муса -алейхисселям- еудийлерни Фиравунның эсирлигиден, мерхаметсизлигиден ве хакъсызлыгындан къуртарды. Олар Къызыл дентизни кечип Сина ярым адасына келелер. Мусаны -алейхисселям- такъип эткен Фиравун ве ордусы Къызыл дентизде муджизевий бир шекильде бөгъульып, эляк олалар.

Аллах Таала Тур-и Синада Мусагъа -алейхисселям- Тевратны вахий этти. Еудийлер Сина чёлүонде Хазрети Мусанен 40 йыл берабер булуңдылар. Хазрети Муса вефат эткендөн соң Ешу (эр алда Юша Пейгъамбер) къомутанлыгында озылерине даа эвельден ваде этильген Филистиндеки топракъларгъа келип ерлештилер. Еудий дининде берильмесине даир сөз берильген топракълар меселеси еудий тарихы боюнчада чокъ эмиетлидир. Эски Ахитте Кенан диярының, Танъры Яхве тарафындан Хазрети Ибрахим ве онынъ союндан кельгенлерге берилемдеги бильдирильген (Теквин [Бытие], 12/7 вд.). Шимдикі девирде бу топракъларның сынъырлары умумий чизгилеринен шимальде Сурие ве Ливанны ичине алып Тюргиенинъ дженюбий сынъырларына къадар узангъан. Еудийлер та о девирден шимдиге къадар бу топракъларга саип олмакъ арзусынен яшадылар.

Еудийлер тарихте энъ гузель девирлерини Хазрети Давуд (милляттан эвель 1015 - 975) ве Сулейман (милляттан эвель 970 - 930) девиринде яшадылар. Давуд -алейхисселям- заманында Иерусалим алынып меркез яптылды. Сулейман -алейхисселям- заманында исе Иерусалимде «Месджит-и Акъса» адындаки мукъаддес мабед (ибадет хане) къурулды ве мемлекеттін сынъырлары гъает кенишледи. Тевратта анълатылғынана коре Хазрети Сулейманның вефатындан соң мемлекет, Ехуда ве Израиль къыраллыгъы оларакъ экиге айрылды. Израиль къыраллыгъы милляттан эвель 721 сенеси, Ехуда къыраллыгъы исе милляттан эвель 586 сенеси йыкъылды. Бу девирде мукъаддес мабед де йыкъылды ве еудийлернинъ буюк бир къысмы сюргүн этильди.

Еудийлер бу сюргүнден соң эски иранлыларның ярдымынен текرار Иерусалимге дёнип мабедни янъыдан къурдылар. Анджақъ Милядий 70 сенеси еудийлер Рома девлетине къаршы аякъкъа туралар. Буның узерине император Титус тарафындан экинджи кере сюргүн этилелер. Мукъаддес мабед кене йыкъылды ве бундан соң янъыдан къурулмады. Буның нетиджесинде мабедге бағылы оларакъ ерине кетирильмеси шарт олған бир такъым ибадетлерни (меселя,

къурбан киби) беджермек имкяnlары олмады. Эски мабединъ ерини кучюк синагогалар алмагъа башлады. Экинджи сюргюнден соңын еудийлер, бир къач юз йыллар къадар девам эткен сюргюнлик аятыны яшамагъа башладылар ве дюньянынъ чешит улькелерине дагъылдылар. Бу улькелерде олар башкъа миллиетлернинъ идаресинде яшап; булунгъанлары ерлерде, бу куньки Израиль девлетининъ къурулмасына къадар, эки бинъ йылгъа якъын девлетсиз яшадылар.

Англия, Франция ве Испания озы мемлекетлеринде еудийлерни къувып чыкъаралар. Дюньянынъ эр тарафындан къувулгъан еудийлер, энъ раат девирлерини мусульман мемлекетлерде, эсасанен Османлыларнынъ имаесинде олгъан топракъларда кечирдилер. Бир заманлар еудийлерни озы топракъларындан къувулгъан европалылар, ниает эски Османлы топрагъы ве Филистинли мусульманларнынъ ватаны олгъан улькени еудийлere берип, о ерде бир еудий девлетининъ къурулмасына ярдым эттилер. Нетиджеде 1948 сенеси шимдики Израиль девлети къурулды. Шимдики вакъытта еудийлернинъ буюк къысмы Израильде ве Америкада яшамакъта.

II - ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ КЪЫСКЪА ТАРИХЫ

Диннинъ ады:	Христианлыкъ
Пейда олгъан ер:	Филистин
Пейда олгъан тарих:	Милядий 1-джи асыр
Пейгъамбери:	Хазрети Иса
Хусусий ёлу:	Теслис (Аллах Баба, Огъул Иса, Мукъаддес Рух)
Танъры ады:	Баба, Огъул, Мукъаддес Рух
Китабы:	Китаб-ы Мукъаддес (Эски Ахит-Янъы Ахит)
Векиллерининъ сайысы:	2 миллиард адам (30 %)
Яйылгъан ерлер:	Америка, Европа, Африка, Австралия, Русие в.б.

Христианлыкъ – Хазрети Исанынъ теблигъ эткен иляхий диннинъ адыйыр. Анджакъ бу ад даа сонъ берильгендер. Биринджи кере Антакияда Хазрети Исағъа инангъанлар ичюн къулланылгъан христиан ифадеси, «Хазрети Исағъа сайгы косътергенлер» деген мананы аньлаты. Айрыджа христианлыкъта Хазрети Исанынъ догъян ери олгъан Насыра къасабасына бағълылыгъы себебинен «Насара», бу диннинъ векиллерине де «Насраний» ады берильген.

Христианлыкънынъ мукъаддес китабы Инджильдир. Бундан башкъа еудийлеринъ Мукъаддес Китабы олгъан Эски Ахитни де къабул этелер. Лякин бу эки китап кунюмизге къадар аслыны сакълап оламады ве тарих девамында оларгъа чешит денъишмелер кирсетильди. Чюнки олар ильк эндирильген девирде язып алынмағын себебинден аслыны сакълап оламадылар. Шимдики девирде эльде олгъан китаплар, сонърадан инсанлар тарафындан бир чокъ къошмалар ве чыкъармалар япылып мейданға кетирильди.

Христианларгъа коре Хазрети Иса, Аллахнынъ огълу сайыла, ве айны заманда Танърыдыр. Исламгъа коре исе о, Исраиль Огъулларына ёллангъан бир пейгъамберdir. О, муджизевий бир шекильде бабасыз оларакъ Хазрети Меръемден дюньягъа кельди. Аллах тарафындан озуне

вахий этильген Инджильни Исраиль Огъулларыны теблигъ этти, лякин аятта экен онъа пек аз кимсе иман эткен эди. Онъа къаршы кельгенлер иман этмегенлери киби, Хазрети Исаны ольдюрмеге билем тырыштылар, лякин Аллах Таалы оны муджизевий бир шекильде кокке юксельтти. Исраиль Огъуллары исе Хазрети Исағъа бенъзеген бирини ольдюрип хачкъа мықъайлар ве онынъ Иса олгъанына инаналар.

Хазрети Исағъа ильк инангъанлар Павел деврине (Милядий 49) къадар, Хазрети Исанынъ Тевратта ве Инджильде бильдирген акыыкъатларгъа иман этип оларгъа коре яшадылар. Анджакъ Хазрети Иса аятта экен онъа душман олдылар. Хазрети Иса кокке юксельгендөн соң онъа иман эткенини сейлекен Павелниң изаатларынен христианлыкътаки ильк бозулувлар башлады. Павелнен берабер христианлыкъ янъы бир девирге кирди; теслис ишанчы мейдангъа чыкъарылды, месих тюшүнджеси ве Хазрети Иса Танърынынъ оғылу олып, инсанлыкъны къуртараджагъы меселеси пейда олды. Бу янъы христианлыкъ тюшүнджесине коре, Хазрети Адем ве Хавванинъ ишлегенлери гунях себебинен бутюн инсанлар гуняхкяр олып догъмактады. Инсанларны бу гуняхтан темизлемек ичюн Хазрети Иса Танърынынъ оғылу оларакъ озюни къурбан этип хачкъа мықъанды. Бундан соң янъы христианлар тек бунъа инанмагъа башлайлар. Христианларнынъ еудийликтеки домыз эти ашама ясагъына уймаларына, суннет олмаларына, джумаэртеси күнүнинъ мукъаддеслитине уйма киби Муса шериатынен багътылар къаиделерге артыкъ багъланмаларына зарурет къалмай. Хазрети Иса исе Хазрети Мусанынъ шериатына уйгъун шекильде яшагъан ве Инджильде: «Шериатны ве пейгъамберлерни йыкъмагъа кельди деп тюшүнменъиз. Мен йыкъмагъа дегиль, тек тамамламагъа кельдим.... Чюнки о шериаттан энъ кучюк бир ариф я да бир нокъта биле ёкъ олмайджакъ. Бунынъ ичюн ким, бу энъ кучюк эмирлерден бирини бозар ве инсанларгъа да ойле огретсе, коклерниң укюмдарлыгъында озюне «энъ кучюк» дениледжек» (Матвей 5,17 - 19) дегендир. Лякин онынъ бу сёзүне бакъмадан бозулған христианлыкъ бундан соң, Хазрети Исанынъ теблигъ эткенине терс бир шекильде Павел тарафындан чыкъарылған принциплерге коре шекилленди. Бу шекильде христианлыкъ учь асыр къадар гизли яйылды ве ниает узун тартышувлар ве огърашувлар нетиджесинде Милядий 380-392 сенелерде Рома Императорлыгъынынъ девлет дини алына кельди.

Христианлыкъ асыл алыны сакълап оламагъанындан, заман ичинде бу диннинъ эсасларыны ерлештиrmек ичюн устюн дереджедеки христиан дин адамлары ве къыраллар бераберликте бир чокъ диний топлашувлар отъкердилер. Бириңди топлашув, Ромалылар девринде 325 сенеси Изникте откерильди. Бу ерде юзълердже Инджильден 4 данеси (Матвей, Марк, Лука, Иоанн) сечилип эсас алынды. Кене бу топлашувда Хазрети Исаынъ Танърынынъ оғылу олмасы ишанчы къабул олунды. Даа сонъраки топлашувларда Хазрети Мерьеминъ, Танъры Исаынъ анасы олгъаны сёйленди, 533 сенеси Истамбулдаки топлашувда да иман эсасларына «Мукъаддес Рух» тюшүндджеси къошулып, христиан ишанчынынъ темели олгъан теслис (учь Танъры) ишанчы пейда олды.

Кильсе энъ кучылю олгъан орта асырларда яшагъан къыраллар да христианлыкъкъа пек чокъ дестек бердилер. Бу девирлерде кильсе пара къаршылыгъында гуняхкяр инсанларнынъ гуняхларыны багъышлайджагъыны сёйлеп, оларгъа «Эндиюлюжанс кягъытлары» дагъыта, бунынъ къаршылыгъында инсанлардан пек чокъ пара топтай. «Эндиюлюжанс» денильген бу весикъалар, бир микътар пара къаршылыгъында дженнеттен алынгъан ерниң эсери олып, христиан халкъ ичюн пек эмиетли эди. Бу шекильде кильсе, орта асырлардаки Европа тарихында белли бир вакъыт къыраллардан биле даа зенгин ве кучылю алгъа келе. Кильсе «Кильсе тышында акъыкъат ёкътыр» ишанчынен озюндөн фаркълы ишанч саиплерини энгизисион (орта асырлarda католиклерде къатты дин ишанчларына къаршы кельгенлерге джеза системасы) акемликлеринде олюм джезасы бериле я да чокъ фаркълы эзиетлер этиле эди. Меселя, къайнаяктъан сувгъа эль-аякъларны сокъув, къызгъан къамчыларнен урув, демир къафес ичиндеки йыртыджы айванларнынъ оғюне ташлав, органларны эзюв, сувсузлыкъ эзиети, геми диреги эзиети, къазыкъкъа оттуртув ве иляхре. Тарихылар орта асырлар девамында бу шекильде ольдюрильгенлернинъ, эзиет ве зулумгъа оғырап, яшагъан мемлекетлерини терк эткенлернинъ сайысы миллионларнен олгъаныны сёйлемектелер. Кене бир къысым араштырыджылар да, кильсенинъ озълеринден эвельки Ромалы путперестлерден биле даа шефкъатсыз, инсафсыз ве сабырсыз даврангъаныны ifаде эткенлер. (Ramsay Mac Mullen, Christianity and Paganism in the Fourth to Eighth Centuries, New Xeaven: Yale Univ. Press, 1997.)

Сонъки девирлерде кильсе озь диний ве сиясий себеплернен, ичиндеки къарышыкъларнен огърашмагъа меджбур ола. Ниает Миядий 1054 сенеси христианлыкъ экиге айырыла. Бунъа коре шаркъ христианлары Истанбул Кильсеси астында бирлешип «Ортодокс христианлыгъы»ны, баты христианлары да Рома Кильсесининъ астында бирлешип «Католик христианлыгъы»ны темсиль этелер. Эки кильсе арасында олгъан тартышмалар бундан соңъ да эп девам эте. Дёргюндже Хачлы Сеферинде Константинопольни (Истанбул) ве ичиндеки Ортодокс христианларны санки мусульманлардан къорчаламакъ ичюн Ромадан ярдымгъа кельген католик христианлар, ярдым себеби иле Истанбулгъа кирип шеэрни якъып йыкъялар. Бу зулумларны унутмагъан ортодокс христианлар, Истанбул Османлылар тарафындан къамачав япылгъанда, «Истанбулда бир кардинал къалпагъы корымектен, мусульман сарыгъы корымекни сечемиз» деп, мусульманларнынъ озь диндашларындан даа адалетли ве инсафлы олгъяныны анълатмагъа меджбур олгъан эдилер.

Христианлар, болуп болуп бирлигини янъыдан сакъламакъ, сиясий ве икътисадий бактымдан куч къазанмакъ ве Иерусалим киби мубарек ерлерни эльге кечирмек макъсадынен мусульманларға къаршы бир чокъ хачлы сеферлер япалар. Христианлар бу дженклерде урба ве силяларына Хазрети Исанынъ хачкъа мықълангъаныны символ япкъан хач (†) ишарети такъкъанлары ичюн бу сеферлерге хачлы сеферлер денильген. Бу дженклерде бинълердже къабаатсыз мусульман ольдюрильген ве Ислам топракълары алынгъан эди. Акъыкъатта юз йыллар соңъра Рома Католик Кильсеси, Папа 16-джы Бенедиктнинъ айдынлатмаларынен, япкъанлары бу вахшийликлери себебинен Ислам алеминден бағышшлав тилеген эди.

Хачлы Сеферлери сырасында христиан халкълар, кильсе тарафындан шефкъатсыз ве медениетсиз оларакъ косътерильген мусульманларнынъ ичте ойле олмагъанларыны, аксине о девирлерде мусульман дюнъясыны озылеринден даа медениетли, илим ве техника бактымындан даа юксек севиеде олгъяныны корелер. Христиан Европа, Хачлы Сеферлери себебинен мусульманлардан кягъыт ве saat къулланув киби бир чокъ шейни оренелер. Айрыджа христианлар, бу сырода мусульманларнынъ эски юнан тюшюнджеисине айт эсерлерни, арапчагъа чевиргенлерини корелер ве буларны арапчадан озь тиллерине чевирмеге башлагъан ве бойле олып бир девир кильсенинъ

баскысынен унуткъанлары Аристотель ве Платон киби алимлеринъ эсерлерини янтыдан танымагъа фырсат тапалар.

Аз эвель сёйлегенимиз себеплерден долайы 15-17 сенелерде христианларның кильсе ве папазларгъа олгъан инанув ве багъланув дуйгъусы даа да сарсылгъан, кильсенинъ туткъан ёлуна къарши илим ве фикир адамлары сеслерини юксельтмеге башлагъан, бу себептен христианлыкъта реформа аркетлерине гъайрет берильмеге ве сонъунда янны мезхеплер ве миллий кильселер ортагъа чыкъмагъа башлагъан эди. Протестантлыкъ, Англикан кильсеси, Калвинист кильселер ве башкъя болюнмелер бу девирлерде олгъан эди. Айрыджа динге таянгъан фикир фаркъылыкълары Европада «30-джы сене дженклери» оларакъ биллинген къанлы мезхеп ве дин дженклерине сана олгъан эди.

Бугунь христианлыкъ дюньянынъ чешитли ерлеринде 20 ден чокъ мезхебинен яшамагъа девам эте. Лякин кунюмизде кильсе озы векиллерининъ, алельхусус яшларнынъ диний ихтияджларыны теминлеп оламай. Бу себепнен бир чокъ христиан дин деньиштирип, башта Ислам олмакъ узьре башкъя динглере кечмекте ве кильселерге багълы олгъанларнынъ сайысы куньден куньге эксильмекте. Чюники христианлыкъта олгъан учъ танъыдан мейдангъа кельген теслис, папазларнынъ башкъаларынынъ гуняхыны багъышлама хакъкъына саип олмасы, кене папазларнынъ гуняхсыз къабул этильмеси, христианларнынъ эллериnde бир-бириндөн фаркъылы Инджиллеринъ булунмасы киби хусулар, яратылышкъа терс базы татбикъатлар, чокъ кимсени къанаатлендирмей. Инсан яратылышина терс олгъан эвлөмне ясагъынынъ бир нетиджеси оларакъ, кильселерде мейдангъа кельген бала ишлетмелер ве файдаланмалар себебинен, Европа ве Америкада олгъан кильселеринъ бир къысмынынъ хакъсызылыкъка оғърагъан айлелерге эр йыл миллиардларджа тазминат (зарар къаршылыгъында оденген пара) одемеге меджбур олмасыны бунынъ энъ ачыкъ ве белли орьнеклеринден бири оларакъ косътермек мукюн. Керчектен Папа да тыш мемелекетлерге япкъян сеферлеринде сый-сыйкъ бу хакъсызылыкъка оғърагъан группаларнынъ наризалыкъларына шаат олмакъта. (<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,6012334,00.html>. 16.9.2010)

III - ИСЛЯМ ВЕ КЪЫСКЪА ТАРИХЫ

Диннинъ ады:	Ислам
Пейда олгъан ер:	Арабыстан
Пейда олгъан тарихы:	Милядий VII асыр
Пейгъамбери:	Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-
Хусусий ёлу:	Төвхид (Тек Бир Аллах ишанчы)
Танъры ады:	Аллах
Китабы:	Къуран-ы Керим
Векиллерининг сайысы:	1,5 миллиард (% 20)
Яйылгъан ерлер:	Асия, Африка, Европа, Америка, Австралия

Сёз оларакъ «эмирлерге уймакъ, барыш ичинде булунмакъ ве теслим олмакъ» маналарыны анълаткъан Ислам, «Юдже Аллахкъа итаат этмек, Хазрети Мухаммеддинъ -салляллаху алейхи ве селлем-теблигъ эткен илихий акъикъатларнынъ бутюнине теслим олмакъ» демектир.

Ильк инсан ве ильк Пейгъамбер олмасы къыйметинен Хазрети Адем -алейхисселям- ден башлап ахыр заман Пейгъамбери Хазрети Мухаммедге -салляллаху алейхи ве селлем- къадар девам эткен илихий теблигълернинъ аслы айны олгъанындан, Ислам бутюн илихий динлернинъ ортакъ адьыдыр. Ислам дини Милядий VII асырнынъ башларында Арап ярым адасында Меккеде дөгъды. Бу девирде инсанлар хидаetten узакълашкъан, эвельки илихий китаплар бозулгъан, акъ-укъукъ, адалет ортадан ёкъ олгъан, инсанлыкъ къюю бир джаиллик ве бозгъунлыкъ ичинде булуна эди. Меселя, къыз балалар тири-тири топракъкъа комюле, урь инсанлар адамларгъа къул япила, къадынларгъа алышып сатылгъан бир эшъя киби давраныла, инсанларнынъ шерене ве къыймети къалмай, анджакъ кучлю олгъан акълы къабул этиле, кучъсуз ве кимсесизлернинъ акъкъы зорнен алыша эди. Иште, бойле бир девирде Юдже Аллах, сонъ Пейгъамбер олгъан Хазрети Мухаммедни -салляллаху алейхи ве селлем- инсанлыкъба бир къуртулыш ребери оларакъ ёллады.

Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- сою белли ве темиз бир айленинъ эвляды оларакъ Меккеде Милядий 571 сенеси апрель, 20 де (Рабиуль эввель, 12) дюньямызыны шерифлендириди. Догъмадан эвель бабасы Абдуллах вефат эткен эди. Алты яшларында анасыны да (Эмине Хатун) гъайып этти. Сонъра къартбабасы Абдулмутталип оны озь имаесине алды. О да вефат эткендөн сонъ эвленинине къадар эмджеси Эбу Талибининъ имаесинде къалды. Бу арада тиджарет аятына башлады. 25 яшында исе Меккенинъ шерифли къадынларындан бири олгъян Хазрети Хатидже иле эвлениди. Каинатнынъ эфендиси 40 яшына кельгенинде Аллах тарафындан онъя пейгъамберлик вазифеси берильди. Хазрети Мухаммед -алейхисселям- пейгъамберликten эвель эр кеснинъ севген, сайгъы дуйгъан бир кимсе эди. О девирдеки инсанлар, энъ къыйметли эшъяларыны онъя эманет этелер, эманетке хыянет этмейджеини кесин оларакъ биле эдилер. Бу себепнен онъя Мухаммедулы-Эмин (Ишанчлы Мухаммед) деген эдилер. Кене Хазрети Мухаммед пейгъамберликten эвель ич бир шекильде эйкеллерге табынмагъан, ич ялан сёйлемеген, оксюзлери къорчалагъан, акърабаларына керек дередже сайгъы ве урьмет косьтерген бир кимсе оларакъ танылгъан эди.

Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- ильк теблигъ вазифесине якъын акърабаларындан башлады. Бу теблигъ учъ йыл къадар гизли оларакъ япылды ве бу вакъытта мусульманларнынъ сайысы анджакъ 40 киши эди. Сонъра ачыкътан теблигъ эмири кельгенинен, Хазрети Пейгъамбер эр кесни ачыкъ шекильде Ислямгъа давет этмеге башлады. Ачыкъ давет башлагъандан сонъ мақъам ве кярлары эллериңден кетеджегини тюшүнген Меккенинъ илери кельгенлери, бу даветке шиддәтнен къаршы чыкътылар, эм Пейгъамбер Эфендимизге, эм де муминлөргө ишкендже ве зулум этмеге башладылар. Амма муминлөрден ич бири иманындан дёнмеди. Бу ал 13 йылгъа якъын давам этти. Лякин ишкендже ве зулум артыкъ даянылмаз ольчюлөргө еткенде мусульманлар хиджрет этмеге меджбур олалар. Башта Хабешистангъа (Эфиопия), сонъра да Мединеге хиджрет этелер. Сонъунда Хазрети Пейгъамбер де милядий 622 сенеси Мединеге хиджрет эте ве о ерде теблигъ вазифесине давам эте.

Мединеге хиджрет керчеклешкенинен Пейгъамбер Эфендимиз хиджрет эткен меккелиллөргө (мухаджирлөргө) оларгъа ярдым эткен мединелилерни (энсарларны) агъа - къардаш илин этти. Айрында

Мединеде булунгъан еудийлернен де ватандашлықъ анълашувы имзалады. Мусульманлар хиджреттен соң Исламны даа раат яшама ве теблигъ этме имкянына къавуштылар. Бу бакъымдан Медине девринде Ислам пек тез яйылмагъа башлады. Буны озылери ичон бир зааралараракъ коръген меккели мушриклер Бедир, Ухуд ве Хендекте мусульманларгъа арды сыра уджюм этип, Исламнынъ яйылмасына ёл бермемеге чалыштылар. Анджакъ Юдже Аллахнынъ ярдымынен сыйылары аз, лякин иманлары олгъаны къадар къуветли олгъан о ильк мусульманлар, душманларыны енъдилер. Бу дженклерде анълашув яптылган мединели еудийлер, анълашувны бозып мусульманларны арттан ургъанлары ичон джезаландырылып Мединеден чыкъарылдылар. Мединедекучленген мусульманлар соңунда Хазрети Пейгъамбернинъ къомутанлыгъында азырлангъан буюк бир ордунен ана ватанлары олгъан Меккени фетих этмек ичон ёлгъа чыкътылар. Бу буюк орду къаршысында турып оламагъан меккелилер ич бир тирелов косытермейип теслим олдылар. Бойлеликнен мусульманлар бир заманлар зорлап чыкъарылгъан топракъларына гъалебе къазангъан бир шекильде къайтып кельдилер. Хазрети Мухаммед -салляллаху алэйхи ве селлем- буюк бир мерхаметлик косытерип, оны ольдюрмеге истеген ве ватанындан чыкъартып душманларыны афу этти. Бу мерхамет къаршысында меккели мушриклернинъ эксериети мусульман олып Исламнен шерефлендилер.

Хазрети Пейгъамбер он йыллыкъ Медине девириндеки теблигъ вазифесини де тамамлагъян, Веда Хаджында сёйлеген веда хутбесинен инсанлыкъкъба соң истегини бильдирген ве нияет, 632 сенеси бу кечиджи дюньядан эбедий дюньягъа ёлджулыкъ япкъан эди. Хазрети Пейгъамбер девринде Къуран-ы Керимнинъ бутюни вахий этильген, сахабе тарафындан язылгъан, эм де бир чокъ сахаби тарафындан эзберленген эди. Бугунъ элимизде туткъян Къуран, иште, о девирде язылгъан ве ич бир денъишикликтеке оғырамадан бизге этип кельген Къураннынъ озю ве айнысыдыр. Хазрети Пейгъамбернинъ ве фатындан соң ерине халифе олып сыранен Хазрети Эбу Бекир, Умер, Осман ве Али (Аллах олардан разы олсун) кечтилер. Бу девир 30 йылгъа якъын девам эте ве Ислам джогърафиясынынъ сыйырлары Сурие, Мысыр, Мессопотамия, Иран ве Индистангъа къадар кенишлей.

Даа соңыра Эмевий девлети къурула (Милядий 661-750 сенелери). Бу девирде Ислам девлетининъ меркези Шамгъа (Дамаск)

деншишириле. Исламның сынъырлары Къытайгъа, Индистанға ве батыда Франциягъа къадар узайгъан эди. Эмевийлерден соң Ислам девлетине ёлбашчылықны элине алған Аббасийлер (Милядий 750-1258 сенелери), беш асыргъа якъын Багъдатта Исламиеттинъ яйылмасы ичюн курештилер. Мусульманлар бу девирде илим, фикир ве санат мевзулатында буюк мувафакъиетлерге иришкен, яптылған буюк терджиме арекетлеринен эски юнан, фарс ве еудий тиллерinden бир чокъ эсерлерни арап тилине терджиме эткен эдилер. Бойле ликнен бу къадимий илим адети, Ислам медениетине къошула ве нетиджеде Исламның озюне хас билим ве фикир тюшөндженлери пейда ола. Бу макъсатнен Багъдатта *Низамие* ве *Бейтуль-хикме* медреселери къурула ве бу ерледе бир чокъ илим ве фикир адамы етише. Мусульманлар аз вакъыттан соң Эндулюснинъ (бу куньки Испания) фетихинен Европагъа да аякъ басалар. Эндулюс, о девир Ислам медениетининъ энъ парлакъ девирлерinden бирине шаат олгъан эди. Бу девирде хачлылар адыны ташыгъан христиан дюньясы, Ислам топракъларына чокъ керелер уджюм япалар, мусульманлар Аббасийлер, Эйюбийлер ве Сельджукълар дөвринде хачлыларгъа къарышы дженклемеге меджбур олалар. Хачлылар бу дженклерде гъалебе къазанып оламайлар. Тюрклернинъ де Исламиетни къабул этmesинен Ислам сынъырлары, Византия Императорлыгъының сынъырларына къадар кенишлей.

Сельджукълардан соң къурулған Османлы девлети, алты асырдан чокъ Исламгъа байракъдарлықъ япа ве оны къорчалай. Бу девирде Шаркъий Рим Императорлыгъының пайтахты ве ортодокс христианлыгъының меркези олгъан Истанбул, Османлы падишасы Фатих Султан Мехмет Хан тарафындан 1453 сенеси фетих этиле. Османлылар дөвринде Ислам девлети Асия, Авропа ве Африка къыталарына яйылмагъа башлай, Османлы девлети 623 сенелик тарихы боюнча Европада Юнаныстан (Греция), Булгъарыстан (Болгария), Маджариыстан (Венгрия), Югославия, Арнавутлық (Албания); Орта Шаркъта Арабистан, Иракъ, Сурье, Филистин (Палестина), Израиль.; Африкада Мысыр, Ливия, Джезаир, Фас, Тунис.; Асияда Азербайджан, Гурджыстан (Грузия), Эрменистан (Армения), киби бир чокъ улькени озъ акимиетине алып адалетли бир шекильде идаре эте.

Шимдикى девирде бу девлеттернинъ чокъусы, мустакъиль мусульман девлетлер оларакъ барлыгъыны девам эттирмектелер. Не

бар ки, бу девлетлер ичиндеки мусульманлар, баты девлетлерининъ колониясына чевирильген девирлерден башлап девамлы чешит раатсызылкълар ичинде яшамакъталар. Соңы йылларда Ислам дюньясынынъ денъишик улькелеринде яшангъан аджыныкълы вакъиалар (Босния, Филистин, Иракъ, Афгъаныстан, Африканынъ базы мемлекетлери) бир бутюн оларакъ Ислам умметининъ не къадар саипсиз ве къорчалайыджысыз къалгъанынынъ айдын мисалидир. Бу кунь артыкъ дюнья мусульманлары, эр не къадар айры-айры девлетлери олса да, озъ ичлеринде фитне ве озъара даваларгъа ёл бермейип, Къураннынъ ве Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- нынъ оларгъа косътерген ёлундан кетип, эр мекянда эр замандакинден даа кучыло, даа чокъ уяныкъ, айны беденниң азалары киби, кедер ве къуванчларыны пайлашып, бирлик ве бераберлик ичинде яшамалары кереклигини анълайджакълар.

A. ИСЛЯМ ДИНИНИ АЙЫРГЪАН ХУСУСИЕТЛЕРИ

1. Ислам дини, бугунь ер юзүндеки динлернинъ энъ янъы олгъаныздыр. Керчектен учъ бинъ йыллыкъ тарихы олгъан еудийлик ве эки бинъ йыллыкъ тарихы олгъан христианлыкънен тенъештирильгенде, Ислам дини янъы бир диндир. Ислам динининъ янъы бир дин олмасы, онынъ акъкъындаки бильгилернинъ даа сагълам ве даа ишанчлы олгъаныны косътере.
2. Ислам энъ янъы дин олмақънен берабер, айны заманда энъ соңы диндир. Дюнья тарихына бакъылгъанда да корюле ки, Ислымдан башкъа дюньягъа бу къадар буюк тесири олгъан башкъа янъы бир дин кельмегендир.

3. Эр шейден эвель Ислам – бутюн дюнья ичюн бир диндир. О, башкъа динлер киби белли бир джемиетке я да къавымгъа дегиль, бутюн инсанлыкъкъа ёллангъан энъ соңы ве эксиксиз бир диндир.

4. Ислам дини, инсан аятынынъ бутюнини къаврап алгъандыр. Чюнки Ислам, тек ибадетлерге, базы ахлякъий къаанде ве бир чокъ муджизе узерине бина этильген бир дин дегиль.

Еудийлик тек еудийлернинъ бир динидир. Темель макъсады – еудийлерни бу дюньяда озълерине бахшыш этильмесине сөз берильген мукъаддес топракъларгъа къавуштырмакътыр. Бу тарафынен тек озюни тюшүнген бир тюшүндже ге саиптир. Акъыкъатта Тевратнынъ

ич бир еринде дөгърудан ахырет акъкъында бильги ёкъ, аксине дюньялыкъ акъкъында пек чокъ сёз этиле.

Христианлыкъ исе еудийликнинъ аксине олгъан дюньялыкъ бир система дегиль; бутюнинен ахырет аятына чевирильген бир системадыр. Меселя, Инджиллернинъ ичбираинде инсанлар арасындаки мунасебетлерни дюзенлеген бир укъукъ системасына раст кельмек мумкүн дегиль. Кунюмизде христиан дюньясынынъ къуллангъан укъукъынынъ менбасы да христианлыкъ дегиль, Рим укъукъы сайыла. Христианлыкъ Инджиллердеки бу эксикликини кильсе бабаларынынъ чыкъаргъан «Кильсе укъукълары» нен кеткизмете чалышкъан, бу сефер де аслына терс олгъан дин адамларынынъ идареджилигинен христианлыкъ дюньялаштырылгъан. Орта асырлар девамында кильсенинъ къазангъан топрактъларнен джемиеттинъ энъ зенгин къысмыны тешкиль этmesи бунынъ энъ ачыкъ исбаты ве делилидир.

Ислям дини, дюньягъа чокъ эмиет берген еудийликнен, айны дереджеде дюньяны дикъкъаткъа алмагъан христианлыкънен тенъештирильсе, Исламнынъ дюнья ве ахырет арасында къургъан орта ёл гъает дикъкъат чекиджидир. Чюнки Ислам иман, ибадет ве ахлякънен берабер инсаннынъ тиджарет, айле, эвлэнме, ашап-ичме киби арекетлерини де сыралап тертиплей. Бу ердеки макъсат, дюньядан керек олгъаны къадар файдалангъан, о ерде хелял ёлдан ихтияджларыны къаршылагъан ве айны вакъытта ахырет аятыны ич бир шекильде терк этмеген бир джемиет къурмакътыр.

5. Ислам, инсаннынъ акъыкъат ве яратылувина уйгъун оларакъ, онынъ рухий, джысмий, ичтимаий ихтияджларыны козь огюонде тута ве буларнынъ хелял ёлнен керчеклештирильмесини сакътай. Инсаннынъ гуняхына башкъасынынъ юкленимеси, дин адамларынынъ инсанларнынъ гуняхларыны афу этюв акъкъына саип олмасы, раҳип ве раҳибелернинъ (монах) эвленимемеси киби яратылышкъа терс аллар акъкъында Ислам дининде асла сёз этильmez.

6. Соң Пейгъамбер олгъан Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- акъкъында элимизде етерли бильги бар. Онынъ бутюн аяты баштан ашагъы огредильтен. Дюнья тарихында аяты Хазрети Мухаммеддинъ аяты къадар терен огредильтен, акъкъында мусульманлар ве гъайр-ы муслимлер (мусульман олмагъанлар) тарафындан сайысyz араштырма япылгъан башкъа бир инсан ёкътыр.

О, бизим киби бир инсан олгъан, лякин озюне вахий кельген бир пейгъамбер эди. Онынъ аяты язылы ве ағъзаки шекильде шимдикى неисиллерге къадар етип кельди. Хазрети Мухаммединъ аятынынъ бойле огредильтмеси, онынъ кетирген къанунларгъа олгъан ишанчны арттырмакъта. Еудийлик я да христианлыкъ акъкъында бильгилернинъ эксиклиги, бар олгъан бильгилернинъ даа сонърадан талиль этилип огредильтмеси, Хазрети Муса ве Хазрети Исаанынъ аяты акъкъында шубелер мейдангъа кетирмекте. Етерли олмагъан бильгилерден менбалангъан шубелер де дикъкъаткъа алынгъанда, Хазрети Пейгъамбернинъ тарих санаасында гъает темиз ве айдын бир аяты олгъаны корюнмекте.

7. Хазрети Пейгъамбер акъкъында бир чокъ бильгилерге саип олгъан тарих, онынъ кетирген къанунлар акъкъында да керчек ве дөгъру бильгилер булундырмакъта. Чюнки Къуран-ы Керим, ильк эндирильмеге башлагъан девирден башлап эзберленген ве язып алынгъан. Бойле шекильде о, кунюмизге къадар ич бир эксиксиз оларакъ кельди. Бунынъ киби къорчаланув ич бир мукъаддес китапкъа насиip олмады. Бунынъ ичин де бутунъ элимизде не Хазрети Мусанынъ теблигъ эткен Тевратнынъ, не де Хазрети Исаанынъ теблигъ эткен Инджильдинъ аслы ёкъ. Бу тарафтан Исламнынъ мукъаддес китабы олгъан Къуран-ы Керим, дайма буюк бир устюнликке саиптири. Чюнки Къуран-ы Керим, Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-даа аятта экен тамамланып языгъа кечирильген ве о куньден бу куньте къадар ич бир денъишиликке оғырамайып бизге етип кельгендир. Албуки Теврат ве Инджиль, эндирильгенинден баягъы вакъыт кечкен соң язылды. Олар язылыр экен бозулды, чешит денъишмелер япылды ве асыллары сакъланмады.

8. Ислам – энъ дөгъру бир иман ве төвхид динидир. Исламнынъ заман ве ерине коре денъишмеген ишанчнен алякъалы эасаслары бардыр. Булар башкъа динлөрдө олгъаны киби сонърадан, ихтиядж себебинен дегиль, даа Хазрети Пейгъамбер -алейхисселям- аятта экен бильдирильген ве денъишмеген. Демек Хазрети Пейгъамбер ве онынъ асхабы неге инангъан олсалар, шимдикى девирнинъ мусульманлары да айны шейге иман этмектелер.

9. Ислам – раҳмет, мерхамет ве мабетлик динидир. Юдже Аллахнынъ энъ эмиетли экинджи ады Рахмандыр. Рахман – дюньяда мумин, кяфир айырдысы этмейип, эр кеске мерхамет эткен,

къулларының рызкыны берген демектир. Анджакъ Аллах, ахыретте тек инангъанларгъа мерхамет этеджек.

10. Шимдики девирдеки дюнья динлери арасында Исламның дикъкъат чеккен дигер бир тарафы да онынъ эр тюрлю фикир арекетлерге джевап береджек сагъlam бир тюшонджеге саип олмасыдыр. Ислам дини Аллахкъа ве онынъ ёллагъан къанунларның дөгърулыгъына къашы кельгенлерни, акылгъа уйгъан ёлларнен эр дайм имангъа чагъырмакъта. Оларны акъыл ве юрек козълеринден якъалат тюшонмеге ёнельтмекте.

11. Ислам – илим, икмет мантыкъ ве акъыл динидир. Ислам илимге ве икметке буюк эмиет берген, бешиктен мезаргъа къадар илим огремекни төвсие эткен, илимнинъ мусульманнынъ джоюлгъан малы олгъаныны, оны не ерде тапса алмасы кереклигини сейлелеген. Дигер динлерде меселя, христианлыкъта исе кильсенинъ огреткенлери тышындаки бильгилерниң янътыш олгъанлары сёйленип, кильсе тышындаки илим адамларына баскъы къулланылгъан ве оларның сусмалары истенильген. Бунынъ нетиджесинде Авропада узун йыллар кильсе–илим чатышмасы яшанды.

12. Ислам дини такъдим эткен къанунларда эр дайм инсан эсасларыны козь оғонде туткъан. Бунынъ ичюн де къанунларында къурмакъ истеген джемиет модели, хаял ве утопик бир тюшондже дегиль, керчек аятта къашылыгъы олгъан бир джемиеттири. Исламның къурмакъ истеген бойле бир джемиеттинъ мисаллерини «аср-ы саадет» денильген Хазрети Пейгъамбер -алейхисселям- ве Рашид Халифeler девирлеринде корымек мумкун. Чонки бу къанунларны Хазрети Мухаммед -алейхисселям-, озы аятында татбикъ эткен. О, бир Пейгъамбер, айны заманда бир инсан оларакъ, яратылыш ихтияджларыны ерине кетирген, эвленген, эвлят саibi олгъан, тиджарет япкъан. Бу хусусиетлеринен о, джемиеттинъ эр севиесиндецеки инсанларгъа орынек бир киши (Усве-и Хасене) олгъан.

13. Ислам, инсан табиатыны йыкъып бозмады, темелли Исламий принциплерге терс кельмеген эр тюрлю эски медениетке токъунмады, аксина оны имаे этии ве гузелештириди. Бунъа къашылыкъ инсан табиатыны бозгъан эр шейге къашы чыкъты. Бунынъ ичюн Ислам, ерли медениетлерге янъы бир бакъыш кетирди. Авропанынъ бу асырның башларында янъы-янъы аньламагъа чалышкъан башкъа медениетлернен бир арада яшама истегини, Ислам джемиети юз

йыллар эвельси теджрибе этип косътерди, мусульманлар ве гъайр-ы муслимлер айны шеэрде ве айны маалледе ишанч ичинде бирликте яшадылар.

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ

Ислам мусавиийлик динидир

Ислам кетирген эмир ве ясакъларда дюнья ве ахырет мусавиийлигини козь огюне алгъан. Бунынъен алякъалы Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ бир хадис-и шерифи мевзуны гъает гузель бир шекильде бизге беян этмекте. Абдуллах бин Амр шойле анълатта: «Мен Аллахкъа ант этем ки, яшагъаным муддетче куньдюзлөрни мытлакъ ораза тутып, геджелерни де ибадетте уяныкъ кечирдежем, деп къаарар алгъан эдим. Бу къаарарым акъкъында Пейгъамбер Эфендимизге хабер бериле. Бунынъ узерине Ресуллоплах -салляллаху алейхи ве селлем- манъя:

«–Буларны сёйлеген сенсингъми?» - деп сорады. Мен де онъя:

«–Анам, бабам санъя феда олсун, я, Ресуллоплах! Эбет, мен бойле сёйлеген эдим»- дедим. Эфендимиз шойле буюрды:

«–Сен бунъа кучь етишитирип оламазсынъ. Эм ораза тут, эм ифтар эт; эм юкъла, эм ибадет эт! Шубесиз, сенинъ узеринъде беденинънинъ акъкъы бар, козълеринънинъ акъкъы бар, къадынынънинъ акъкъы бар, зияретчилеринънинъ акъкъы бар. Балаларынънынъ да сенинъ узеринъде акълары бар. Эр айда учъ кунъ ораза тут; чюнки эр яхышылыкъка он къат мукяфат ве савап бар. Бу исе бутюн вакътынъы оразалы кечирмек кибидир» (Бкз. Бухарий, Савм 55, 56, 57, Техеджюд 7, Энбия 37, Никях 89; Муслим, Сыйям 181 - 193).

Бугунь мусульманлар Къураннынъ ве Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ эмир эткен шекильде яшасалар, тек о вакъыт башкъаларына орънек ола билирлер ве бу гузелликлерни оларгъа етиширмелери мумкун. Бу ерде мевзуnen алякъалы, яшангъан бир вакъианы анълатмакъ ерли олур. Бир мусульман профессор, мусульман бир мемлекетте Исламны талиль этип оғренген

христиан профессор Родригуэстен:

«–Исламны огренденинъиз алда не себептен мусульман олмайсынъыз?»- деп сорай. О:

«–Мектепте бизге огретильген Исламны мусульманларның сокъакъларында корип оламагъаным ичюн», - деп джевап берген.

Кене христианлықтан мусульманлыкъка кечкен Юсуф Али, бу мөвзуда мусульманларны тенбиелеп, шойле дей:

«Мусульманлар бир гъайр-ы муслимнинъ янында насыл арекет этмек кереклигини бильмелери керек. Чонки «Арекетлер сөзлерден даа юксек дереджеде тесирли...» (А. Ары - Й. Къараабулут. Не ичюн мусульман олды.)

Бу себепнен мусульманларның керчек Исламны менбасындан ограйнип, оны энъ гузель шекильде темсиль этмелери ве диннинъ рухуна ярашмагъан ашырылыкълардан къачынналары керек.

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагыдағи сұаллерге джевап беринъиз.

1. Исламгъа коре къайсы пейгъамберлерге къайсы буюк китаплар ёлланғъан?
2. Еудий тарихы нокътаи назарындан Хазрети Мусаның мүимлиги неден ибарет олгъаны акъкъында фикирлеринъизни бильдириңъиз?
3. Хазрети Исадан соңъ еудий ве христианларның башына кечкен Павлос, динде насыл деңғышникликтер япқъан, оның бу куньки христианлықътаки ерини араштырыныңыз?
4. Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-Пейгъамберлигининъ ильк йылларында къаршылашқъан кыйындыжылықълар акъкъында нелер билесинъиз?
5. Ислам динини айырды эткен хусусиетлер акъкъында тариф этинъиз.

B. Ашагыдағи сұаллерге дәлдік олған джевапны шаралепенъиз.

1. Ашагыда базы пейгъамберлерге ёлланғъан саифлеринъ сайысы көсөтерильген. Олардан къайсы бири янълыш?

А. Хазрети Адем: 10 саифе	Б. Хазрети Шит: 50 саифе
В. Хазрети Идрис: 30 саифе	Г. Хазрети Ибрахим: 5 саифе
2. Ашагыдағи исимлерден къайсы бири еудийлерге айт дегиль?

А. Израиль оғъуллары	Б. Ибранийлер
В. Филистинлилер	Г. Мусевийлер
3. Христианлықъның буюк мезхеплери къайсы группада дәлдік берильген?

А. Ферисийлик - садукийлик - эссенийлик	Б. Католиклик-ортодокслықъ- протестантлықъ
---	--

В. Мухафазакярлық - модернистлик - либераллық
Г. Шиилик-суннилик- ваххабийлик.

4. Ашагыдағи сенелерден къайсы бири Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ дөгъғъан, хиджрет эткен ве вефат эткен сенелерини косытке?

A. 571 - 610 - 632	B. 571 - 622 - 632
C. 571 - 632 - 622	D. 632 - 622 - 571

5. Ашагыдағи улькелернинъ къайсы биринде Ислам дини энъ аз яйылғынаны бельгиленъиз?

A. Африка - Асия	B. Анадолу - Балқъанлар
C. Америка - Шималий Ауропа	D. Кавказ – Шималий Африка

В. Ашагыда берильген сёз ве ибарелернинъ маналарыны анылатынызыз.

Тур-и Сина – Тур дагъы. Хазрети Мусагъа ильк вахий берильген ер.

Къедус – Учы буюк динге коре мукъаддес къабул этильген ве шимдики вакъытта Израиль къолу астында буулунгъан шеэр.

Хаварилер – Талебелер демектир. Хазрети Исагъа инангъан ильк инсанларға берильген ад.

Мұхаммәдуль-Әмин – Ишанчлы Мұхаммед. Мушриклернинъ пейтъамбәримизге берген лагъабы.

Хиджрет – Кочымек демек. Хазрети Мұхаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ 622 сенеде Меккеден Мединеге кочиови.

Мусевий – Хазрети Мусагъа инангъан еудийлерге берильген бир ад.

Израиль оғыуллары – Хазрети Якъубның оғыуллары деген манада еудийлер ичюн къулланылған бир башкъа ад. Төвраткъа коре Хазрети Якъубның бир лагъабы да «Танърыны енъген» деген мананы анълаткъан «Израиль»дир.

Христиан – «Христос» сёзюнден алынгъан ве Хазрети Исағъа инангъанларны ифаде этмек ичюн къулланылгъан бир ад.

Фиравун – Эсасен Мысыр укюмдарларына берильген бир унван. Къуранда бу ифаде даа чокъ Хазрети Мусагъа душман олгъан о девирнинъ Мысыр укюмдары ичюн къулланылгъан.

Хазрети Меръем – Къуранда намус ве эдеп абидеси оларакъ анълатылгъан ве оғылу Хазрети Исаны муджизевий бир шекильде бабасыз оларакъ дюньягъа кетирген мубарек бир къадын.

III БОЛЮК

ТАРИХИЙ ВЕ ШИМДИКИ ДЕВИРДЕКИ АФРИКА ДИНЛЕРИ

Африка – дюнъянынъ энъ къадимий къыталарындан биридир. Шимдики вакъытта анда пек чокъ тиллерде лаф эткен чешит сой ве медениетлерге саип къабилелер яшай. Шималий Африка – Мысыр ве Бербер тамгъасыны ташыгъан Ислам медениетлерине бешиклик эткен. Гъарбий Африка исе эсасен Ислам ве христианлыкъ, яни ай ве хач арасында болонгендир. Дженоопке догъру кетильгенинен даа къарышыкъ бир диний вазиет козьге чарпа. Бу болюкте къытанинъ эски динлерinden, даа сонъра исе къытагъа кирген еудийлик, христианлыкъ ве Исламиетнинъ бу джоогърафияда яйлув тарихыны анълатаджакъымыз.

I. УРФ-АДЕТЛЕРДЕН ИБАРЕТ АФРИКА ДИНЛЕРИ

Юкъарыдаки болюклерде «Батыл динлер» мевзусы астында Африкадаки ерли динлер акъкъында къысъкъ малиомат берильген ве бу динлернинъ ортакъ хусусиетлери анълатылгъан эди. Буларны къыскъадан хатырлайджакъ олсакъ, оларда эр шейден эвель бир юдже варлыкъ анълайышы бар эди ве о, укумдарларнынъ да устүндө энъ юдже бир укумдар эди. Анджакъ васытаджы бир такъым рухлар ярдымынен онъа етишиле эди. Бу рухлар къабиле ёлбашчылары, къинлер ве аталарынынъ рухлары киби мукъаддес сайылгъан бир такъым эшья ве айванлардан ибараттири. (Бу динлердеки юдже бир яратыджы фикри Ислымдаки «мытлакъ къудрет саиби» Аллах анълайышына якъын олгъяны ичюн, къытанинъ чокъ еринде

Ислямның яйылмасында тесири олгъаныны сёйлемек мумкун). Оюн ве чалғынен берабер Танърыгъа къурбанлар бахшыш этов адети бар эди. Айрыджа этне ве джаддылыкъқъа айрыджа дикъкъат бериле эди. Язылы диний метинлер ёкъ эди, диний ишанчларның сакъланып къалынуында да чокъ сёзлю бир къошмалар бар эди.

Африкадаки динлер «Гъарбий Африка динлери» ве «Шаркъий Африка динлери» деп эки къысымгъа айырып ограйниле. Гъарбий Африкадаки динлерден бири «ёрубалар дини»дир. Бу диннинъ векиллери экспертизен Нигерия, Фильдиши, Гана ве этрафындаки къомшу мемлекетлерде яшайлар. Танърылар тарафындан къюлгъан къыралларының акимиетинде яшагъанларына инаналар. Бирден чокъ танъры тюшүнджесине саиплер. Гъарбий Африкадаки бир башкъа дин де «акъан динлери»дир. Булар даа чокъ «Асханти къыраллыгъы» имаесинде яшагъан группалардыр. Кок танърысы оларакъ «ниям»ны къабул этелер, анджакъ ондан башкъа танърылары да бар. Эр эвде оның ичюн япылгъан бир къурбан ери булуна.

Шаркъий Африкадаки динлерде де рух чагъырув ве этнеджилилкә эсас ер алгъан. Юдже яратылдыкъ фикри пек дагылмагъан. Джениубий Африкадаки башкъа динлерде оғылан балаларны суннет этов адетлери бар. Суннет мерасимлери бир чешит динге кириш мерасими киби, къанлы къурбанлар ве транс алынен екюнленген оюнлардан ибараттый. Оюнлар танърынен багъ къурув васытасыны одей. Айрыджа этне де бу динлердинъ эмиетли хусусиетлеринден бири сайыла.

II. АФРИКАДА ЕУДИЙЛИК

Еудий миллетинден башкъаларның еудий динине кирмелери мумкун дегиль. Чюнки эсасен тек ана тарафындан еудий олгъанлар анджакъ акътий еудий сайылалар. Факъат еудийлер шимдики вакытта Африкада чокъ фаркъылы бир сиясет излемектелер. Олар джоулгъан еудий къабилелерининь бир къысмының шимдики Африкада олгъаныны сёйлемектелер. Еудийлер Африка къытасында Гана, Уганда, Мали, Фас (Марокко), Тунис, ве Зимбабве киби мемлекетлерде Африкалы еудийлернинь бар олгъаны акътында фикир бильдирелер. Еудийлер пропагандасының тесиринен бутунь Африка къытасының джениубиндерки Зимбабве, Джениубий Африка, Замба, Мальви мемлекетлеринде яшагъан Лемба къабилеси

менсюплерининъ Хазрети Сулейманнынъ союндан кельгени айтыла. Домуз эти ашамагъан, оғылан балаларыны суннет эттирген қабиленинъ ве Зимбабведеки Опхир харабесининъ қылымтыларыны, бу ерге алтын къыдырмакъ ичюн кельген Хазрети Сулейманнынъ Себе меликеси ичюн яптыргъан қъаленинъ қылымтылары олгъаныны сёйлемектелер.

Африкадаки еудийлеринъ эксериети Джениобий Африка Джумхуриетинде яшайлар. Буларнынъ буюк къысмы Европа мемлекетлеринден кельген олып, эсасен алтын ве эльмаз тиджаретинен оғърашкъанлар. Шимдикі вакъытта бутюн Африка ичинде беш юз бинъге якъын еудий бар деп къараплаштырыла.

III. АФРИКАДА ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ МИССИОНЕРЛИК

A. Африкагъа христианлыкънынъ кирюви

христианлыкъ Африкагъа Милядий II асырда Хабешстангъа ёлланғъан миссионерлеринъ чалышмалары эсасында кирмеге башлады. VII асырда Ислам динининъ яйылмасынен Африкадаки христианлыкъ артқъа чекильмеге башлады. Тек Хабешстанда фаалиет косытерди. Исламиет исе Европалыларнынъ къытагъа кельмесине къадар, кечкен бинъ йыллыкъ девирде Шималий Африкадаки бутюн қабилелер тарафындан қабул олунды. XVI - XVIII асырларда португалиялылар ве голландиялылар миссионерлик ёлунен христианлыкъны Африкагъа кирьсетмеге башладылар. Эсасен гъарбий кучълеринъ 1884 сенеси Берлин кредитинен Африкадаки колонияларны озы араларында пайлашмаларындан соң миссионерлик ёлунен бу къытада христианлаштырув фаалиетлери артты. Бунъа бакъмадан христианлыкъ, Ислам динининъ узун девирден берли аким олгъян улькелерде, чокъ сайыдаки инсанларны динлеринден чевирип оламады.

Шимдикі вакъытта Африкадаки эали сайысынынъ 50% фаязге якъыныны мусульманлар тешкиль эте. Лякин Гине корыфезининъ шималмий ялыларында ерлешкен мемлекетлердеки эали сайысынынъ исе 80% фаязinden чокъу мусульманлардыр. Шималий Африка мемлекетлеринен шаркъий Сомалининъ бутюни мусульмандыр. Конго Халкъ Джумхуриетинен Замбияда исе мусульманлар сайысы аз.

Б. Африкада миссионерлик фәалиетлери

Африка къытасы ер алты байлықълары себебинен зенгин бир къыта сайыла. Бу ал вахший гъарпнынъ истегини ве иштаасыны къабарткъаны себебинден чокъ дентишик усуллар къулланып, бу байлықъларны эльге кечирмеге башлады. Буны япкъанда миссионерлик фәалиетлеринен африкалыштарнынъ динлерини де денъиштиремеге ве христианлыкъны яймагъя чалыштылар. Бутон булар етмегени киби Африканан юзү бинълердже инсанны ағыыр ишлерде чалыштыртмақъ ичюн озъ мемлекетлерине алып кетелер. Оларнынъ бир къысмы ёлларда, Тынч океаны далгъаларында гъайып олдылар. Авропалылар тарафындан Америкаға алып келинген Африкалыштарны юз йыллар девамында ағыыр шараптлерде къул еринде чалыштыралар. XX асырнынъ экиндже ярысына къадар даа базы ерлердинъ къаптыларына: «Бу ерге копек ве зенджи кирип оламаз» деп язылгъан асмаларны раст кетирмек мумкун ве оларны экиндже сыйыф инсанлар сайа эдилер.

Муимлиги бакъымындан бу ерде, Африка къытасындаки миссионерлик фәалиетлери акъкъында бир къаң сёз айтмакъ файдалы олур. Чюнки Африка къытасы узеринде, кечмиштен бу куньге къадар япылгъан чалышмалар, миссионерликнинъ аляметини ве макъсатларыны яхши анъламакъ бакъымындан соң дередже гузель бир орънектир. Чюнки христиан гъарп девлетлер, озълерининъ империалист ниетлерине иришмек ичюн динни ве долайысынен миссионерлики бирер васыта оларакъ къуллангъанлары билинмекте. Макъсат тек диний дегиль, эм сиясий, эм икътисадий файдаларнен де якъындан бағъылдыр. Христианларнынъ бу макъсадыны Кениянынъ ильк президенти олгъан Камау Кенъятта шу сёзлernerнен айдынлата:

«Миссионерлер топракъларымызгъа кельгенинде Инджиль оларнынъ, топракълар Африкалыштарнынъ элинде эди. Бизге козълеримизни къапатып дуа этмекни огrettитилер. Козълеримизни ачкъанда коръдик ки, Инджиль бизим, топракъларымыз исе оларнынъ олгъан эди».

XIX асырда Африка къытасында миссионерлик фәалиетлерининъ кучъленген деври олды. Бу девир айны вакъытта колониялыкънынъ ер юзүндө яйылгъан бир вакъыттыр. Миссионерлер, эвельден мусульман султанлыкъларнынъ топракълары олгъан улькелерде керек дереджеде озъ макъсатларына иришип оламадылар. Бу ерлер бутон Шималий

Африканен, шимдики Сенегал, Гвиней, Нигер, Нигерия, Чад, Судан ве Сомали киби мемлекетлернинъ топракълары олып, олар къытанаңынъ аман-аман учтые экисини тешкиль эте эди.

Африка къытасындаки миссионерлик фаалиетлери, къытадаки девлетлернинъ мустакъиллик къазанмаларындан соң даа да кениш тюс алды. Бу девирде яшагъан джемаатнынъ эксериет къысмыны мусульманлар тешкиль эте эди. Миссионер группалар, мусульман мемлекетлерде тасиль, сағълыкъны къорчалав, къургъакълыкъка къаршы куреш, къюлар къазув ве даа бир чокъ «инсаний ярдым фаалиети» адынен кильселер ачалар ве бу ерлерде мусульманларгъа сеслемеге баштайлар. Буал Африкада христианларнынъ сайысынынъ артмасына себеп олды. Меселя, бир заманлар мусульманлар сайысы умумий эалининъ 60% фаизини тешкиль эткен Мозамбикте, шимдики вакъытта мусульманлар сайысы 20% фаизге, эалисининъ 70% фаизи мусульманлар олгъан Малавиде бойле арекетлер нетиджесинде къыскъа бир девирден соң мусульманларнынъ сайысы 40% фаизни тешкиль этти. Бунда Ватикан ярдымынен миссионерлернинъ буюк иссеси олды. Эсанен 1970 сенелерден бу куньге къадар католиклер сайысынынъ 400% фаиз арткъаны белли. Малюматларгъа коре эр йыл Африкалылар арасында христианларнынъ сайысы 3,5% фаизге артмакъта. Америка ве Ватиканынъ бу ниетнен эр йыл миллиардларнен доллар масраф этильгени билинмекте. (Мехмет Эфе, <http://afrikacilim.blogspot.com>)

Африкадаки миссионерлернинъ мусульманларгъа къаршы алыш баргъан фаалиетлеринде къуллангъан усуллардан бири «медениет дереджесини юксельтью» я да «шартларгъа уйдурув» деген маналарны анълаткъан «инкультурасион» усулыдыр. Бу ифаде, фаркълы дин ве медениетлерге менсюп олгъан ве христианлыкъка къаршы заарлы ве негатив бир бакъышкъа саип олгъан джемиетлерни христианлыкъка якълаштырмакъ ичюн, христианлыкънынъ къанунларыны о джемиетлернинъ озь диний ве миллий къыйметлерине коре адынлатув деген мананы анълатса. Бу бир бакъымда экиозыли арекетке бенъзей. Меселя, католиклерде чокъ эвлилик ёкъ олмасына бакъмадан, бу ерде умумий къабул олунмасына уйгъун оларакъ чокъ эвлиликке изин бериле, атта католик бир папазынъ бирден чокъ эвли олмасы биле Африкада проблема догъурмай. Кене олар христианлыкъны джангъа якъын, севимли ве мусульманлыкъка якъын косътермек ичюн

Ислямий символлар булунгъан христиан ибадет эвлери къуралар. Меселя, кильсенинъ къапысына эм ай, эм де хач такъалар, тышкъа микрофондан эзангъа ошагъан бир шейлер мырылданалар, ичинде исе христиан диний мерасимлерини отькерелер. Христианлыкъта ич олмагъан, мусульманларнынъ джамиге киргенлеринде япкъанлары киби олар да кильселиринге киргенлеринде аякъапларыны чыкъаралар. Буларны даа къолай ве тесирли олсун деп чокъусы Ислям корюнишли, аслында Ислямны бозмакъ ичюн ортагъа чыкъкъан базы группалар ярдымынен, Ислямий ифаделер къулланып япмагъа чалышалар. Бу да оларнынъ озь ниетлерине иришмек ичюн намуслы ве къабаатсыз халкъынынъ темиз виджданий ве диний дуйгъуларыны насыл къуллангъанларыны косытермекте.

Шимдики вакъытта Африкадаки миссионерлер, фаалиетлерини даа арекетли алгъа кетирмек ичюн девамлы янъы усуллар къулланмагъа чалышмакъталар. Меселя, июль 18, 1998 де Англикан кильсесининъ тертип эткен 14. Ламбет Ассамблеясында Африкалы миссионер папазлар шу мисальни кетирелер: Халкълар арасы икътисадий ве банкджылыкъ къурумларынынъ сиясети, ярдым ве имаесинен Африка мемлекетлерининъ тыш борджаларынынъ къайтарылмасы мумкун олмайджакъ дереджеде осъкенини, бу себепнен янъы бир миссия стратегиясы оларакъ бу мемлекетлерининъ борджаларынынъ силинмесини теклиф этелер. Чюнки оларгъа коре христиан финанс къурумларынынъ юкsek фаизинен ёкъсул Африка мемлекетлерине къаршы, Ислямнынъ фаизни ясакъ эткени ве эмир эткени зекят, садакъа ве башкъа эласлар саесинде муҳтаджларгъа ярдым этмеси Африкалыларны Ислямгъа чекмек олгъаныны айталар. Буны айткъан папазлар, борджаларнынъ силинмесине къол тутып, бир яндан инсанларнынъ Ислямгъа кечмесине кедер этелер, башкъа яндан да оларны христианлыкъкъа якъынлаштырмагъа чалышалар.

IV. АФРИКАДА ИСЛЯМИЕТ

Африкада мусульманлар сайысы башкъа къыталардаки мусульманлар сайысына бақъкъанда энъ юксектир. Ислямиет, Африкада ялынъыз ишанчларнынъ денъишимесине ёл ачмайып, айны заманда ичтимай, медений ве икътисадий бақъымдан да къытанинъ инкишафына да ярдым этмекте. Бу ал Ислямиеттинъ асырлар бою сиясий бир кучь оларакъ яшалгъаныны, Шималий Африкада энъ

ачыкъ бир шекильде косыттермекте.

A - Шималий африкада исламиет

Къытагъа Исламиет Шималий Африка тарафттан кирип кельди. Халифе Хазрети Умер девринде, Амр б. Аснынъ 641 сенеси Мысырны фетих этювинен Исламиет Африкагъа аякъ баса. Къытагъа мусульманларнынъ кирип келюви Хазрети Осман девринде де девам эте. Укъбе б. Нафининъ Шималий Африкадаки фетихлери, гъалебелери бу улькедеки бир чокъ къабилелернинъ мусульман олмасынен екционлене. Мусульман олгъян ерли къабилелер де, улькеде Исламнынъ яйылмасы ичюн буюк гъайрет косытерелер. Исламиет, Эмевий ве Аббасий Девлетлери девринде де къытада эмиетли бир кучь оларакъ яшайышыны девам эте. 756 сенеде мустакъиль Эндулюс Эмевий Девлетининъ къурулмасындан соң Шималий Африкада мустакъиль Ислам девлетлери тешкиль олды. Буларнынъ ичинде энъ эмиетли олгъяны Идрисийлер (788-985 сенелери), Агълебийлер (800-909 сенелери), Фатимийлер (909-1171 сенелери), Мурабытлар (1056-1147 сенелери) Мувахидийлер (1130-1269 сенелери) сайыла. XVI асырнынъ орталарындан соң Шималий Африкада Османлылар аким олгъян бу девирде, къыта узеринде гъарбий христианларнен мусульман Османлылар арасында узун дженклер олып кечти. Османлынынъ кучъсөзлешмесинден ве йыкъылмасындан соң да Шималий Африкагъа гъарбий колонизаторлар аким ола, анджакъ 1950 сенелерinden соң мустакъиль Африка девлетлери тешкиль олалар.

B - Гъарбий ве меркезий африкада исламиет

Шималий Африканынъ мусульман араплар тарафындан фетих этильмеси нетиджесинде бу ерде Исламиет яйылмагъа баштай. Соңра исе мусульман туджарлар Исламны Судангъа кетирелер. Эсасен тиджарет ёлларынынъ гъарбий Африканынъ мусульманлашмасында эмиети буюк олды. Тиджарет ёллары узеринде шеэрлерде мусульманлар сайысынынъ къыскъа вакъытта артувы нетиджесинде, бу шеэрлер белли илим ве медениет меркезлерине чевирилелер. Бу шеэрлердеки инсанларнынъ мусульман олмасы башкъа халкъларгъа ве этрафтаки улькелерге де озъ тесирини косытере ве оларнынъ да къыскъа вакъыттан соң мусульман олмасына ёл ача.

Мусульман туджарларның кельмелеринден соңъ, XI асырда гъарбий Африкада кучълю бир девлет олгъан Мурабытларның ве улькедеки чешитли тарикъят векиллерининъ фаалиетлери, Исламның бу ерде темеллешмесине себеп ола. Шеэрлердеки медресе ве теккелерде тербие алгъан илим адамлары ве тарикъят векиллери, Исламиетни узакъ кой ве шеэрлерге къадар яймагъя чалышалар. Бунынъ нетиджесинде улькеде XII асырдан башлап бир такъым мусульман девлетлер къурулмагъя башлай. Гана, Мали, Сонгай ве Къанем Султанлыгъы булардан базыларыдыр. Кене Африкада Исламиет, Мурабытлар арекетинден соңъ Фюлани Ислам Девлетининъ башлагъан джихат арекетлеринен къадирие тарикъаты, тиджание тарикъатынен сенуси тарикъатининъ хызметлери саесинде кениш шекильде яйылмагъя башлай. Оларнынъ колониалист гъарбий девлетлернен дженклешмекнен, айны заманда чешит тасиль фаалиетлери ве къурумларнен Ислам медениетининъ яйылмасында ве ерлешмесинде эмиети буюк олды.

B. Африкада инкишаф этъкен ислам медениети

Ислам джемиетлеринде Африкалы мусульманлар денильгенинен Кябе диварында эзан окъугъан ве гузель сесинен тевхидни бутюн дюньягъа эшилтирген Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ муэzzини Хазрети Биляли Хабеши хатырымызгъа келе. Буюк джамилернинъ муэzzин минберлери узериндеки: «Я, Хазрет-и Билял-и Хабеши!» левхалары да мусульман джемиетлердеки Африка сезигрлигини хатырлата. Ислам тюшонджесине коре теннинъ ренки дегиль, гонъюль ренки эмиетлидир. Керчек ренк ве боя Аллахнынъ боясыдыр. Чюнки инангъан инсан ичюн, Аллахнынъ боясына боянгъан ве тевхид ренки ташыгъан сия тенли бир мусульманнынъ боясы, Аллахнынъ боясыдыр. Онынъ боясындан даа гузель боя ёкъ. Бу тюшонджени Къуран-ы Керим шойле ифаде эти: «**Аллахнынъ (берген) ренки иле бояндыкъ. Аллахтан даа гузель ренкни ким бере билир? Биз анджакъ онъа къулукъ этермиз, денъ»** (Бакъара, 2/138). Кене Къуран-ы Керимде бу мевзу акъкъында шойле буюрыла: «Эй, инсанлар! Догърусы, биз сизни бир эркекнен бир къадындан яраттыкъ. Ве бир-биринъизнен танышувынъыз ичюн, сизни къавымларгъа ве къабилелерге айырдыкъ. Муакъъякъ ки,

Аллах янында энъ дегерлинъиз, Ондан энъ чокъ къоркъваниянызыздыр. Шубесиз, Аллах билиджидир, эр шейден хабердардыр. (Худжурат 13).

Пейгъамбер -салляллаху алэйхи ве селлем- де шойе буюра: «Раббинъиз бир олгъан киби, бабаларынъыз, дининъиз ве Пейгъамбerinъиз де бир. Арапның аджемден (арап олмагъандан), аджемниң араптан устюнлиги олмагъаны киби, къырмызының къарадан, къараның къырмызыдан устюнлиги ёкъ. Ич бир миллетниң дигеринден устюнлиги ёкъ. Устюнлик анджакъ такъва иле» (Ахмед б. Ханбель, Муснед, 5/411). Ислам динининъ, инсангъа бу шекильде къыймет кесмесининъ Африкадаки инсанларның Исламгъа кечмелеринде буюк эмиети олды.

Исламиетниң яйылмасынен бирликтө Африкалыларның ичтимай аятында эмиетли юксеволер олды. Кичкене аиле ве къабиле багълары ерини вакътынен даа кучульп ичтимай ве сиясий багъларгъа терк эткен, къабилелер бирлешип буюк девлетлер къуралар. Бу девлетлерде тасиль ве медениет севиеси юкселе, буюк илим ве медениет меркеzelери дөгъя, тиджарет, санат инкишаф эте.

Ерли Африка динлеринде бир юдже танры ишанчының олмасы янында, ерли эалининъ куньлюк аятта дөгъум, эвленме, суннет, олюм, ягъмур ягъув киби адиселерде диний мерасимлер, дуа ве Къурбан киби ишанч ве татбикъларның бенъзери Исламда да олмасы, оларның бу динни къабул этмелеринде ярдымдожы олды. Исламдаки джемаатнен намаз, джума ве байрам намазлары, Къурбан, суннет, той ве дженазе мерасимлери бу бакъымдан оларның дикъятини чеке. Исламиетниң тесиринен бир такъым батыл ишанч ве амеллер терк этиле. Абдест, темизлик киби, Исламий алышкъанлыкълар нен даа медениет бир джемиет олма ёлунда да бир чокъ денъишникликлер мейданға келе. Анджакъ базы ерлерде Исламнен бирликтө урфа-адетлерден ибарат олгъян ишанч ве аят тарзынен багълы базы янълыш адетлер девам эте (дөгъум, той, дженазе мерасими, байрам ве башкъя мевзулада эски адетлерни къулланмалары, тесеттурге там риает этмемелери ве башкъалар). Анджакъ, шималий ве гъарбий Африкадаки Исламий тозөлтүюв арекетлеринен тарикъятларның теблигъ чалышмалары, ерли эали арасында керчек Исламий ишанч ве татбикълерининъ ерлешмесине буюк тесири олды.

Африкада Исламның къысқы заманда яйылмасында Ислам динининъ эсасындан менбалангъан хусусиетлернинъ эмиети буюк олды. Исламиетнинъ бу инсанларгъа яның фикир къазандырмасы, оларны қабилелер арасында давалардан узакълаштырып, ортакъ бир уммет олмакъ тюшүндөжесини къазандырмасы, Исламгъа киришнинъ енгиль, весикъаларсыз олмасы, эсас итибарынен тюс – тиль, къул – эфенди, зентин – фукъаре айырдысы япмамасы, эр кесни шерефли варлыкъ оларакъ корымеси, инсанларның ахыреттеки олгъян къадар дюньялыкъ ихтияджларыны да дикъкъаткъа алмасы киби хусусиетлер бу яйылувда буюк роль ойнады.

Буларның янында колониялаштырув арекетлери де гъарбий девлетлөргө ве христианлыкъкъа къаршы бир терслик дөгъурды ве бу да Африкада Исламның яйылмасыны ве кучъленмесини тезлештириди. Колонистлер идареджилиги девринде умумий медениет ве ишанч системаларының узанмасы, къартларгъа олгъян сайгының азалмасы ве ичтимай мәиеттеги ахлякъий чёкүнтилер къаршысында Ислам Африкалыштар ичюн бир сыйғыннакъ вазифесини одеди.

Бу ерде ишарет этильмеси керек олгъян бир хусус да мусульман олмагъан базы улькелердеки инсанлар биле Исламий татбикълерден тесирленелер, атта базы вакъытта мусульманлар киби намаз къылалар, дженазе мерасимлеринде ве байрамларда иштирак этелер. Айрыджа бу инсанларның мусульман алим ве шейхлери васытасынен дуа этмелери, балаларыны тербиелемек ве окъутмакъ узьре оларгъа теслим этмелери пек сыйкъ раст кельген хусуслардан биридир. Буның янында къытанаң белли ерлеринде Исламдан тыш арекетлерден бири олгъян ве мусульманлыкънен христианлыкъны бутюнлештиремеге чалышкъан, тамырлары Индистандан олгъян къадыянилик арекети де актив фаалиет косытермекте ве Исламнен алякъалы яныш тюшүндөжелерге себеп олмакъта.

ОКЪУУВ ПАРЧАСЫ

Бир Африкалы дин эрбабы миссионерлик фаалиетлери акъкъында

Африкада миссионерлернинъ фаалиетлери акъкъында Африкадаки Буркина Фасолу мусульманларның рехберлерinden бири олгъян Др. Халид Сананен бир репортажда шойле дей: «Шимдики девирде мусульман Африка халъкъларының сиясий, мендений, ичтимайи ве икътисадий вазиети гъает агъыр. Олар мемлекетлерининъ идареджилигинде сёз саиби оладжакъ несиллер остиюрип, оларны окъутув имкяnlарындан марум этильген. Тедавийленмек ичон буюн имкяnlардан марум этильген. Буркина Фасоның пек чокъ къасабалары, месджиттен марум этильген алда. Балаларның окъумасы ичон мектеплер къурулышының келеджек несиллеримиз ичон чокъ буюк эмиети бар. Балаларымыз мусульманларгъа айт мектеплер олмагбаны ичон христиан мектеплеринде окъумагъа меджбулар. Эбет бу къыйындышылыкъларның соң дередже кедерли нетиджелери ола. Буларның башында ахлякъий чёкүнти келе. Балаларымыз, ич бир диний, ахлякъий къыйметлерге огратильмегени ичон джоюлып кетелер. Бу себептен келеджегимиз олгъан балаларымызыны къуртарып олмакъ ичон, мусульманларның къошуулувларынен мустакъиль мектеплер, медреселер ачмакъ ичон чалышамыз. Догъум эвлерининъ ве хастаханелернинъ къурулмасы да соң дередже эмиетли. Къадынларымыз имкяnlары олмагъаны ичон, христиан меркезлеринде тапмагъа меджбулар. Бу чешит сагълык къурумларында мусульман хасталарның къаршылашкъан ойле муамелeler бар ки, пек техликли нетиджелер кетирмеси мумкюн. Гъарбий девлетлердеки киби дестекленген сёз эткенимиз хастаханелерде мусульман хасталаргъа эки ресим косытерелер. Бири Месих (Хазрети Иса) дигери де Хазрети Мухаммед деп. Эгер «Мухаммедке инанмагъа девам этсень хасталыгъынъдан къуртугулып оламайджанъ» дениле. Тюзельмелери ичон де керекли тедавийлемеге башламайлар. (Я да башлагъан киби корюнип ичи бош илядж берелер) Не вакъыт «Месих керчек Пейгъамбер ве онъя хасталыгъынъдан къуртараджакъ киши» шеклинде инанмагъа башлагъанынъны сёйлесень, тек о вакъыт тедавийлемеге башлайлар. (Яни даа эвель ичи бош илядж берильгенде бу сефер ичи толу керчек иляджны берелер) Хаста тюзельмеге башламасынен, «коръдинъми, Мухаммед хасталыгъынъы кеткизмеди, амма сенъ ярдым этмеге

Месих ётишти» деп халкъымызын христианлаштырмакъ ичюн чешит тедбирлер къулланалар. Шимдики вакъытта миссионерлик фаалиетлери Африка халкъларыны къоркүткъан энъ эмиетли проблемаларнынъ башында келе. Ялынъыз меним яшагъаным шеэрде, Авропа ве Америкадан кельген 60 тан зияде миссионерлик фаалиетинен мешгүль олгъан курумлар, мүэссиселер бар. Гедже, куньдюз чалышалар. Пек чокъ хызмет япып, халкъымызынынъ акылыны, динини алмагъя чалышалар. Энъ чет, пек узакъ кошелерге эалининъ сагълыгъыны тешкерюв ичюн мутехассысларны ёллайлар, хастаханелер, медениет меркезлери ачалар. Саип олгъанлары газетаджылыкъ, яйын органларынен христианлыкъ пропагандасыны япалар. Бильгенинъиз киби, инсанларнынъ акыллары узеринде акимиет къурмакъ ичюн газетаджылыкъ энъ тесирли васытадыр. Мектеплер ачалар. Инанылмаз дереджеде ашайт ве гъыда ярдылары япалар. Шуны да айтмакъ истейим: Буркина Фасода миссионерлер къурумы олмагъан ич бир кой ёкъ. Эр тарафымызынъ сарып алъанлар. Африканынъ хусусиетлерини денъиштирмек ичюн бутюн кучълеринен чалышалар. Амма шукюрлер олсун, бу къадар кучълю имкянларнен чалышмаларына бакъмадан, истегенлери нетиджеге иришип оламайлар, иришип те оламайджакълар, иншаллах. Гъарттан кельген миссионер бир къадын Буркина Фасонынъ койлерinden бирине ерлешип, кыйынъ бир шекильде улькедеки инсанларнынъ фикрини чевирмек ичюн чалышты. Тамам 17 йыл о койде къалгъан олсада, ниетине иришип оламады. Булунгъаны койде о къадар чаба ве гъайретине бакъмадан бир кишини биле христианлаштырып оламай. Ойле ки, койге бир хасталыкъ микробыны булаштыргъанына къадар. Хасталыкъ койде яйылгъанынен, алякъасы олгъан гъарбий бир девлет васытасынен бу ерде адыны анъмакъ истемейим, бу хасталыкъны тедавийлев бедава япылгъан бир сагълыкъ меркезини къурды, о вааъыт ишлер денъиши. Сёз этильген хасталыкъца тутулгъан, аиласи тарафындан артыкъ озюндөн умюдини кескен бир баланы тедавийлегени ичюн ве бунынъ бутюн кой халкъы арасында эшитильмесинен бир геджеде балабан кой христиан олды. Бизим джемаатымыз ве алельхусус, бутюн Африка халкълари Исламгъя якъын бир тюшюндже саиплер. Эгер Африкагъа христианлыкъ кирсе, юкъарыдаки мисальде олгъаны киби, инанынъыз Африка халкъы бунъа меджбур къалгъаны ичюн олгъан. Аятыны сакъламакъ ичюн христианлыкъны къабул эткен. Инанувнен дегиль, яни бу ихтияджы себебинден олгъан...» (Altinoluk дрегиси, 2009 - Октябрь, Сайы: 284, Саифе 7.)

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагындағи сұаллерге джевап беринъиз.

1. Африкада Исламдан эвель къайсы динлер олгъан, къысқъадан анълатынъыз?

2. Африкада христианлықъынъ яйылмасы ичон муджаделе эткен миссионерлер къайсы усууларны къуландылар, буларнынъ ахляқъий олып олмагъаны акъкъында озъ фикирлеринъизни бильдиринъиз?

3. Африканынъ белли сиясий эрбапларындан бири шойле деген эди: «Миссионерлер мемлекетимизге кельгенде, оларнынъ эллеринде инджиль, бизде топракъ бар эди. Бизге козълеримиз къапалы дуа этмекни ортадылар. Анджақъ козълеримизни ачкъанымызда Инджиль бизим, топракъларымыз исе оларнынъ олгъан эди». О, озюнинъ бу сөзлериңен нени анълатмакъ истеди?

4. Африкагъа Ислам дини ильк оларакъ не вакъыт ве насыл кирмеге башлады?

5. Ислам дини Африка халқъларынынъ аятында насыл денъишмелер мейданға кетирди ве оны ерли халқъ не ичон къолайлықънен къабул этти?

B. Ашагындағи сұаллерге дөгъру олгъан джеваптарны сечинъиз.

1. Африкада энъ яйғын олгъан динлер къайсы бирлери олгъяныны тапып, ишаретленъиз.

А. Еудийлик - Ислам

Б. Христианлықъ - Еудийлик

В. Ислам – Христианлықъ

Г. Африка динлери - Сабиийлик

2. Африканынъ миссионерлер ярдымынен колониягъа чевирильмеси насыл тарихий вакъиалардан сонъ башланды?

А. 1871сенесиндеки франсуз ихтилялы

- Б. 1914 сенеси башлагъан Биринджи Дюнья Дженки
В. 1948сенеси Израиль девлетининъ къурулышы
Г. 1884 сенеси Берлин кредити
3. Миссионерлер насыл зенаатны озълерине никъап этип фаалиет косътермектелер?
А. Иш адамы - ишчи   Б. Чифтчи - мемур
В. Доктор - эмшире - оджа   Г. Дин адамы - санатчы
4. Ашагъыдаки Ислам девлетлерinden къайсы бирилери Африкада къурулмагъан?
А. Мурабытлар - Муваххидлер
Б. Агълебийлер - Идрисийлер
В. Фатимийлер - Мемлюклер
Г. Сельдукъылар - Османлылар
5. Ислам диннинъ фаркълы миллэтлер ве къабилелер арасында тез яйылмасынынъ энъ эсас себеби недир?
А. Барыш ве севгиге эсасланмасы
Б. Адалетке эсасланмасы
В. Ренк, ыркъ ве тиль айырдысына къаршы олмасы
Г. Ярдымгъа азыр олмасы

В. Ашагъыда берильген сёзлөрни изаатланызы.

Африка – дюньянынъ энъ къадимий ве энъ буюк къыталарындан бири.

Миссионер – Христианлыкъны яймакъ ичюн чалышкъан кимселерге берильген ад.

Инкультурасион – Христианлыкъны башкъа дин векиллерининъ медениетине уйгъун шекильде анълатув усулы.

Аджем – Арап олмагъан халкъны ифаде этмек ичюн къулланыла.

Ватикан – Италияда булунгъан дюнъянынъ энъ кучюк, амма энъ тесирилүү диний девлети. Христианлыкъынынъ энъ буюк мезхеби олгъан католиклердинъ диний темсильджиси Папа бу девлеттинъ рехбери сайыла.

Джихад – Ислам адына мусульманнынъ ичинде нефсине, тышарысында исе Исламны яймакъ макъсадынен япкъан эр тюрлю куреши.

Амр б. Ас – 641 сенеси Мысырны фетих этип Исламиеттинъ Африкагъа яйылмасына себепчи олгъан буюк сахаби ве Ислам ордусынынъ къомутаны.

Биялл-и Хабеши – дөгъма Африкалы олып, Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ ильк мүэззини, буюк сахаби.

Сахабе – Якъын аркъядаш, дост манасыны анълаткъан ве Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- ни дюнъяда экен корыген мусульманларгъа нисбетен къулланылгъан бир сёз.

Халифе – сёз оларакъ «векиль» деген мананы анълатса. Ислам тарихында даа чокъ Хазрети Пейтгъамберден соң мусульманларгъа рехберлик япкъан ильк дёрт сахабе ичцион къулланыла. Айны заманда дюнъядаки бутюн мусульманлар итаат эткен ёлбашчыгъа ве оларнынъ диний темсильджисине де «халифе» дениле.

IV. БОЛЮК

ЕУДИЙЛИК,ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ ИСЛЯМДА АЛЛАХ ИШАНЧЫ

I - ЕУДИЙЛИКТЕ ТАНЬРЫГЪА ОЛГЪАН ИМАН ВЕ ОНЫНЪ ХУСУСИЕТЛЕРИ

Еудийлик миляттан эвель XII асырда Хазрети Муса васытаджылыгъында Израиль огъуларына ёллангъан иляхий бир дин эди. Анджакъ Хазрети Мусадан сонъ еудийлер озъ укюмдарларынынъ элинен Тевратта ве еудий дининде бир такъым денчишикликлер яптылар. Вакътынен Тевратны ве онынъ эмирлерини бильгенлернинъ сайысы чокъ эксильди. Айрыджа еудий миллети асырлар девамында айры-айры къабилелер шекилинде сюргүнликтө яшадылар. Бу себепнен еудийлернинъ китапларынынъ ве иман эсасларынынъ бильдирген шейлер чокъ вакъыт сонъ белли олды. Бу себпле еудийликнинъ иман эсаслары Муса б. Меймун тарафындан 1180 сенелерде (Хазрети Мусадан 2000 сенеге якъын бир девирден сонъ) Ислямнынъ аментюсине бенъзетилип 13 мадде алында шу шекильде бельгилендиди:

- 1 - Танъры эр шейнинъ яратыдькысы.
- 2 - Танъры Ехова бир ве ондан башкъа Танъры ёкъ.
- 3 - Танъры ильк ве сонъ яратыдькы.
- 4 - Ибадет анджакъ Танъры Еховагъа япылыр, ондан башкъасына ибадет этильmez.
- 5 - Пейгъамберлернинъ бутюн сёзлери дөгъру.
- 6 - Хазрети Муса пейгъамберлернинъ энъ буюги.

7 - Элимиздеки Теврат, Танъры Ехова тарафындан Мусагъа берильген.

8 - Теврат денъиштирильмеген ве Танърыдан башкъасы тарафындан да ёлланылмагъан.

9 - Инсанларның япкъанларыны ве тюшүнгөнлөрини Танъры билир.

10 - Танъры Ехова эмирлерине уйгъанларны мукяфатландырыр, уймагъанларны джезаландырыр.

11 - Танъры, Месихни ёллайджакъ. Кечиксе биле о бекленмели.

12 - Танъры Ехова истеген бир вакъытта олиолер тириледжек.

13 - Ехованың бедени ёкъ. О ич бир шейге бенъзетильмез. Ялынъыз Онъа дуа этилир.

Аллах тарафындан Хазрети Мусагъа вахий этильген диннинъ эсасы, дигер иляхий динлөрдө олгъаны киби Тевхидге эсасланған. Анджакъ бозулгъан Тевратынъ базы болюклерине бакъкъанда Танърының бир такъым инсан хусусиетлерине бенъзетильгени корюнмекте. Аллахның инсан сыйфатларынен бильдирильмеси ве васыфландырылмасы, динлернинъ асыл гъәсеси олгъан Танърының бир олгъанына инанувгъа (тевхидке) зарап бере.

A - ТАНЪРЫ ЕХОВАНЫНЪ МИЛЛИЙ БИР ТАНЪРЫ ОЛМАСЫ

Еудийліктे Аллах – Яхве, Ехова, Элохим, Адонай киби исимлернен антыла. Еудийлерге коре, Раб – еудий миллетини сечкен ве бухалкъың даа чокъ къыймет берген. Дигер инсанларның еудийлер къадар бир къыймети ёкътыр. Эфенди миллет – еудийлердир. Еудийлерге мания олгъан эр миллет олюмни хакъ эткен сайыла. (Тесние [Второзаконие], 7- баб.)

Ябанджы миллетлернен муджаделеде Танъры Ехова, эр вакъыт Исраиль Отгууларына ярдым эте. Ве санки Танъры Мысырдан чыкъкъанда Исраиль Отгууларына хырсызлықъ япмаларыны биле эмир эте. Бу хусус Тевратта шойле анълатыла: «Ве кеткенинъиз вакъыт эли бош кетмейджеңсінъиз. Эр къадын

къомшусындан ве эвиндеки мусафирлеринден кумюш, алтын эшья ве аш истейджек, огъулларынъызын ве къызларынъызын оларнен гузеллештиреджексинъиз, ве Мысырлыларнынъ малларыны хырызылайджакъсынъызы (Чыкъыш [Исход], 3/21 - 22).

Кене Танъры Ехова Исраиль Огъулларына ваде эткен топракъларны эльде этмелери ичюн къаршыларына чыкъктан эр кесни ольдюрмөлөрини төвсие эткен: «Ве шимди Раббининъ сёзлерини динъле, шимди бар душманынъын ур ве оларнынъ эр шейлерини бутюнинен ёкъ эт. Оларны аджыма, эркектен-къадынгъя, баладан-эмзикли олгъангъя, бугъадан-къойгъя, деведен-эшекке къадар эпсими ольдюр» (I. Самуил 15/2 - 3 ; 32 - 33).

Корюнгени киби Исраильнинъ Танъры Ехова, бир такъым диний ве ахлякъий темеллерни ёкъ киби сайып, еудийлернинъ янында ер алгъян ве дигер миллелерге къаршы еудийлерге девамлы фаркълы мунасебетте олгъян. Бу себепнен еудийлик – милләтке аит бир дин, бу тарафынен бутюн инсанлыкъка аитликтен узакъ.

Б - ТАНЪРЫ ЕХОВАНЫНЪ ИНСАНИЙ ХУСУСИЕТЛЕР ТАШЫМАСЫ

Еудийликтеки танърыгъя олгъян иманнынъ башкъа бир хусусиети – Танъры Ехованинъ бир такъым инсанний хусусиетлер ташымасыздыр. Анджақъ еудий алимлери бу хусусиетлернинъ меджазий, кочуме манада олгъаныны анълаталар. Танъры инсанларгъа анълайышлы бир тильнен лаф эткени ичюн, бу ифаделерни къуллангъан дейлер:

Амма Тевратта Танърынынъ сырадан инсанний хусусиетлернен бирликте анъылмасы, бу чешит изаатларны чюрютеджек бир эсас тақтим эте. Буларны шойле сыраламамыз мумкун:

Тевраткъа коре Танъры, алемни алты куньде яраткъан ве единдже куньде раатлангъан. (Теквин [Бытие], 2/3)

Кене Танъры Хазрети Якъубнен курешкен ве Якъуб Танърыны енъген. Бу себепнен де Хазрети Якъубгъя Танъры тарафындан «Танърыны енъген» манасыны анълаткъан «Исраиль» ады берильген (Теквин [Бытие], 32/22 - 32).

Тевраткъа коре Раб пахылдыр, очь, интикъам алыр ве ачувланыр, душманларына кин, нефret, гъадап тутар, о, синъирленир (Наум, 1/1-5).

Еудий танърысы чёкюп отурыр, союныр, чыплакъ долашыр, къашкырлар киби улур (Михей, 1/8; Сайылар [Числа], 24/9).

В - ТАНЪРЫГЪА ОГЪУЛ ИСНАДЫНДА БУЛУНМА

Айрыджа еудийлер, сюргүнликте гъайып олгъян Тевратны тектар Танърынынъ эмиринен янъыдан язгъяны ичюн Узейирге (ибранийджеде Ездра) арткъач бир шерефте булунып, оны Аллахнынъ оғылу оларакъ къабул эткенлер. Бу хусус Къуран-ы Керимде ачыкъ бир шекильде ифаде этильген (Тёвбе, 9/30). Денчиштирильген Тевратта Узейирнинъ (Ездра) Аллахнынъ оғылу олгъяны ачыкъ бир шекильде билдирильген ве еудийлерге коре Ездра чокъ эмиетли бир иш япкъян. Бу себепнен еудийлер оны юджельткенлер, бир къысмы онъя «Ездра энъ буюк инсан» деген, бир къысмы да «о, экинджи Муса, атта Мусадан биле устюн» деген. (Экрем Сарыкъучы оғылу. Ильк девирден шимдикى девирге къадар динлөр тарихы. Ыспарта, 1999, с. 225). Аз бир къысмы исе оны юджельтювде даа да илериге кетип «онынъ инсанлардан устюн бири олгъяныны, атта танърынынъ оғылу ола биледжеги»ни сёйлегенлер. Къуран да еудий тарихындаки бу вакъиагъа дикъкъат чеккен. Анджақъ Теврат дөгърудан Ездранен багълы олмаса да Аллахнынъ оғылу денильмеси вакъты-вакътынен раст келе ве еудийлер ичюн де «Аллахнынъ оғыуллары» ифадеси сыйкъ-сыйкъ кечмекте (Теквин [Бытие], 4/2 - 4; Чыкъыш [Исход], 4/22 - 23; Тесние [Второзаконие], 14; II. Самуил, 7/14; Эйюб, 1, 6).

Еудийлернинъ Танъры тюшюнджесине коре Танъры Ехова – тек еудийлернинъ танърысыдыр. О, инсан шеклинде ер юзюне энген, инсанларнен корюшкен, аш ашагъян, сув ичкен, болдургъян, раатлангъян, къоңлагъян, аякъларыны ювгъян, я да инсанларнен курешип енъильген бир танъры.

II - ХРИСТИАНЛЫКЪТА ТАНЪРЫГЪА ИМАН ВЕ ТЕСЛИС

Еудийлернинъ иман эсаслары насыл чокъ сонъра топлангъян олса, христианлыкънынъ иман эсаслары да Хазрети Исадан учьдёрт асырдан сонъ (Милядий IV ве V асырларда) топлангъян. Христианлыкънынъ иман эсаслары, христиан дин адамларынен укюмдарларнынъ бераберликте япкъян «Консиллер»де бельгиленген ве иман эсаслары оларакъ къабул этильген. Булар:

-
- 1 - Къудретли Баба Танърыгъа,
  - 2 - Танърынынъ Огълу Раб Исагъа,
  - 3 - Раб Исанынъ Мерьем ве Мукъаддес Рухтан дөгъгъан олгъянына,
  - 4 - Исанынъ Рим велиси Платус девринде хачъта мыкъланып ольгенине ве комюльгенине;
  - 5 - Исанынъ учюнджи кунь олюлер арасындан тирильгенине;
  - 6 - Тирильген Исанынъ коклерге юксельгенине;
  - 7 - Оны Бабанынъ сагъ тарафында отургъянына;
  - 8 - Исанынъ инсанларны соругъта чекмек ичюн текrar келеджегине;
  - 9 - Мукъаддес Рухъя;
  - 10 - Мукъаддес кильсеге;
  - 11 - Гуняхларнынъ багъышланаджагъяна;
  - 12 - Олюлернинъ тириледжегине ве сонъсуз аяткъа иман этeler.

Христианлыкъынынъ иман эсасларыны анъламакъ гъает муреккеп. Чюнки о, еудийлик ве Исламдан фаркълы. Еудийликтэ Теврат, Исламда исе Къуран динлернинъ меркезлерини тешкиль этэ. Демек, пейгъамберлер бу вахийлернинъ тышында къалып, тек вахийни теблигъ этeler.

Шимдики девирдеки христианлыкъта исе вахий, Исанынъ этке ве кемикке чевирильген маиети сайыла. Исанынъ асыл озю вахий ве келям. Христианларгъа коре Иса, Къуран ве Теврат киби бир вахий китабы кетирмеген. Христиан Инджиллери де Исанынъ бир китабы дегильт. Инджиллер Исанынъ аятыны анълатмакъ ичюн онынъ олюминден сонъ талебелери тарафындан язылгъяныны айталаар.

Бу себепнен христианларгъа коре Исанынъ ваазларындан даа эмиетли олгъян шей, Исанынъ Танърынынъ огълу оларакъ дөгъмасы, о шекильде яшамасы, хачъта мыкъланмасы, даа сонъра да олюлер алеминден тирилип текrar дюньягъа къайтмасы ве Танърынынъ янына чыкъып сагъ тарафына отурмасыдыр.

Бу изаатлар, христианлыкъынынъ иман эсасларынынъ темеллерини тешкиль этэ. Бу себепнен, христианларнынъ Исагъа ве теблигъ эткен бакъышларынен мусульманларнынъ Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- ве теблигъине бакъышлары арасында буюк фаркълар

бар. Чюнки Ислам динининъ эсасыны Тевхид иманы тешкиль эте. Аллахнынъ бар олуы, бирлиги, ортагы ве бенъзерининъ олмагъаны, дөгъмагъаны ве дөгъурмагъаны, тек яратылдыжынынъ анджакъ о олгъаны бу иманнынъ темелли эсасыдыр.

Христианлыкъта исе Танърыгъа иман – Баба Аллах, Огъул Иса ве Мукъаддес Рухтан тешкиль олгъан теслиске инанувгъа таяна. Бу иманда Аллахкъа инсаний сыйфатлар юклene, анджакъ бир инсан олгъан Исагъа исе иляхий хусусиетлер бериле. Бу исе иляхий динлернинъ эсасыны тешкиль эткен Тевхид инанувына бюс-бютон терстир.

Эр не къадар христианлыкънынъ иман эсаслары IV ве V асырлarda ерлештирильсе де Мукъаддес Рухнынъ, Баба ве Огъулнен багъланувы, буларнынъ бир-бирлерине къаршы аллары, айрыджа Хазрети Мерьемнинъ мевзусы, Инджиллернинъ сайысы киби мевзуларда кечмиште ве шимдики девирде христиан мезхеплери арасында узундан узун давалашылгъан. Бир-бирлерине уймагъан бу давалашувлар нетиджесинде христианлыкъта чешит мезхеплер пейда олды.

A - ТЕСЛИСНИНЪ ХРИСТИАНЛЫКЪА КИРЮВИ

Бирден чокъ танырыгъа инанув къадимиий Мысырда, юнан ве узак шаркъ динлеринде де бар эди. Бу чешит инанувлар, инсанларнынъ дин буюклерини ве падишаларны Танърылаштыргъанлары ичюн пейда олды. Хазрети Исаанынъ дюньядан айрылмасынен ёлбашчысыз, рехберсиз къалгъан ве чешит ишкенджелерге тутулгъан христианлыкъ, этрафтаки медениетлернинъ ве динлернинъ тесиринде къалды. Эсанен янъы христианлар эйкельге ибадет эткен ве ширк адетинден кельгенлери ичюн теслис иманыны къабул этмеге якъын эдилер.

Исадан соңъ христиан олгъан ве юнан фельсифесини де яхши бильген Павлос, христианлыкъны тевхидден теслиске алып бараджакъ урлукъларны ве темеллерни атты. Бу ал, халкъ ичюн да онъайтлы кельди. Чюнки умумий оларакъ халкъ, тарафдарлыкъ себебинен еудийликтен; орта ёллы олгъаны себебинен де эйкельджиликтен хошланмай эди. Олар, аталарапындан оғренгенлери чокъ танърылы имангъа да терс олмагъан бу янъы дин тюшөнджесинен чешит арзуларыны къандырув имкяныны тапкъан олдылар.

Павлоснынъ диний ислятларынынъ ярдымынен эски

инанувнен христианлық арасындағи тесирлешшов ве мәдениет алышвериши бите. Шимдикі вакытта бир чокъ илим адамлары, теслис иманының пейда олувында бу эски мәдениетлернинъ, эсасен юнан фельсесининъ зиядесинен тесири олгъаныны айталар.

«Учълю Бирлик» ифадеси, Инджиллернинъ ич бир еринде кечмей. Бу ифаде христианлық тарихында биринджи кере 180 сенеси Антакиялы папаз Теофил тарафындан къулланылған. Учълю Бирлик ифадеси, Исадан соңъ язылған Матвей Инджилиндеки «Баба, Огъул ве Мукъаддес Рухныңъ адына кетинъиз ве инсанларны вафтиз (чокъундырув) этинъиз» ифадесинден пейда олды (Матвей, 28/19).

Христианлықта олгъан бу «Учълю Бирлик» иманыныңъ анълашылмасы пек къыйын. Христиан дин адамлары да буны анъламаныңъ чокъ къыйын олгъаныны, буныңъ бир сыр олгъаныны, анджакъ иман бакъышындан бу шекильде инанувныңъ керек олгъаныны айталар. Бу иман Танърыныңъ бирлигине, юджелигине, яратыджы къудретине кольге тюшюрмекте ве Тевхид иманыны бозмакъта. Буныңъ бир башкъа тарафы да Танърыгъа огъулны ортакъ къошмакънен, оны яратылғанларныңъ дереджесине тюшюрмекте. Бу да эр шейни яраткъан ве инсаний сыфатлардан узакъ олгъан Юдже Яратыджыгъа ярашмагъан бир кучъсөзлик ифадесидир.

B - ТЕСЛИСНИНЬ ЭСАЛАРЫ

Христианлықта иманны тешкиль эткен теслиснинъ учь темель эсасы бар. Булар – Баба, Огъул ве Мукъаддес Рухтан ибареттir. Христианлықтыңъ астында олмагъан бу иман шекили, Хазрети Исадан соңъ, Кильсе бабалары тарафындан Консиллерде тюшюнип чыкъарылған.

1 - Баба Танъры

Христианларгъа коре «Баба», эр шейнинъ яратыджы олгъан Танърыныңъ адыдыр. О, эбедин, эр шейни бильген, кучылю, ве мерхамет саибидир. Анджакъ Баба Танъры, яратув ишини Огъул Исагъа берген. Кене Баба Танъры, эсал күнүнинъ акими олмасынен берабер, инсанларны соругъа чекмек векялетини Исагъа берген, Иса къяляметте инсанларны соругъа чекмек ичюн Бабаныңъ янындан ашагъы тюшеджек. Чонки оларгъа коре Иса, Танърыдан дөгъгъан бир танъры.

2 - Танъры Огълу Иса

Христианлар Исағъа бирден чокъ сыфат иснат этелер. Оларгъа коре Иса Танърынынъ огълу олгъаны ичюн о, Танъры ве бир инсан киби ер юзүнде яшагъаны ичюн, бир инсан сайыла. Айрыджа Христианлар; Раб – Месих ве Танъры ифаделерини Иса ичюн де къулланалар. Христианлар Хазрети Исаанынъ танърынынъ огълу олгъаныны, Милядий 325 сенеде Изникте топлангъан Консильде къабул эткенлер.

Христианларгъа коре, Иса Танърынынъ Огълу олгъаны ичюн, эбдей ве яратылмагъан. Анджакъ Иса, Танъры ярдымынен Мерьемден бир инсан оларакъ дөгъгъан. Лякин Онынъ ер юзүнде инсан оларакъ яшамасы, Танърынынъ огълу олмасына мания дегиль.

Христианлыкъынынъ ильк йылларындан башлап бир къысым христиан дин адамлары, Хазрети Исаанынъ акъикъатта танъры олмагъаныны, тек бир Пейгъамбер олгъаныны айталар. Даа ильк девирде ортагъа чыкъкъан бу «тек танъры» фикирлерининъ рехберлигини Искендерие кильсеси папазы Арьюс (Милядий 250 - 336) япкъан. Арьюс ве издешлери бу фикирлерни ресмий кильсе тарафындан яптылгъан янълыш ёл деп тарифлекенлер. Оларнынъ бир къысмы ольдюрильген, бир къысмы да сюргүн этильген. Ильк девирлерде башлагъан бу давалар, даа сонъки девирлерде де девам эте.

Христианларда Исағъа айны заманда инсан сыфаты бериле. Оларгъа коре Иса Танъры олгъаны киби, айны заманда къусурый бир инсандыр. О, Мерьемден дөгъгъан ве гуняхсыздыр. О, джисманий ве рухий тарафттан чокъ азап чеккен, къамчылангъан ве сонъунда хачкъа мыкъланып керчектен ольген. Даа сонъра тирилип коктеки Бабанынъ янына чыкъкъан.

Христианларнынъ Исағъа берген сыфатлардан бири де Рабдыр. Христианлар бу векяlet ве итибарнынъ Исағъа Танъры тарафындан о, тирильгендеги берильгенине инаналар. Бу унван, Исаанынъ Танърынен инсанлар арасындаки тек васытаджы олгъанына ишарет эте. Христианларгъа коре Иса, Раб сыфатынен эсап кунюнде Танърынынъ сагъ тарафына отурып махкемеджи оларакъ инсанларны эсапкъа чекеджектир. Христианлар, Исағъа Месих де дерлер.

Христианлар Исағъа айрыджа «Танъры Келямы» да дейлер. Оларгъа коре Танърынынъ сёзю, Исада этке ве кемикке чеврилип,

инсан киби корюнген. Келям сыфатынен Исанынъ озю вахий сайыла ве ондан башкъа вахий ёкътыр.

Къуранда да Исанынъ Аллахнынъ бир келимеси олгъанындан сёз этиле (Бакъара, 2/45; Ниса, 4/171). Анджакъ бу сёз, христианлыкътаки киби бир мананы ифаде этмей. Къурандаки бу ифаденинъ манасы, Хазрети Исаынъ, Аллахнынъ «ол» эмиринен бабасыз оларакъ муджизевий бир шекильде дюньягъа кельмеси демектир. Юдже Аллах, Джебраиль васытаджылыгъынен Хазрети Меръемге дюньягъа бир бала кетиреджегини хабер эткен ве нетиджеде Хазрети Иса Аллахнынъ бир эмири оларакъ Меръемден дөгъгъан. Иште, Юдже Аллахнынъ Хазрети Меръемге етиштирген иляхий хаберге «сёз» денильген. Исламда Хазрети Иса анджакъ инсанлар ичинден ёллангъан бир пейгъамбер сайыла. О, Танъры, Раб ве Танърынынъ оғылу киби озюне иляхлыкъ къошуулгъан васыфлардан узакътыр.

3 - Мукъаддес Рух

Христиан теслисининъ учонджи къысмы «Мукъаддес Рух» тыр. Христианлыкътаки имангъа коре Мукъаддес Рух да танърысал бир маҳлюкъ. Мукъаддес Рух, христианларнынъ базыларына коре тек Баба Танърыдан, базыларына коре исе эм Бабадан, эм де Огъул Исадан ортагъа чыкъкъян. Христиан дин адамлары, 381 сенеси Истанбулда топлангъан консилде Мукъаддес Рухнынъ да танъры олгъанына къарап бергенлер ве теслиси екюнлегенлер.

Христианларда Мукъаддес Рухнынъ Аллах киби эр ерде олгъаны сайыла. Инсанларгъа яхши тюшонджелер ильхам эте. О, анджакъ вафтизнен инсангъа кире ве оны юджельте. Баба, бутюн ишлерини онен япа ве кучюни эр дайм онен косытере. Мукъаддес Рух, христиан дин адамларына Танърынынъ ильхамыны етиштирген, кильсени хаталардан къорчалагъан ярдымджы танъры киби сайыла.

Христианлыкътаки имангъа коре, Баба, Огъул ве Мукъаддес Рух бир маддеде топлангъан учь айры маҳлюкъ ве эпси де эбединдир. Анджакъ христианлар, Мукъаддес Рухнынъ Бабадан ве Огъулдан насыл чыкъкъаныны, асыл алынен тек бир маддеден мейдангъа кельгени алда насыл учь айры шахсиет оларакъ корюнмеси ве учонинъ де эбедин олгъанларыны анълатып оламайлар. Япылгъан изаатлар да къанаатлендириовден узакътыр. Бу мевзуда айткъанлары

сонъ сёз, «башта ич сораштырмайып иман эт, сонъ Мукъаддес Рух васытаджылыгъынен керчекни огредежексинъ» демектен ибараттиир.

Христианлыкътаки Мукъаддес Рухкъа иман, Исламнынъ Мукъаддес Рух тюшүндөжесинден бутюнлей фаркъылдыр. Исламгъа коре Мукъаддес Рух, вахий мелеги олгъян Джебраильнинъ дигер бир ады сайыла. Хазрети Мерьемге Исаны мужделеген маҳлюкъынынъ ады христианлыкътака коре Мукъаддес Рух сайылса, Исламгъа коре исе бу буюк мелеклерден бири олгъян Джебраиль -алейхиссиямдир. Христианлар, Мукъаддес Рухнынъ яратылмагъанына, онынъ теслиснинъ эсасларындан бири олгъяна инаналар. Мусульманларгъа коре исе Джебраиль, Пейгъамберлерге вахий кетирмек вазифеси берильген бир мелек ве Аллахнынъ маҳлюкъыдыр.

Корунгени киби христианлыкъта иманнынъ энъ эсас темели – теслис иманы, Хазрети Исадан учь асыргъя якъын бир девирден сонъ христиан дин адамлары тарафындан бильдирильген. Кильсе 325 сенеси Хазрети Исаны Огъул Танъры оларакъ къабул эткен, 381 сенеси исе Мукъаддес Рухны къошип теслисни екюнлеген. Нетидже оларакъ христианлар Баба Аллахнынъ – яратылды, Огъул Исанынъ – къурттарылды ве Мукъаддес Рухнынъ да такъдис этиджи (инсанларгъа итирам косытерджи ве оларгъя яхшы тюшүнджелер ильхам этиджи) олгъянына инаналар.

Теслиснинъ пейда олмасындан сонъ кечкен бу узун муддет биле, керчек христиан иманынъ вакъыт кечмесинен насыл болузып теслиснинъ сонърадан уйдурулгъаныны ачыкъ шекильде косытермекте. Бу девирден сонъ да христианлар арасында иман мевзууларында пек чокъ давалар олып кечти. Христиан дин адамлары янъы къаарлар алалар, бу къаарларнынъ да Мукъаддес Рухнынъ ярдымынен алынгъаны ичюн дөгъру олгъяныны ве озылерининъ бу мевзууларда янтылмайджакъларыны иддия этелер.

В - ИСЛЯМДА АЛЛАХКЪА ИМАН ВЕ ТЕВХИД ИМАНЫ

1 - Тевхид иманынъ дигер динлернинъ Танъры иманынен тенъештирилови.

Исламда иманынъ эсасыны, алемлернинъ Рабби олгъян Аллахкъа иман этүв тешкиль эте. Аллах коклерни, ерни, аятны, олюмни яраткъян, сонъсуз ве эбедий бир тек Иляхтыр. Джанлыларгъа

рызыкъ берген, дюньядаки кучюк я да буюк эр алны ве ишни бильген анджакъ Одыр. О дөгъмагъян ве дөгъурмагъандыр. Тектири, ортагъы ве бенъзери ёкътыр. Инсан яратылувина коре Оны дөгърудан дөгъру, беш дүйгүсүнен аңлап оламаз. Хазрети Муса Оны козълеринен корьмекни исрар эте. Амма Аллахнынъ къаршы дагъда Озюни бир ан бильдирмесине даянамайып эсини джойгъан ве оны дюнья козюнен корип оламагъан.

Ислям дининде иман Юдже Аллахнынъ яраткъян махлюкъларгъа бурюнмесине иман этмекни къабул этmez. Билингени киби христианлыкъта Танъры, яратылгъан олгъян Исада келям шеклинде мейдангъа чыкъкътан ве Раббе ортакъ къабул этильген. Бойлеликнен христианлыкъта Танъры, инсан севиесине тюшюрильген, инсан да Танъры дереджесине юксельтильген.

Еудийлукте де Танърынынъ отурмасы, турмасы, курешмеси ве интикъам алмасы киби инсаний сыфатлар иснат этильген, амма Исламдаки иман буны ич бир шекильде къабул этмей. Исламгъа коре Аллах Таала бутюн инсаний сыфатлардан узакъ олып яраткъаны ич бир махлюкъкъа ошатылмаз.

Исламда мелек, джин я да башкъя бир махлюкънынъ Аллахнынъ яратылжылыгъына ярдымджы олмасы, Аллахнынъ такъдир ве татбикълерине къарышув киби бир иман да кесинликнен ёкътыр. Юдже Аллах бу мевзуда шойле буюра: «**Де ки, Аллахнынъ тышында танъры дегенинъиз шейлерни чагырынъ. О тюшюнип чыкъ-аргъанынъыз танърылар не коклерде ве не де ерде зерре агырылыгъы къадар биле бир шейге саип дегильдирлер. О танърыларнынъ, коклернинъ ве ернинъ яратылуви ве идаресинде ич бир ортакълыгъы ёкъ. Аллахнынъ олардан ич бир ярдымджыгъя ихтияджы ёкъ»** (Себе, 34/22). «Мен оларны, не коклернинъ ве ернинъ, ве не де озылерининъ яратылувиңда азыр булундырмадым; ёлдан саптырылжыларны (озюме) ярдымджы туткъан да дегилим» (Кехф, 18/51).

Ислам дини чокъ танърыгъа инангъанларнынъ иддия эткенлери киби Танърынынъ бир я да даа чокъ къадын алып, олардан оғъуллары ве къызлары олмасы киби тюшюнджендерни де кесинликнен къабул этmez.

Исламда дигер динлэрде олгъянаны киби Танърынынъ

махлюкъларыны эшитмеси ичон васытаджы танърысал маҳлюкъларгъа я да азиз кишилерге ихтияджы олгъаны киби бир тюшонджені де къабул этmez. Исламгъа коре Аллах, инсангъа озунден биле даа якъын. Юдже Аллах бу керчекни шойле анълаты:

«Ант олсун, инсанны биз яраттық ве нефсининъ онъа фысылдагъанларыны билирмиз ве биз онъа шах дамарындан даа якъындымыз» (Къаф, 50/16).

Ислам дини христианлықтаки киби, дин адамларынынъ янъылмайджакъларыны ве Танъры адына укюм бермелерини къабул этmez. Айрыджа оларнынъ къаарларыны илихий вахий киби къабул этильмесине де къаршы чыкъар. Буны Аллахкъа ортакъ къошмакъ шекилинде къабул эттер. Къуранда шойле буюрыла: «**Олар, алимлерини ве рахиплерини де озылерине Раб этиндилер**» (Тевбе, 8/31). Бу аетни эшиткенлеринде шашыргъан сахабелерине Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алэххи ве селлем- шойле джевап берген: «(Христиан дин адамлары) Аллахнынъ хелял къылгъанына харам, харам къылгъанына хелял дегенлер, иште, бу оларгъа ибадет этmek (оларны Раб этинmek) демектир». (Кениш изаат ичон бакъ. Эльмалылы М. Хамди Языр, Хакъ Дини Къуран Тили, IV, 317).

Аллахнынъ барлыгъыны, тек Онынъ бильдиргени къадар бильмек мумкун. Онынъ бильдирмеген хусуслар, ич бир маҳлюкъатнынъ анълап оламайджакъ бир сыр оларакъ къалыр. Чюники инсаннынъ акълы Аллахны бутюн мәиетинен анълап оладжакъ бир куч ве къабилиетке саип дегиль. Инсан акълы сынъырлы олып, сынъырсыз олгъан Юдже Аллахны толусынен анъламакътан адживидир. Биз къуллар, Оны анджакъ кене бизге бильдиргени сыфатлары къадарынен танымамыз мумкун.

Бу ерде Исламнынъ илихлыкъ тюшондженелерининъ яхшыджа анълашылмасы ичон иман нокътаи назарындан Аллахнынъ сыфатларыны анълатмагъа чалышаджакъмыз. Ве айны заманда дигер динлердеки янълыш илихлыкъ тюшондженелерине де дикъкъат этеджекмиз.

Юдже Аллахнынъ сыфатлары Затий ве Субутий сыфатлар олмакъ узьре эки къысымгъа айырыла. Затий сыфатлар, Аллахнынъ заты (озу) нен алякъалы олып, Онынъ тышында ич бир инсанний маҳлюкъка къошуулмаз. Субутий сыфатлар исе даа зияде инсанларнынъ

анъламалары мумкун олгъан сыйфатлардыр. Анджакъ кене де Юдже Аллахнынъ субутий сыйфатларынен инсан ве махлюкъатнынъ сыйфатлары арасында бир бенъзерлик ёкъ. Бу сыйфатлар, анджакъ инсанлар Аллахны даа яхшы танымаларына ярдымджы ола. Меселя, Аллахнынъ корьмесинен инсанларнынъ корьмеси айны дегиль. Инсанннынъ корип олмасы ичюн козь мучесине ихтияджы бар. Онынъ исе – Юдже Аллахнынъ корьмек ичюн козь мучесине ихтияджы ёкъ. Онынъ корьмеси инсанннынъ корьмеси киби сынтырлы да дегиль.

2 - АЛЛАХНЫНЪ ЗАТИЙ СЫФАТЛАРЫ

Вуджуд (Барлыгъынынъ Меджбурий Олмасы)

Аллахнынъ бар олмасы ве мевджудиети – ич бир шейге муҳтадж олмамасы демек. Аллах бар ве Онынъ ёкъulgъы тюшюнильмез. Юдже Аллах бу хусуста шойле буюра:

«Аллах, Ондан башкъя танъры ёкътыр; О, хайдыр, къаййумдыр. Онъя не юкъу келир, не юкъламакъ. Коклерде ве ердекилернинъ эписи Онынъдыр...» (Бакъара, 2/255).

Къыдем (Эзелий Олмасы)

Юдже Аллахнынъ башлангъычы олмамасы демек. Башлангъыч киби келимелер, заманны ифаде эте. Албуки заманны да яраткъян Юдже Аллахтыр. О, заман ве мекяндан темиз ве узакътыр.

Аллах Тааля «**О Аллах ильктир, сонъдыр, захирдир (ачыкъ), батындыр (гизли)**», буюра (Хадид, 57/3). Анджакъ бу ерде анълатылгъан «эввель» ве «ахыр» келимелери, Аллахкъя заман къошмай. Чюнки Юдже Аллах махлюкъат яратылмадан эвель де бар эди, махлюкъат ёкъ олгъандан сонъ да бар олмасы девам этеджек.

Даа эвель ифаде этильгени киби христианлар, бир тарафттан Исанынъ Аллахнынъ оғылу олгъаныны сёйлерлер. Бунъя коре Иса, Танъры тарафындан яратылгъан бир варлыкътыр. Башкъя тарафттан да Исанынъ, Танърынынъ эзелий бир сёзю олгъаныны да сёйлерлер. Бунъя коре де Исанынъ эзелий олмасы, яратылмагъан бир махлюкъ олмасыны анълата. Бу бир- бирине терс олгъан эки ал, яни Исанынъ эм Баба тарафындан яратылгъан оғылу олмасы, эм де Танърынынъ эзелий,

сонъсуз сёзю олмасы христианлыкътаки Танъры иманының озынчинде насыл терслешкенини ачыкъ шекильде ортагъа къоймакъта.

Бекъа (Эбедий Олмасы)

Аллах Таалының сонъу олмамасы, эбедий, девамлы олмасы демектир. Аллах тарафындан яратылған джанлы-джансызы эр маҳлюкъатының белли бир эджели, сонъу бар. Аллахның тышында эджели кельген эр шей ёкъ оладжакъ.

Бу хусуста Юдже Аллах шойле буюра: «**Аллахнен бирликте, даа башкъа бир танърыгъа табынып ялварма!** Ондан башкъа танъры ёкътыр. Оның затындан башкъа эр шей ёкъ оладжакъ. Укюм **Оныңдыр ве сиз анджакъ Онъя дёндюриледжексинъиз...**» (Къасас, 28/88). «**Ер юзүнде олгъан эр джанлы ёкъ оладжакъ. Анджакъ азамет ве икрам саиби Раббинъиз заты бакъий къаладжакъ**» (Рахман, 55/26 – 27).

Ваҳданиет (Бир Олмасы)

Ислям иманына коре Аллах бир ве тектирип. Аллахтан башкъа ич бир яратылды жынып көзүллукъ анджакъ Аллахкъа япылып. Юдже Аллах, теслис ве ширк киби вахданиет сыйфатыны бозгъан эр тюрлю иманны ич къабул этмез. Къуран-ы Керимде Аллахның бирлигини, ортагы ве бенъзери олмагъаныны аңълаткъан пек чокъ ает бар:

«Де ки: О Аллах, бирдир, Аллах самеддир. О догъурмагъан ве догъумагъан. Оның ич бир бенъзери ёкъ» (Ихляс, 112/1 - 4).

«**Аллах ич бир эвлят этинмелеген. Онен бирликте ич бир танъры да ёкъ. Ойле олса эди, бу алда эр танъры озын яраткъаныны алыр кетер, кими кимнинъ узеринде юджелик иддия эттер эди. Аллах, инкярдыларның иснатларындан узакътыр**» (Муминун, 23/91).

Дюньяның яратылуындаки аенкдешлик ве тертип, табиат къланунларының энъ кучок янълышлыкъ биле косътермейип илерилемеси, яратылдының бир ве тек олгъанының энъ буюк исбатылдыр. Къуранда шойле буюрыла: «**Эгер коклерде ве ерде Аллахтан башкъа танърылар олса эди, коклер ве ерининъ тертиби бозулыр эди**» (Энбия, 21/22). Ерининъ ве кокнинъ тертиби

бозулмагъанына ве бир эксилик де олмагъанына коре, Яратыджы олгъян Аллах тектир, онынъ ортагъы ве бенъзери де ёкътыр.

Кечкен болюклерде еудийлернинъ сюргүнликтө яшагъанлары девирлерде джоюлгъян Тевратны, тек рак топлагъаны ичюн Узейирге (ибранидже Ездра) пек буюк бир шереф костерип, оны Аллахнынъ огълу деп къабул эткенлерини сёйлекен эдик. Тевхидге терс олгъан бу хусус, Къурран-ы Керимде шойле ifаде этиле:

«Еудийлер Узейир [Ездра] Аллахнынъ огълу дедилер. Христианлар да Месих [Иса] Аллахнынъ огълу дедилер. Бу, оларнынъ агызыларында бошбогъазлыкъ сёзлери (керчекнен багы ёкъ). Бу сёз, кяфирлернинъ сёзлерине ошамакъта. Аллах оларны перишан этсин. Насыл да Хакътан юз чевирелер. Еудийлер, Аллахны быракъып хахамларыны; Христианлар да папазларыны ве Мерьем огълу Месихни Раб этиндилер. Албуки оларгъа анджакъ Бир ве Тек Аллахкъа къуллукъ этювлери эмир олунды. Ондан башкъа ич бир Илях ёкъ. Аллах, оларнынъ ортакъ кошкъанлары шейлерден узакъ ве темиздир» (Тёвбе, 9/30 - 31).

Къурран-ы Керим христианларнынъ Хазрети Иса Танърынынъ огълу деген иманларыны, бир чокъ аэтте шиддетли шекильде инкар эткен. «Мушриклер: «Аллах бала эдинди», дедилер. О, бундан узакътыр. Онынъ (балагъа) итияджы ёкътыр. Коклерде ве ерде не бар олса, Онынъдыр. Бу хусуста янынъызда эр анги бир делиль ёкътыр. Аллах акъкъында бильмеген бир шайинъизни сёйлемектесинъизми? Де ки: Аллах акъкъында ялан уйдургъанлар асла къуртулышкъа иришалмазлар» (Юнус, 10/68 - 69).

Теслис мевзузы Къурран-ы Керимнинъ Маиде суресинде ардысыра кельген 72 – 76 нджы аетлеринде бойле анълатыла:

«Ант олсун ки, «Аллах кесен-кес Мерьем огълу Месихти», дегенлер кяфир олгъандырлар. Албуки, Месих: «Эй, Исраил огъуллары! Раббим ве Раббинъиз олгъян Аллахкъа къуллукъ этинъиз. Билинъиз ки, ким Аллахкъа ортакъ къошса, мытлакъа Аллах онъя дженнетни харам этер; артыкъ онынъ ери атештир ве залымлар ичюн ярдымджылар ёкътыр», деген эди. Ант ослун, «Аллах – учынинъ учонджисидир», дегенлер де кяфир олгъян эдилер. Албуки, тек бир Аллахтан башкъа ич бир танъры

ёктырып. Эгер эвельден берли сёйлегенлеринден вазгечмеселер, араларындан кяфир олгъанларгъа аджы бир азап токъунаджакъ. Аля Аллахкъа тёвбе этип, Ондан багъышламакъны тилемейджеклерми? Аллах чокъ багъышлайыджы, чокъ мерхаметлидир. Меръем оғылу Месих анджакъ бир ресульдир. Ондан эвель де (бир чокъ) ресуллер келип-кечкендир. Анасы да чокъ дөгъру бир къадындыр, эр экиси де аш ашар эдилер. Бакъ, оларгъа делилдерни насыл анълатмакътамыз, сонъ бакъ, насыл (хакътан) іозь чевирмектелер. Де ки: Аллахны быракъып да, сиз ичюн файда ве зааргъа кучю етмеген шейлерге табынмақътасынъизмы? Хакъкъы иле эшитиджи ве билиджи ялынъыз Аллахтыр» (Майде, 5/72 – 76).

Бу бунья бенъзеген аетлерде Хазрети Исаынъ анджакъ бир Пейгъамбер олгъаны, инсанларны тек тевхидге давет эткени корюнмекте. Кене бунья бенъзеген аетлерде Аллахнынъ бирлигине, ортагы ве бенъзери олмагъанына дикъкъат этильмекте ве теслис киби тевхидге терс иман ич къабул этильмемекте (Бакъ Ниса, 4/171 - 172; Майде, 5/, 17 - 18, 109, 116 - 117).

Индиллерде Хазрети Исаынъ истемейип хачкъа мыхлангъаныны косытерген ифаделер булуна. Меселя, Хазрети Иса хачкъа мыхланмакъ ичюн алып кетильгенде, оны акъаретлегенлер, устюне тюкюргенлер ве хорлагъанлар. Айрыджа христианларнынъ сёйлегенлерине коре Иса хачкъа мыхлангъаны вакъыт «Аллахым, Аллахым! Мени не ичюн быракътынъ?» деп юксек сеснен Baba Танъыдан ярдым тилетен (Матвей, 27/30, 46).

Эгер сёйлегенleri киби Хазрети Исада иляхлыкъ сыфаты олса эди, о девирде кучьсуз бир алда олгъан еудийлернинъ элинде чаресиз къалмаз, къуртулмакъ ичюн эр алда бирисинден ярдым истемез эди.

Хазрети Исаынъ Иляхлыгъы сёйленип, айны заманда онынъ ольдюрильгени де къабул этиле. О алда онынъ олюминден сонъ дюнья-алем эксик бир танъры иле насыл идаре этильген? Я да онынъ дөгъумына къадар дюнья ве инсанлыкъ эксик танъыларнен идаре этильгеним?

Бу ифаделерден анълашылгъанына коре, христианларнынъ танърысы озюни биле къорчалавда кучьсуз, заваллы бир танъры шеклиндедир. Ислам дини озь векиллерине тевхид хусусында гъает

дикъкъатлы олмаларыны эмир эте, тевхидни бозаджакъ энъ кучюк хусусларгъа биле къаршы чыкъа.

Ислям тарихында, Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- нен Неджран христианлары арасында кечкен шу вакъя, оларнынъ Хазрети Исағъа Иляхлыкъ сыфатыны берювлеринде самимий олмагъанлары бакъымындан меракълы:

Неджран христианларындан бир группа Ресуллюллахкъа -салляллаху алейхи ве селлем- келип: «Къуран-ы Керимде Хазрети Исанынъ бабасыз олгъаныны къабул эткенинъизге коре о, Аллахтыр» дедилир. Бунынъ узерине шу ает назиль олды:

«Санъа бу илим кельгенден сонъ, сенинъле бу мевзуда чек-келешкенлерге де ки: «Келинъиз, сизлер ве бизлер де дахиль олмакънен берaber, сиз озы балаларынызыны, биз озы балала-рымызыны, сиз озы къадынларынызыны, биз де озы къадынла-рымызыны чагъырайыкъ, сонъра дуа этейик де, Аллахтан ялан-джылар узерине лянет тилейик..» (Ал-и Имран, 3/61).

Аллах Ресули -салляллаху алейхи ве селлем- ает-и керимеде анълатылгъан бу теклифни япкъанында, Неджранлы христианлар бунтъя янашмадылар. Оларнынъ бу аракетлери де ачыкъ бир шекильде Хазрети Исанынъ Илях олмагъаныны, ве буны христианларнынъ озълери де къабул эткенини косътерди.

Юкъарыдаки бутюн бу изаатлардан да анълашылгъаны киби, Исламдаки иманнынъ темель эсасыны ваҳданийет принципи тешкиль эте. Ислям, чокъ танърыджылыкъ, ширк, теслис киби тевхид иманына терс олған бутюн ишанчларны къабул этmez. **«Иляхинъиз тек бир Аллахтыр. Ондан башкъа илих ёктыр. О, рахмандыр, рахимдир»** (Бакъара, 2/163).

***Мухалефетун лиль-хавадис
(Яратылгъанларгъа Бенъземемеси)***

Юдже Аллах, яратылгъанлардан ич бир шейге бенъземез. Онынъ ортагъы ве бенъзери ёкъ. О эр тюрлю инсаний сыфатлардан темиз ве узакъ. О, еудийлернинъ, инсанларнен курешкен, аш ашагъан, сув ичкен, болдургъан, раатлангъан, аякъларыны ювгъан танъры тюшүнджендеринден узакътыр. О, христианларнынъ сейлекенлери

шекильде бир инсан киби огъул этинме иснатларындан да узакътыр. О, ич бир шекильде инсангъа бенъземез.

Къуран Инсан огълунынъ озы хаял дюнъянсында тюшюнип чыкъартгъан ве сонъра да онъя инанып башлагъан яңылыш танъры тюшюндженлерине шойле джевап бере: «**Онынъ айнысы киби бир иляхнынъ буулумасы шойле турсун, Онъя бенъзер биле ич бир илях ёкътыр**» (Шура, 42/11).

Къыям би нефсихи (Ич бир шейге мухтадж олмамасы)

Юдже Аллахнынъ ич бир шейге мухтадж олмамасы, бутюн яратылгъанларнынъ Онъя мухтадж олмасы демектири. Юдже Аллахнынъ бар олмасы бир яратыджыгъя, бир замангъа ве мекянгъа мухтадж дегиль. Аллахтан башкъа бутюн варлыкълар бар олмаларында керек олса ёкъ олмаларында Аллахкъа мухтадждырлар. Юдже Аллах шойле буюра: «**Де ки: Аллах бир тек. Аллах эр шейден мустагъни-дир, ич бир шейге мухтадж дегиль (Самеддир)**» (Ихляс, 112/1 - 2). «**Эй, иман эткенлер! Сиз эпсинъиз Аллахкъа мухтаджсынъыз. Аллах исе мустагънидир (ич бир шейге ихтияджы олмагъан-дыр), макътавгъя ляйыкътыр**» (Фатыр, 35/15).

3 - АЛЛАХНЫНЪ СУБУТИЙ СЫФАТЛАРЫ

Субутий сыфатлар – инсанларнынъ анълап оладжакълары чешиттен сыфатлардыр. Юдже Аллахнынъ субутий сыфатларынен, варлыкъларнынъ сыфатлары арасында бир бенъзерлик ёкъ. Бу сыфатлар, ялынъыз инсанларнынъ Аллахны даа яхши танымаларына ярдымджы ола.

Аят (Тири олмасы)

Аллах Тааляынынъ тири олмасы демектири. О, аят сыфатынен эр шейге, къуру ве джансыз топракъкъа аят бере. Юдже Аллах шойле буюра: «**О дайма тиридир (Хайй). Одан башкъа ич бир илях ёкъ. О алда Онъя динде ихляслы кимселер оларакъ дуа этинъиз...**» (Мумин, 40/65).

Илим (Эр шейни бильмеси)

Аллах Таалянынъ сыфатларындан бири де илимдир. Аллах эр шейни биле. Олгъанны, оладжакъны, кечкенни, келеджекни, сакълы олгъаннны, ачыкъта олгъанларны биле. Аллахнынъ ильми инсан ве башкъя варлыкъларнынъ ильмине бенъземез, артмаз ве эксильмез. О, эр шейни эвельден биле. Илимнинъ акси олгъан бильгисизлик ве унутув исе Онынъ акъкъында ич тюшюнильmez.

Юдже Аллах шойле буюра: «Гъайбнынъ анахтарлары Аллахнынъ янындадыр; оларны Ондан башкъасы бильmez. О, къарада ве денъизде не бар исе, билир; Онынъ ильми тышында бир япракъ биле тюшmez. О, ерининъ къаранлыкълары ичиндеки янгызыз бир данени дахи билир. Яш ве къуру не бар исе, эписи ап-ачыкъ бир китаптадыр» (Энам, 6/59).

Семи (Эр шейни эшиитмеси)

Аллах Таалянынъ эшиитмесини анълаткъан бир сыфаттыр. Аллах Тааля сакълы, ачыкъ, фысылты алында яваш я да юксек сеснен не сёйленсе эшите. Аллах Таала эшиитmek ичон ич бир мучеге де муҳтадж дегиль. Аетте «Къулларым сенден мени сорагъанда (оларгъа сёйле): «Мен чокъ якъыным. Манъя дуа эткен вакъытта, дуа эткенининъ тилегине къаршылыкъ беририм. О алда (къулларым да) меним даветиме уйсынлар ве манъя инансынлар ки, дөгъру ёлны тапарлар» буюрыла (Бакъара, 2/186).

Басар (Эр шейни коръмеси)

Аллахнынъ коръмеси демектир. О, сакълы-ачыкъ, айдынлыкъ-къаранлыкъ – не бар олса эпсими коре. Басарнынъ акси олгъан сокъурлыкъ бир эксилик олгъанындан, Аллах акъкъында тюшюнильmez. Мевзунен багълы бир аетте: «Шубесиз Аллах, хакъкъы иле эшииткен ве коръгендир», деп буюрыла (Мумин, 40/20).

Акъкъий муминлер бу илихий сыфатларны бильгенлери ичон, озылериини эр дайм илихий козетюв ве незарет астында олгъанларыны яхшы аньтайлар.

Ираде (Тилемеси)

Тилемек ве истемек манасыны анълата. Аллахнынъ ирадеси олмагъандже ич бир шей мейдангъа кельмез. Бу хусуста ает-и керимеде; «Де ки: Эй, мулькниң саиби олгъан Аллахым! Сен мулькюнъи тилегенинъ берерсинъ; Тилегенинъ бермесинъ. Тилегенинъи юксельтири; тилегенинъи алчалтырсынъ. Бутюн хайыр сенинъ элинъдедир. Шубесиз сен эр шейге къадирсинъ» (Ал-и Имран, 3/26). «Аллах, бир шейниң олмасыны истегени заман, онъя ялынъыз ол дер ве о шей аман олур» (Ясин, 36/82).

Къудрет (Эр шейге кучюнинъ етмеси)

Аллах Таала сонъсуз кучь ве къудрет саибидир. О, бу сыфатынен дюнья ве алемде истегени киби идаре этюв кучюне саиптири. Онынъ къудрет сыфатынынъ энъ ачыкъ исбаты ве тасдикъы, сонъ дередже тертипли бир уйгъунлыкъка ве низамгъа саип олгъан дюнъянынъ бар олмасыдыры.

Юдже Аллах шойле буюра:

«Аллахны быракъып да, ялваргъанларынъыз (табынгъанларынъыз) бунынъ ичюн бир ерге топлансалар биле, бир синекни дахи яратмазлар...» (Хадж, 22/73).

«Рахманнынъ яратмасында бир тертипсизлик корип оламазсынъыз. Козыюнъи ач да бир бакъ. О ерде бир тертипсизлик коресинъ ми? Текrar текrar бакъ. Бир уймамазлыкъ коресинъ ми?» (Мульк, 67/3 - 4).

«Коклерни ве ерни яраткъан, буларны яратмакъ иле болдурмагъан Аллахнынъ, олполерни тирильтмете де кучюнинъ етеджетини тюшюнмезлерми? Эбет О, эр шейге къадирдир» (Ахкаф, 46/33).

Бу ает-и Керимеде, еудий ве христианларнынъ «Танъры дюнъяны алты кунъде яратты, болдурды ве единджи куню раатланды» шеклиндеки Аллахнен бағълы янълыш ишанчларына да бир ишарет япыла.

Келям (Көнүшмасы)

Аллах Тааля бу сыфатынен пейгъамберлерине китаплар ёллагъан, Муса -алейхисселям- киби базы пейгъамберлеринен де лаф эткendir. Юдже Аллахның келям сыфатының мәсетеини, биз къуллары тарафындан там оларакъ бильмек мумкун дегиль. Аетте шойле буюрыла: «**Эгер ер юзүндеки тереклер къалем, деньиз де, аркъасындан еди деньиз къошуларакъ** (мерекеп олса), кене Аллахның сёзлери (язмакъынен) тюкенmez. Шубе ёкъ ки, Аллах мытлакъ гъалип ве икмет саибидир...» (Локъман, 31/27). Оның келямы, сес ве арифлерден мейдангъа кельмеген. Аллах Тааля бу сыфатынен эмир этер, ясакълар ве къулларына пейгъамберлер васытасынен чешит хаберлер берер.

Теквин (Яратмасы)

Теквин – мейдангъа кетириов, ёкътан бар этюв манасыны анълата. Юдже Аллах Бир Тек Яратыджыдыр. О, башлангъычы ве сонъу олмагъан ильминен, истегени эр шейни сонъусуз кучь ве къудретинен яраткъан. Яратмакъ, рзыкъ бермек, тирильтmek, ольдюрмек, азап этмек теквин сыфатының нетиджесидир. Юдже Аллах шойле буюра: «**О яраткъан, бар эткен ве барлыкъкъа шекиль берген Аллахтыр. Энъ гузель исимлер Онынъдыр. Коклерде ве ерде бар олгъян эр шей Оны тесбих этер**» (Хашр, 59/24).

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ

Еудийлернинъ инсанларнен курешкен Танърысы

Еудийлернинъ бу кунь къабул эткенлери Тевраттаки еудий Танъры Ехова, Хазрети Якъубнен куреше ве онъя енъиле. Бу куреш сонунъда Танъры, Якъубгъа «Танъры иле урушкъан», «Танърыны енъген» деген маналарны анълаткъан «Исраиль» лагъабыны бере. Бу себепнен еудийлерге Исраиль оғъуллары деп де айтыла. Вакъия Теврат Китабында шойле анълатыла:

«Бир адам кунь ағъаргъянгъа къадар Якъубнен курешти. Якъубны енъип оламайджагъыны анълагъанынен, онынъ баджакъ кемигининъ башына чарпты. Ойле ки, курешкенде Якъубнынъ баджакъ кемиги чыкъты. Адам: «Ташла мени, кунь ағъара» деди. Якъуб: «Мени такъдис этмегендже сени къалдырмам» деп джевап берди. Адам: «Адынъ не?» деп сорады. О да «Якъуб» деди. Адам: «Артыкъ санъя Якъуб дегиль, Исраиль дениледжек» деди, «Чюнки сен Танърынен курешип, оны енъдинъ», деди. Якъуб: «Лютфен, адынъы айт?» деп сорады. Амма адам: «Не ичюн адымы сорайсынъ?» деди. Сонъра Якъубны такъдис этти. Якъуб: (онынъ Танъры олгъаныны бильди ве) «Танъры иле юзюзге корюштим, амма джаным багъышланды» деп, о ерге Пениэль (Танърынынъ юзю) адыны берди. Якъуб Пениэльден айрылгъанда кунеш дөгъды. Баджакъ кемиги себебинден акъсай эди. Бу себепнен еудийлер бу куньедже айван баджагъыны ашамазлар. Чюнки Якъубнынъ баджакъ кемигининъ башындаки синъир чарпылгъан эди» (Китабы Мукъаддес Текъвин, 32/22 - 32).

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагыдаки суаллерге джевап беринъиз.

1. Еудийлернинъ Танъры тюшонджесининъ эсас хусусиетлери нелерден ибарет?
2. Христианлыкънынъ вахий тюшонджеси къайсы бакъымлардан Исламдан фаркълы, фикирлеринъизни бильдириңъиз?
3. Христианлыкъта Хазрети Исаынъ ве Мукъаддес Рухнынъ Танъры олгъяны не вакъыт ве кимлер тарафындан къабул этильген?
4. Ислам еудий ве христианларнынъ Аллахнен бағылы янълыш ишанчларыны насыл тенкъит эте, аетлерден мисаллер кетирип джевап беринъиз?
5. Бакъара суресининъ 255-джи аетининъ, Ихляс суресининъ 1-4 аетлерининъ ве Муминун суресининъ 91-джи аетлерининъ кениш изаатларыны чешит тефсир китапларындан окъунъыз?

B. Ашагыдаки суаллерге дөгүру олгъян джевапларны шараленъиз.

1. Ашагыдакилерден къайсы бири еудий Танърысынынъ хусусиетлеринден бири дегиль?

А. Тек еудийлернинъ танъры	Б. Инсаный хусусиетлер ташыр
В. Ады Ехова	Г. Бутюн миллетлерге мерхаметли
2. Ашагыдакилерден къайсы бири христиан теслисининъ эсасларындан бири дегиль?

А. Баба Танъры	Б. Огъул Танъры
В. Мукъаддес Рух	Г. Хазрети Мерьем
3. Христианлыкъта Исаынъ Танъры олгъянына не вакъыт къарап берильген?

А. 381 сенеси Истанбул Консили
Б. 325 сенеси Изник Консили

В. 451сеси Кадыкой Консили

Г. 431 сенеси Эфес Консили

4. Ислам динине коре ашагъыдакилерден къайсы бири Юдже Аллахнынъ васыфларындан бириси оламаз?

А. Эзелий ве эбедий олмасы

Б. Бир ве ек олмасы

В. Огълу ве къызы олмасы

Г. Яраткъанларына бенъземемеси

5. Ашадакилерден къайсы бири Юдже Аллахнынъ затий сыфатларындан бири дегиль?

А. Вуджуд – Къыдем

Б. Бекъя - Вахданиет

В. Къыям Бинефсихи - Мухалефетун Лиль-хавадис

Г. Келям – Теквин

В. Ашагъыда берильген ифаделернинъ маналарыны хатырламағы чалышайыкъ.

Ехова – Еудий Танърысынынъ ады.

Консиль – Юксек дереджели христиан дин адамларынынъ диннен алякъалы къаарлар алмакъ ичюн тешкиль этильген диний топлашув. Христиан ишанч эсасларынынъ бир чокъу бу консиллерде бельгиленген.

Ариус – Милядий 250 - 336 сенелерде яшагъан ве христианлыкъта Хазрети Исаынъ Танъры олмасы ишанчына къаршы чыкъкъаны ичюн кильседен къувулгъан Искендерие кильсеси папазы.

Мукъаддес Рух – Баба ве Огълунынъ Танърыдан чыкъкъанына инанылгъан христианлыкънынъ учонджи Танърысы. Баба Танъры бутон ишлерини онынъ эли ве ярдымынен япа, бабанынъ ярдымджысы киби.

Рухуль Къудус – Ислам ишанчына коре вахий мелеги олгъян Джебраиль -алейхисселям- дир. Бу христианларнынъ Танъры оларакъ къабул эткен Мукъаддес Рухтан бутюнлей фаркълы.

Ваҳданиет – Аллахнынъ затий сыйфатларындан бири. Аллахнынъ бир ве тек олмасы демек.

Къыдем – Ислам төвхид ишанчына коре Аллахнынъ эзелий олмасы, яни башлангъычынынъ олмамасы, яратылмагъан олмасы.

Мухалефетун лиль-хавадис – Исламгъа коре Аллах Таалянынъ соңрадан яратылгъанларгъа бенъземемеси, ортагъы ве бенъзерининъ олмамасы.

Илим – Сёз оларакъ бильмек демек. Ислам ишанчында Аллахнынъ субутий сыйфатларындан бири. Бунъя коре Аллах Тааля сакълы, ачыкъ, олгъян ве оладжакъ эр шейни энъ яхши бильгендир.

Самед – Къуруаннынъ Ихляс суресинде анълатылгъан Юдже Аллахнынъ бир сыйфаты. Яратылгъан эр шейнинъ Аллахкъа муҳтадж олмасы, бунъя къаршылыкъ исе Аллах Таалянынъ ич бир шейге муҳтадж олмамасы демек.

В БОЛЮК

ЕУДИЙЛИК, ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ ИСЛЯМДА КИТАПЛАРГЪА ИМАН

I - ЕУДИЙЛИКТЕ КИТАПЛАРГЪА ИМАН

Еудийлер Мукъаддес Китапларына «Танак» дерлер.

Танак (TaNaK) – «Теврат», «Невиим» ве «Ктувиим» олмакъ узvre учь къысымдан ибараттирир. Христианлар ве мусульманлар, Танакх китабына «Эски Ахит» дерлер.

Теврат (Торах) - Хазрети Мусагъа ёллангъан китап олып, дюньянынъ яратылувындан башлап Хазрети Мусанынъ олиомине къадар олгъан вакъиаларны ве Хазрети Мусагъа ёллангъан эмирлерни ичине ала. Теврат - Теквин [Бытие], Чыкъыш [Исход], Левилилер [Левит], Сайылар [Числа] ве Тесние [Второзаконие] олмакъ узvre беш къысымдан ибартет.

Невиим (Пейгъамберлер) - Ешуа бин Нун пейгъамберден (мияттан эвель 13 асыр) башлап Малахия пейгъамберге (мияттан эвель 5 асыр) къадар кельген еудий пейгъамберлерине эндирильген китапларны ичине алтыр.

Кетубиим (Китаплар) - «язылар» деген мананы анълатса ве еудийлерге айт тарихий бильгилерден, икметли сёзлерден ве шиирлерден ибарат китаплардыр.

Еудийлукте, юкъарыда анълатылған Танак Китапларынынъ тышында, бу китапларнынъ бир тефсири олгъан «Талмут» да бар. Талмут еудий дин адамларынынъ изаатларындан ибарет олып, еудийлерге коре пек эмиетли сайыла. Талмутны къабул этмегенлер керчек еудий сайылмаз.

Еудийлернинъ мукъаддес китабынынъ ильк нусхалары шимдики девирге къадар сакъланмады. Шимдики вкъытта эльде булунгъан энъ эски ибранийдже эль язмасы олгъан Тевраттир (Милядий 7 – 10 асырларгъа аит). Эгер Хазрети Мусанынъ миляттан эвель 12 асырда яшагъаны козь огюне алынса, бу кунь эльде булунгъан энъ эски Теврат нусхасынынъ Хазрети Мусадан къаарнен 2000 йыл сонъ пейда олгъяны белли ола.

Юкъарыда сайылгъан китаплар ичинде Хазрети Мусагъа берильген Теврат энъ эмиетлисиdir. Еудийлер Тевратнынъ денъиштирильмейджегине ве ондан башкъа Аллах тарафындан ич бир китап ёлланмайджагъына инаналар. Бу себепнен еудийлер, Инджиллерге ве Къурангъа инанмазлар. Христианлар исе шимдики Танаккъа инаналар ве кильселинде окъуйлар.

A - ТЕВРАТ ВЕ ОНЫНЪ БОЗУЛУВ МЕСЕЛЕСИ

Къуран-ы Керим, еудийлерни эхл-и китап оларакъ къабул эте ве оларгъа Хазрети Мусагъа эндирильген Тевратнынъ мирас олып быракъылгъаныны бильдире. Кене Къуран, Хазрети Давудгъа да Зебурнынъ берильгенини хабер эте, лякин юкъарыда сайгъанымыз Эски Ахитнинъ дигер китапларындан анълатмай. Ислам дини, Эски Ахиттеки бильгилерни Къуран ве хадислерге терс олгъаныны бильдирил, оларны къабул этмей. Къуран-ы Керим, бозулмагъан Тевратта Хазрети Мухаммед -алейхисселям- нинъ келеджегинден хабер берильгенини бильдире. Лякин еудийлернинъ Аллахнынъ келямы олгъан Тевратнынъ аслыны денъиштирип, бойле бильгилерни де бозгъанларына дикъкъатымызын чеке (Ниса, 4/46; Араф, 7/157).

Къуран, Тевраттаки бозулувларны шу дёрг шекильде керчеклешкенини бильдире:

1. Тебдиль: Сёзлерни башкъа сёзлернен денъиштирумек.
2. Китман: Базы болюклерни сакъламакъ.
3. Лейй: Окъугъанда   агъызларыны   къыйыштырып-майыштырмакъ,
4. Нисъян: Китапнынъ бир къысмыны унутып, бозгъанларыны ифаде этмек.

Къуран-ы Керимде:

«Сёзлерини бозувлары себебинен, оларны лянетледик ве юреклерини къаттылаштырдыкъ. Олар келимелеринъ ерлерини дэнъиштирирлер (китапларыны бозарлар). Озылерине огretильген ахкъямнынъ (Тевратнынъ) муим бир болюмини де унуттылар» (Майде, 5/13).

«Эй, Ресуль! Юреклери иман этмегени алда, агъызларынен «инандыкъ» деген кимселерден ве еудийлерден күфюр ичинде чапышкъанлар(нынъ алы) сени кедерлендирмесин. Олар турмадан ялангъа къулакъ асарлар ве санъа кельмеген (базы) кимселерге къулакъ асарлар; келимелерни бозып, ерлерини дэнъиштирирлер» (Майде, 5/41).

Еудийлере коре Хазрети Муса, ташларгъа язылгъан ильк Теврат нұсқасыны Исарайль Огъулларынынъ алымлерине теслим этип, буны «Ахит Сандыгъы» денильген мукъаддес бир сандыкъ ичинде сакъланылmasыны истеген. Исарайль Огъуллары Къудусни алып Сулейман Мабедини япқан соңъ, Ахит Сандыгъыны мабеднинъ бир одасында сакълагъанлар. Хазрети Мусадан 300 йыл соңъ кельген ве Мукъаддес Мабедни яптыргъан Хазрети Сулейман, бу Сандыкъыны ачтыргъанда ичинден тек он эмир язылы олгъан эки левха чыкъынан. Хазрети Мусагъа эндирильгенине инанылгъан дигер Теврат метинлери бу сандыкъта тапылмагъан.

Исарайль Огъуллары вакъытлар девамында чокъ кере динден чыкъынан, путларгъа ибадет эткен ве Тевратны унуткъан эдилер. Меселья, Хазрети Сулеймандан соңъ дженюптеки Ехуда укюмдарлыгъы аз вакъыттан соңъ путперестликке чевирильген ве бу куньки Эски Ахит метинлеринде де ifаде этильгени киби укюмдар Ахазъя, Тевраттан Аллахнынъ исимлерини чыкъарткъан ве танры ады ерине путларнынъ адларыны къойгъан экен. Укюмдар Ахаз да Теврат окъумакътынъ ясакълагъан. Укюмдар Амон Тевратны якътыргъан. Укюмдар Менассех, Аллах исмини чыкъарып, ерине пут адларыны къойдыргъан. Еудий Пейгъамбери Еремияда айны шекильде Тевратны сакълап оламагъаны себебинен къабаатлангъан (Еремия 8/8 - 9). Соңъки йылларда Исарайль Огъуллары Теврат метинлерини къорчалап ве сакълап оламагъанлары ичюн метинлер бир шекильде джоюлгъан (Баки Адам. Еудий менбаларына коре Теврат; Пынар неширлери. Ист.

2001 с. 105 - 111).

Теврат энъ башында тек бир нусха эди. Эзберленметен ве чоғылтылмагъан эди. Лякин оны Хазрети Муса тарафындан учъ я да еди сенеде бир ачылып халкъкъа окъунмасы васиет этильген эди. Соңъки девирлерде (миляттан эвель 586) еудийлер, Бабильге сюргүон этильген ве Сулейман Мабеди йыкъылып бозулгъан эди. Бунынъ ичюн Ездра деврине къадар Тевратны тапып оламагъанлар. Еудий ве христиан алимлери, бу девирде Теврат Ездра тарафындан Танърынынъ ильхамынен (Хазрети Мусадан 700 йыл соңъ) янъыдан язылгъанына инаналар.

Лякин Милядий 70 сенелерде Сулейман Мабеди, Ромалылар тарафындан текrar йыкъылгъан ве Ездранынъ язгъан Теврат метинлери кене парчалангъан эди. Бутюн бу вакъиалар себебинен еудий мукъаддес метинлерининъ ильк шекиллери сагълам бир шекильде кунюмизге къадар етип кельмеген. Шимди эльде булунгъан энъ эски ибрайнийдже эль язма Теврат нусхалары Милядий 7 ве 10 асырларда язылгъан.

Шимдикى Тевратнынъ метинлери язылгъанда бир такъым хаталарнынъ япылгъаны сейлениле. Соңъ вакъытларда Израильдеки базы дин адамлары, эльнен язылгъан Теврат метинлеринде хаталар раст кельгенини, Израильнинъ пайтахты Тель Авивдеки бир къурумгъа хабер бергенлер. Япылгъан араштырувлар нетиджесинде Экинджи Дюнья Джэнкинден соңъ язылгъан Теврат метинлерининъ 84 фаизи хаталы олгъаны белли олды. (Баки Адам. Еудий мнбеааларына коре Теврат, с. 21, дипнот 96).

Б. ЕУДИЙ МУКЪАДДЕС МЕТИНЛЕРИНДЕ БОЗУЛУВ АЛЯ-МЕТЛЕРИ ВЕ МАНТЫКЪСЫЗЛЫКЪЛАР:

1 - Тесние [Второзаконие] китабынынъ соңъ болюгинде (Тесние [Второзаконие], 34 баб) Хазрети Мусанынъ вефаты ве дефин этильмеси анълатыла. Бир инсанынъ озъ вефатыны, дефин этильмесини ве даа соңъки вакъиаларны язмасы мумкун дегиљ.

2 - Теквин китабынынъ бир еринде Нух туфанынынъ 40 кунь девам эткени анълатыла, амма башкъа бир еринде 150 кунь девам эткени сейлениле (Теквин [Бытие], 7/12, 24 - 31). Туфандан эвель гемиге алынгъан айван чешитлери бир ерде экишер данеден, башкъа бир ерде

едишиер данеден алынгъаны анълатыла.

3 - Эски Ахитте Танърыгъа инсаний хусусиетлер къошула. Танъры дюньяны алты куньде яраткъаны, единджи кунь раатлангъаны, Якъубнен курешип, Якъуб оны енъгени ве буның ичюн Исаиль адыны алгъаны билдириле. Айрыджа Танърының Хазрети Ибрахимге мусафир оларакъ кельгени, о ерде ашап-ичкени, Хазрети Ибрахимнинь Лют къавмыны эляк этмемеси ичюн Танърынен базарлыкъ эткени сёйлениле (Теквин [Бытие], 2/2 - 3; 12/1013; 18-джи баб; 20/1 - 3; 26/6 - 12).

4 - Шимдики еудийлернинь ве христианларның къабул эткен Тевраткъа коре озь къызлары, Хазрети Люткъа шарап ичирип, оны сархоз эткен, сонъ исе онен зина эткенлер. (Чыкъыш [Исход], 4/18 - 23).

5 - Эски Ахитке коре Танъры Яхова Мысырдан чыкъкъан вакъыт Исаиль Огъуларына Мысырлыларның малларыны хырсызланызы деп, ачыкъ бир шекильде хырсызлыкъ япмаларыны сёйлеген (Теквин [Бытие], 3/21 - 22).

6- Кене Тевратта Хазрети Мусагъа пейгъамберлик теклиф этильгенде, Хазрети Муса разы олмагъан, Танъры Ехованен узун базарлыкълар сонъунда бинъ-бир назнен буны къабул эткен (Чыкъыш [Исход] 4/10 - 17). Айрыджа чөльде еудийлерге берген къыйиджылыкълар себебинен Танърыгъа девамлы юзлегенлер (Сайылар [Числа], 11/4 - 6; 11/10 - 15). Танъры Ехова Мусаның бу арекетлерини унутмагъан ве онъя еудийлерге ваде этильген Мукъаддес топракъларны косътермеген ве о ерге бармадан эвель ёлда оның джаныны алгъан экен (Тесние [Второзаконие], 34 баб).

7 - Эски Ахитте Ибрахимнинь ве Исхакъның укюмдарлардан къоркъып озь къадынларыны, къыз къардашы оларакъ таныткъанлары ве ялан сёйлегенлери анълатыла. (Теквин [Бытие] 12/16 - 20).

8- Кене Тевратта Якъуб анасынен берабер, козълери корымеген бабасы Исхакъны айнеджиликнен алдатып къардашы Эсавының хакъкъы олгъан мирасны алгъанлары ве бу ёлда къюолгъан къапкъан ве тузакълар анълатыла (Теквин [Бытие], 27 баб).

9- Кене Якъуб, къайнатасы Лабанның къойларыны отлаткъан вакъыт айнеджилик этип озь къойларыны чогъалтмасы, амма къайнатасының къойларыны азалтмасы ве бу себепнен ортагъа

чыкъкъан давалар акъкъында сёз юрсетиле (Теквин [Бытие] 30/32 - 42; 31/7 - 16).

10. Тевратнынъ бир чокъ еринде еудий Пейгъамберлеринден Хазрети Нух, Люл, Давуд, Эюп, Якъубынъ ички ичиш сархош олгъянлары акъкъында бильгилер бар (Теквин [Бытие] 27/25, 37. II. Самуил 11/13., Эюп 1/13).

Тевратта бу ве бунъя бенъзеген акъылгъя ятмагъан ве ахлякъя уйгъун олмагъан ифаделер, илим адамларыны бу китаптынъ вахий маҳсүлы олмагъанына ве олмасы да мумкун дегиль деген фикирге алыш келе. Гъарпта 17 асырдан башлап япылгъан Китабы Мукъаддес араштырмалары Тевратта чокъ адамларнынъ эли олгъаныны косътерди. Бу араштырмалар нетиджесине коре шимдикى Тевратнынъ фаркълы метинлери бир арагъя кетирильмесинен сонърадан мейдангъа чыкъкъаны къабул этильген.

Бутюн булар, Эски Ахиттинъ башкъалары тарафындан язылгъаны ве арадан йыллар кечмесинен мейдангъа чыкъмасы, къарама-къаршылыкълар ве мантыкъсызлыкъларгъа бакъылмадан бир арагъя кетирильгенини косътере.

Корюнгени киби Аллах тарафындан ёллангъан Теврат сонърадан инсанлар тарафындан бозулды. Тевратнынъ артындан ёллангъан Инджиль де кене инсанлар тарафындан бозулып, эр эки китап да инсанларгъа ёл косътерюв хусуситетини гъайып этти. Нетиджеде Юдже Аллах сонъ оларакъ ады кечкен китаплардаки хаталарны тюзөлтүмек ве бутюн инсанлыкъя догъру ёлны косътермек макъсадынен Къуранны ёллады. Къураннынъ эндирильмесинен дигер асыллары иляхий олгъан китапларнынъ укмю лягъу этильди.

II - ХРИСТИАНЛЫКЪТА КИТАПЛАРГЪА ИМАН

Христианлар мукъаддес китап оларакъ эм Эски Ахитни (Танак), эм де Янъы Ахитни (4 Инджиль ве дигер китаплар) къабул этелер. Экисине бирден «Китабы Мукъаддес» (Библия) айталарап. Эски Ахит еудийлерниң мукъаддес китабы олса биле христианлар ичюн мукъаддес сайыла. Янъы Ахит исе, тек христианлар тарафындан мукъаддес къабул этиле.

Христианларгъа коре Хазрети Мусанен Танъры арасында япылгъан ильк анълашма - «Эски Ахит»тир [Ветхий завет]. Хазрети

Исанен япылгъан анълашма исе - «Янъы Ахит»тир [Новый завет]. Янъы Ахитни тешкиль эткен китапларның сайысы 27 данедир. Буларның дөртү Марк, Матвей, Лука ве Иоан Инджиллери сайыла ве къалгъан 23 данеси де Хаварийлерге (апостол) айт чешит мектюплердир.

Дёрт инджиль озьара пек фаркъ эте. Лякин ильк учь Инджиль арасында бенъзерликлер булунгъаны ичюн, оларгъа синоптик (бир-бирине бенъзеген) Инджиллер айтыла. Синоптиклер 60 – 85 сенелери арасында язылгъан, дёртюнджи Инджиль олгъан Иоанн исе Милядий 100 сенеси язылгъан деп къабул этиле. Буларның энъ эски олгъаны Марк, 63 - 70 сенелери арасында язылгъан. Христианларгъа коре, Хазрети Исааның хачкъа мыхланувы 33 яшында олгъан, эгер диктъкъат этсенъиз, энъ эрте язылгъан Инджильдинъ Хазрети Исадан къаарнен 30 сене соң язылгъаны белли ола.

Христианлыкъка коре Хазрети Иса аятта экен озуне кельген вахиilerни не язгъан, не де башкъаларына яздыргъан эди. О озунден эвельки мукъаддес китапларгъа багълы къалгъан; лякин оларгъа янъы тефсирлер ве изаатлар кетирип бир исляатчи киби арекет эткен. Акъикъатен де Хазрети Иса: «Мени шериатны ве пейгъамберлерни ёкъ этмеге кельген деп тюшюнменъиз. Мен ёкъ этмеге дегиль, екюнлемеге кельдим...» деген (Матвей, 5/17). Хазрети Иса ве хаварилер девринде христианлар, еудийликтен алгъан китапларны къуллангъанлар. Христианларгъа коре Хазрети Иса язмагъаны я яздырмағъаны ичюн, бу девирде Янъы Ахит, я да Инджиллерден сөз этильмей. Тек Хазрети Исааның сёзлиу ваазлары бар.

Хазрети Исааның олюминден соң ильк христианлар Месихни якъында кери къайтаджакъ деп тюшюнгендери себединен, оның сёзлерини язмагъа ихтиядж дуймагъанлар. Лякин Месихнинъ кельмеси кечиккен, Исааның янында олып, оның теблигъ эткенини анълагъанлар вакъыт кечмесинен эксильген, бу себепнен илери кельген дин адамлары чешит улькелерде Исадан эшиткенлерини хатырлап олгъанлары къадар язмагъа баштайлар. Бойле этип эр джемаатнинъ озь ишанч ве фикирлерини ичине алгъан чешит Инджиллер ве мектюплер пейда ола.

Христианлар, Исааның бир китап я да Инджиль кетиргенини ич къабул этмезлер. Бу мевзуда Ислам динининъ фикринен разы дегиллер. Христианларгъа коре Исааның озю Танърының келямы ве Танърының инсанларгъа вахийси сайыла. Вахий – Исааның

аяты ве ваазлары дейлер. Инджиль адлы эллериндеки китаплар, мусульманларның аңълагъаны киби вахий дегиль. Инджиллер ильк девирдеки талебелернинъ Исадан эшиткенлерини ве коръгенлерини языгъя кечирильген шекли. Анджакъ христианлар, Инджильни язғынларның Танърының ве Мукъаддес Рухның имаесинде булунгъанына инангъанлары ичюн бу языларның дөгърулыгъына ве вахий маҳсулы олгъанына да инаналар.

Ильк христианлар, Хазрети Исаының сёзлерини язмайып ағыздан-агызыгъя кечиргенлери ичюн Аллах тарафындан Хазрети Исағъта вахий этильген керчек Инджиль ёкъ олгъан. Башкъя тарафттан Павлос, Хазрети Исаы корымегени ве аятында онъа инамагъаны алда соңырадан христиан олып, Хазрети Исаене багълы озы фикирлерини язып чешит христиан джемаатларына даркъата. Бойлеликнен Павлосның мектюплери Янъы Ахитнинъ бутюн эсерлерининъ ильк язылы шекиллеринден ибарет олып, оларгъа менба вазифесини одеген. Бу мектюплер шимдики Инджиллерден даа эвель язылгъян.

Экинджи юз йылның орталарына къадар тек бир Инджиль акъкъында айтыла эди. Даа соңра исе чокъ Инджиль ортагъя чыкъа. Бу себепнен 325 сенеси Изникте бир Консиль топлана. Бу Консильде Исаының иляхлыгъы къабул этиле ве бир чокъ инджиль ве юзлердже мектюп ичинден Исаының Танърылыгъыны тасдиктәшкен маиеттеки 4 Инджиль ве 23 мектюп сечип алына. Ады кечкен Консильге 2 бинъден зияде эйетлер, векиллер къышулгъан, булардан Исаының Танърылыгъыны ред эткенлер, диний ве сиясий себеплернен меджбур Консильден четлетилелер, къалгъан 318 дин адамы Исаының Танърылыгъыны къабул этелер. Бойле этип Исаының Танърылыгъыны ред эткен Инджиллер уйдурма (апокриф) къабул этилип якъыла (Омер Фарук Харман, Куньлюк Яшайыш Ansiklopедиси, «Инджиль» мд.; Суат Йылдырым, Мевджут Къайнакъларгъа Коре Христианлыкъ, с. 160 - 164).

Бу ал, тарих боюнчада бир чокъ христиан дин адамларының дикъкъат итибарындан къачмагъан ве бу макъсатнен Китаб-ы Мукааддестеки бу мантыкъсызылыкъларны огремек ичюн «Китаб-ы Мукааддес Теткъикълери» денильген бир усул къулланып, мукъаддес сыйылгъан китапларны теткъикъ этелер. Бу усул эм Эски Ахит, эм де Янъы Ахит ичюн къулланылгъан, кильсе башлангъычта Китаб-ы Мукааддеснинъ бутюнини вахий маҳсулы олгъанына инангъаны

илюн, бу фаалиетлерге изин берметен. Лякин Ренесанс арекетлеринен берабер бу илимлер акъкында эльде этильген ильмий бильгилер Китаб-ы Мукъаддес бильгилеринен чатышмагъа башлагъанынен, кильсе де бу фаалиетлерни озь козетювлери астында девам эттиремек ве бир такъым изаатларнен анълатмакъ макъсадында бу чалышмаларгъа ярдымджы олмагъа меджбур ола. Эсасен Баджон, Десджарtes, Хоббес, Спиноза киби гъарп илим адамлары Китаб-ы Мукъаддесни тенкъидий нокътai назарнен огренелер. Бутюн булардан сонъ гъарпта денъишик мезхеплер, фикир акъымлары, фаркълы вахий ве Мукъаддес Китап тюшюнджеleри пейда ола.

A - ИНДЖИЛЛЕР ВЕ ЗЫДДИЕТЛЕР МЕСЕЛЕСИ

Ислям ишанчына коре Инджиль, Аллах тарафындан Хазрети Исагъя ёллангъан илихий китаплардан бириسىдир. Бу меселе акъкында Къуран-ы Керимде: «**О, санъа Китапны хакъ ве эвельки китапларны тасдиқъ этиджи оларакъ къысым-къысым эндириген; даа эвельде инсанларгъа дөгъру ёлны косътермек узье Тевратнен Инджильни ве Фуркъанны эндиригендир**» (Ал-и Имран, 3/4).

Аслында Инджиль, башлангъыч девирде Къуран киби бир хидает рехбери эди. Лякин даа эвель сёлегенимиз киби Инджиль, вакъыт кечмесинен кильсе ве папазлар тарафындан денъиштирилип бозула. Энъбуюк денъиштирюв алямети де ишанч эсасларында озюни косътере; тевхидден узакълаштырылған, теслис ишанчы кирсетильген.

Къуран-ы Керим, Хазрети Исагъя ёллангъан бир тек Инджильни анълатса. Къуран-ы Керим, Инджильни вазиетини шу аетлерде бильдире: «**Аллах озылерине китап берильгенлерден: «Оны мытлакъя инсанларгъа анълатаджакъсынъыз, оны гизлемейджен-синъиз», диерек сёз алгъан эди. Олар исе, буны къулакъка алмадылар, оны аз бир уджретке денъиштилер. Япкъан алыверишлири не къадар фена!»** (Ал-и Имран, 3/187). «**Биз христианлармыз», дегенлерден де кесен-кес сёзлерини алгъан эдик, амма олар да озылерине зикир этильген (берильген отютернинъ я да Китапнынъ) муим бир болюмини унуттылар**» (Майде, 5/14).

Хазрети Исанынъ аяты, Инджиллернинъ бирден чокъ олмасы ве

бир-бирлерине терс фикирлернинъ раст кельмеси чокъ эмиетли бир проблемадир. Христианлыкънынъ догъушындан эки асыр кечмеден бу проблемалар буюк тартышмаларгъа себеп ола. Хазрети Иса арамийдже лаф эткени алда Янъы Ахит китапларынынъ эписи юнанджа язылгъян. Бунынънен берабер шимдики энъ эски Янъы Ахиттинъ юнанджа язма нусхалары Милядий 4 асыргъа аит. Бу мевзугъа орьnek оларакъ шуларны костеръмек мумкун.

Б. ЯНЪЫ АХИТТЕКИ ЗЫДДИЕТЛЕРДЕН БАЗЫЛАРЫ:

Христианлар, Эски Ахитни де Мукъаддес Китап къабул эткенлери ичюн, юкъарыда Тевратнен багълы еудийлерге ёнетильген тенкъитлернинъ айнысыны христианларгъа да ёнетмек керек. Чюнки Тевратта кечкен ахлякъкъа уймагъян икялер анълатылгъан метинлер, шимдики христианларгъа коре мукъаддес сайыла ве кильселерде окъула. Бунынъ янында Инджиллерде де айрыджа бир чокъ бош шейлер бар.

1 - Марк ве Иоанн Инджиллери Хазрети Исанынъ сою акъкъында ич бир шей анълатмагъян алда, Матвейнен Лука онынъ сою акъкъында бильгилер бере. Матвейге коре Хазрети Исанынъ сою Хазрети Ибрахимге къадар 40 несиль, Лукада исе 55 несиль сайылгъян.

2 - Матвей, Марк ве Лука Инджилинде Хазрети Исанынъ Хазрети Яхъя тарафындан вафтиз этильгени бильдириле, Иоаннда исе вафтиз ишинден ич сёз этильмей (Матвей, 3/17; Марк, 1/9 - 12; Лука, 3/21 - 22).

3 - Матвей, Марк ве Лука Инджилине коре Хазрети Исанынъ эасас мемлекети Галиле, Иоангъя коре Еудийедир (Матвей, 13/54 - 58; Марк, 6/4; Лука, 6/29; Иоанн, 4/3, 43, 45).

4 - Матвей ве Марк Инджилинде Хазрети Исанынъ пейгъамберлик вазифеси Хазрети Яхъя апыхсанеге атылгъандан сонъ, Иоаннда исе апыхсанеден эзвель башлагланы бильдириле (Матвей, 4/12 - 17; Марк, 1/14 - 15; Иоанн, 3/22 - 26, 4/1 - 3).

5 - Матвей, Марк ве Лука Инджилине коре Хазрети Исанынъ пейгъамберлиги бир йыл, Иоангъя коре исе эки йылдан fazла девам эткен.

6 - Давуд пейгъамберден Хазрети Исагъа къадар кечкен несиллер, Матвейге коре 26, Лукағъа коре 40 тыр.

7 - Матвейнен Лукада Хазрети Исаының балалыгъы бир-бириinden фаркълы анълатыла, амма Маркта балалыгъы акъкъында ич бир шей анълатылмай.

8 - Хазрети Исаының олюминден соң тирильмеси Матвейге коре Джелиледе, Лукагъа коре Еудийеде керчеклешкен.

9 - Хазрети Исаының Сур ве Сайда ульесине кельген вакъытta къызыны тедавийлемеси ичюн ондан шифа талап эткен къадын, Матвейге коре кенанлы, Марккъа коре юнанстанлы эди.

10 - Инджиллернинъ базы еринде Исағъа -алейхисселям- Танърылыкъ иснат этильгенде, базы еринде де онынъ ичюн инсан оғылу ифадеси къулланыла. Бир кимсенинъ эм Аллахының, эм де инсаннынъ оғылу олмасы насыл мумкун? (Зыддиетлернен багълы кениш малюмат ичюн бакъ. Шабан Кузгун, Дөрт Инджиль Фаркълылыкълары ve Челишкileri, Анкара, 1996)

Иса -алейхисселям- хачкъа мыхлангъбан вакъыт Матвей ве Марккъа коре шойле деген:

«Аллахым, Аллахым! Мени не ичюн терк эттинъ!» Бойле сёзлерни бир Пейгъамбернинъ айтмасы мумкун дегиль. Чонки бу Аллахъа къаршы кельмек манасында олур.

Бу зыддиетлер, Инджиллерни бир-бириinden хаберсиз кимселернинъ озы истеклерине коре язғанларыны косытере. Бу киби къарама-къаршылыкълар ве зыддиетлеринъ илихий бир китапта булунмасы мумкун дегиль. Бир пейгъамбернинъ озюни Танъры япып, Танърыны да инсанлаштырып оламайджагъына коре, Ислам дини бутунъки христианларның элинде булунгъан Мукъаддес Китаплар илихийлик васфыны джойгъан деп къабул эте.

Соңыйллардагъарта Мукъаддес Китапларның догърулыгъыны араптырмакъ ичюн «Китаб-ы Мукъаддес Теткъикълери» адында бир илим далы тешкиль этильди. Бу чалышмалар себебинен соңъ йылларда гъарпта академик ве алымларден ибарет 200 кишилик бир эйет тизильди. Олар 1986 сенесинден башлап Инджиллерде Исағъа иснат этильген сёзлернинъ не къадары онъа айт олып олмагъаныны араптыргъанлар ве нетиджелерини шу эки эсерде яйынлагъанлар. Булардан бири «The five gospels» (1993 с.). Бу ерде Исағъа айт олгъаны сёйленген 518 сёзнинъ 1544 версиясы олгъан ве булардан тек 18-ининъ Исағъа айт олмасы мумкун олгъаны бильдирильген. Экинджи

чалышма да «The act of Jesus» (1998 с.). Бу чалышмада да Инджиллерде анълатылған 176 вакъианынъ тек 16% фаизи Исаен аляқъалы олмасы, 84% фаизининъ Иса тарафындан ишленмесининъ мумкун олмагъаны сёйленген. (Бакъ. Исламiet дергиси, Иса пейгъамберге багъышланған хусусий саны, III, Анкара 2000, с. 50 - 57).

Бу орьнекте корюнгени киби, тарихий акъикъатларгъа эсасланып яптылған бу чалышмалар да Къуранынъ сёйлегени киби, Теврат ve Инджилернинъ бозулувы меселесини илимнен де тасдикълай.

III - ИСЛЯМДА КИТАПЛАРГЪА ИМАН

Исламгъа коре китапларгъа иман – Аллах тарафындан базы пейгъамберлерге китаплар эндирильгенине ве бу китапларнынъ бутони дөгъру ве керчек олгъанына инанмакъ демектир. Аллах Тааля, Хазрети Пейгъамберге Аллахнынъ ёллагъан бутон китапларгъа иман этmesини эмир эткен ве шойле буюргъан: «Эй, иман эткенлер! Аллахкъа, Пейгъамберине, Пейгъамберине эндирильген Китапкъа ве даа эвель эндириген Китапкъа иман (да себат) этинъ. Ким Аллахны, мелеклерини, китапларыны, пейгъамберлерини ве къыямет күнюни инкяр этсе, там манасынен дөгъру ёлдан айрылғыандыр». (Ниса, 4/136)

Исламда иман эсаслары бир-биринен багълы олгъаны ичюн Аллахкъа, пейгъамберлерге ве китапларгъа иман бир-бириндөн айрыламаз. Аллахкъа инанмакъ, Онынъ хидает макъсадынен ёллагъан пейгъамберлерине иман этмекни; пейгъамберлерге инанмакъ да оларнынъ Аллахтан кетиргенлерини тасдикъ этмекни талап эти.

Иляхий китаплар дөгърудан Аллах къатындан кельгендер ве Аллахнынъ сёзлериidir. Бу китаплар, инсанларны бозукълыктан къурттарып хидаетке ириштиремек ичюн инсанлыкъкъа ёлланғъан ёл косытериджилердир. Ислам ишанчына коре Юдже Аллах, инсанлыкъ тарихы боонджа базы пейгъамберлерге кучюк саифелер, базыларына да буюк китаплар ёллагъан. Бунъа коре Хазрети Давуддъа -алейхисселям- Зебур; Хазрети Мусагъа -алейхисселям- Теврат, Хазрети Исагъа -алейхисселям- Инджиль ве сонъ Пейгъамбер Хазрети Мухаммедге де -салляллаху алэйхи ве селлем- Къураны Керим эндирильген. Ады сёйленген бу китапларгъа буюк китаплар денилир. Буларнынъ тышында саифе (сухуф) ады берильген бир

къысым китаплар да башкъя пейгъамберлерге ёллангъан. Булардан 10 саифе Адемге -алейхисселям-, 50 саифе Шитке -алейхисселям-, 30 саифе Идриске -алейхисселям-, 10 саифе де Ибрахимге -алейхисселям- эндирильген. Ислям ишанчына коре буюк китаплардан Теврат, Зебур ве Инджильниң асыллары иляхий вахийге таянгъан китапларды. Лякин мусульманлар, бу китапларның вакъыт кечмесинен деньишмеге оғырап бозулгъанына ве оларның ерине сонъ иляхий китап Къуран-ы Керимниң ёллангъанына ишаналар.

A - КЪУРАН-Ы КЕРИМ ВЕ ОНЫНЪ УСТЮН ХУСУСИЕТЛЕРИ

Къуран: Юдже Аллах тарафындан Джебраиль -алейхисселям- васытаджылыгынен Пейгъамбер Эфендимизге арапча оларакъ эндирильген сонъ иляхий бир китаптыр. Аллахның вахий эткен шекильде аспыны сакълагъан, ич бир деньишмеге оғырамадан шимдиге къадар кельген ве къыяметке къадар да бу хусусиетини девам эттиреджек олгъан бир тек китап – Къуран-ы Керимдир. Юдже Аллах бу мевзуда шойле буюра: «**Мухакъкъакъ Къуранны биз эндиридик. Онынъ къоруджысы да, шубесиз бизмиз**» (Хиджр, 15/9).

Къуран-ы Керим Хазрети Мухаммед (с. а. с) ге ильк оларакъ, 610 сенеси Хира къобасында, Рамазан айының Къадир геджесинде вахий мелеги Джебраиль -алейхисселям- васытасынен энмеге башлады. О толусынен 22 сене, 2 ай ве 22 куньде тамамлангъан. Къуранның ильк энген аетлеринде Юдже Аллах шойле буюра: «**Окъу, яраткъян Раббинъинъ адынен (окъу). О, инсанны бир къан пыхтысындан яратты. Окъу!** Чюнки Раббинъ сонъсуз керем саibi. Къалемнен язы язманы огretken Одыр. (О) Инсангъя бильмегенини де о огrettii» (Аляк, 96/1 - 5). Сонъ ает исе Веда Хаджи вакътында, 632 сенеси эndi. Бу аетте исе Аллах Таалия, Исламны артыкъ сонъ дин олгъанына ишарет этип шойле буюра: «**Бу кунъ сизге дининъизни икмаль эттим. Узеринъизде олгъан ниметими тамамладым ве сизге дин оларакъ Исламны берип, ондан разы олдым**» (Майде, 5/3).

Къуран-ы Керимниң бу куныге къадар ич бир деньишувгө оғырамагъан олмасы, энмесинден башлап Къурангъа нисбетен дикъкъатлы олувгъа бағылы. Чюнки Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- кельген вахийлерни, вахий языджыларына аман

яздыргъан ве сахабелер, озылерине окъунгъан Къуран сурелерини аман эзберлеп, намазларда окъугъанлар. Бойле этип Къуран, эзбер ве язы ёлунен, эр тюрлю денъиштирювлерден къорчаланды ве Аллах Ресулининъ теблигъ эткени киби сагъlam шекильде мухафаза этильди. Хазрети Пейгъамбер девринде кягъыт парчаларына язылгъан Къуран саифелери, Хазрети Пейгъамберниңъ вефатындан соң артыкъ вахий кельмейджеи ичюн соң алыны алды ве Хазрети Эбу Бекир заманында бир китап шекилине кетирильди. Ислам динининъ дюньягъа яйылmasынен бирликте Къуран-ы Керим Хазрети Осман заманында чогъалтылып, чешит Ислам мемлекетлерине ёланды. Бу ильк нусхалар шимдики вакъытта Истанбул, Къахире, Ташкент киби шеэрлерде сакъланмакъта.

Даа эвель Аллах тарафындан вахий этильген Теврат, Зебур ве Инджильниңъ айны шекильде сакъланылмагъаны, нусхаларыныңъ асылы джоулгъаны, бу кунь тарихий ве ильмий оларакъ билинген бир вакъиадыр. Тевратныңъ берген бильгилери шубели олгъаны хусусында томларнен эсерлер язылды. Инджильге кельсек, арамийдже теблигъ этильгени алда, бу кунь онынъ арамийдже бир нусхасы мевджут дегил. Лякин Къуран-ы Керим эм берген хаберлери, эм де бу куньге къадар сакълангъан шекилинен дигер илихий китаплардан бир устюнлик сакълай.

Исламгъа коре мумин олмакъ ичюн Къуран-ы Керимге, Хазрети Пейгъамберге ве Къуранда бильдирильген бутюн укюмлерге экспиксиз инанылмасы керек. Къурангъа коре инанылмасы керек олгъан темелли эсаслар: Аллахкъа, Мелеклерге, Китапларгъа, Пейгъамберлерге, Ахырет кунюне, Къаза ве Къадерге имандыр. Кене Къуранда мусульманларныңъ япмалары керек олгъан ибадетлер анълатыла. Булар къыскъадан: намаз къылмакъ, ораза тутмакъ, зекят ве садакъа бермек, хаджъа бармакъ, япылмасы ясакъ олгъан ишлерден къачынмакъ ве илихрелердир. Буларнен бағылы кениш изаатлар исе Хазрети Пейгъамбер -алейхисселям- никъ сөзлеринде (суннетте) анълатылгъан. Ислам, энъ кениш манада Аллахныңъ рyzасына уйгъун шекильде япылгъан бутюн фаалиетлерни ибадет оларакъ къабул эткен. Кене Къуран-ы Керим бутюн яратылгъан варлықъларны севмек ве оларгъа яхши давранмакъ, ана-бабагъа, акъраба-сойларгъа яхши давранмакъ киби гузель ахлякъий арекетлерни анълатса. Къуран бу мевзуда энъ гузель орьнек оларакъ Хазрети Пейгъамбер -салляллаху

алейхи ве селлем- ни косътере. Айрыджа Къуран инсанларның джемиеттеги мунасебетлерини дюозенлеген бир такъым укюмлер де кетирген. Идареджиликнен бағытлы оларапқъ адалет принципини отте чыкъаргъан. Исламгъя инанмагъанларның биле хакъларының къорчаланмасыны эмир эткен.

Къуран-ы Керимнинъ устюн хусусиетлери

Юкъарыда сайылгъан Къуран-ы Керимнинъ бутюн хусуиетлерини шу шекильде сыраламақъ мумкун.

1 - Къуран-ы Керим эндирильмеге башлагъан вакъыттан итибарен эм язылмагъа, эм де эзберленмеге башлагъандыр. Бойле этип Къуран эки эмиетли усульнен сакъланды. Бу кунь биле дюньяның бир чокът улькелеринде кучюк яштан башлап Къуранны эзберлеген юзь бинълернен хафызлар бар.

2 - Къуран эм сөс, эм де мана оларапқъ Аллахның келямыдыр ве Аллах тарафындан вахий этильгендир.

3 - Къуран теватюр (къуветли хабер) ёлунен бизге анълатылгъан. Башкъа бир ифаденен, ялан узерине бирлешмелери асла мумкун олмагъан буюк бир чокълукъының бильдирип анълатмасынен бизге этип кельген.

4. Къуран Аллах тарафындан къорчалангъан китаптыр. Аллах Тааля бундан эвель ич бир китапкъа бойле кефалет бермеген.

5. Къуран къолайлаштырылгъан бир китаптыр. Оның эм анълашылмасы, эм де яшанмасы къолай.

6. Къуран инсан аятының бутюн саасыны къаврап алгъандыр. О, вахий этильген куньден башлап инсанларның ихтияджларына джевап берген ве бундан сонъ да джевап бермеге девам этеджек.

7. Къуран муджизевий бир китаптыр. Эр пейгъамбернинъ бир муджизеси олгъан. Хазрети Пейгъамбернинъ энъ буюк муджизеси де Къуран олгъан. Оның муджизевийлиги, ич бир вакъыт онъа (я да бир суресине биле) бенъзеген китапның мейдангъа кетирильмеси мумкун оламайджагында сакълы.

8. Къуранда дигер асыллары иляхий олгъан китапларда олгъаны киби мантыкъсызылыкъ ве денъиштирювлөр ёкъ. Бу мевзу акъкъында аэтте шойле дениле: «Аля Къуран узеринде кереги киби тюшюн-

мейджеклерми? Эгер о Аллахтан башкъасы тарафындан кельген олса эди, онда бир чокъ уйгъунсызлыкъ тапар эдилер» (Ниса, 4/82).

9. Къуран эр шейден эвель бир хидает рехбериdir. Анджакъ бунынънен бирликте Къураннынъ асырлар эвельси табиатнен багълы акъикъатлар акъкъында берген хаберлерининъ ич бири, земаневий илимнинъ эльде эткен нетиджелерге терс кельмей.

10. Къуран-ы Керим белягъаты ве фесахаты (аз сёз иле бир чокъ шейни анълатмасы) иле устюн бир китаптыр. Керчектен де бу аетлерни эшиткен арапларнынъ энъ мешхур шаирлери къалемлерини быракъмагъа меджбур олгъан эдилер.

11. Къуран-ы Керим онъа инанмагъанларнынъ Къураннынъ сурелерине бенъзеген бир суре биle мейдангъа кетирип оламайджагъыны сёйлеген (Худ, 11/13; Бакъара, 2/23; Юнус 10/38). О девирден шимдиге къадар Къуран-ы Керимнинъ сёйлегенине джевап береджек кимсе чыкъмагъан.

12. Къуран-ы Керим бутюн бу хусусиетлеринен уммий (окъуп-язмагъа бильмеген) бир пейгъамберге ёлланып, онынъ энъ буюк муджизеси оларакъ бизге къадар кельген.

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ

Еудий ве христианларнынъ озы мукъаддес китапларындаки бозулмаларнен багълы бильгилер.

Хазрети Муса, Хазрети Давуд ве Хазрети Сулеймандан сонъ Исраиль оғъуллары динден чыкъалар, Тевратны унугталар ве деньиштирелер. Бу тарихий акъыкъат тек Къуран-ы Керимде дегиль, еудий ве христианларнынъ бу куньки Мукъаддес Китапларында биле ер алгъан. Иште, олардан базы мисаллер:

«Иште, Исраиль алимлернинъ яланджы къалемлери, Тевратны ялангъа чевиргенлер...Олар РАБнинъ сёзюни ред эттилер. Оларнынъ илими насыл илим экен» (Еремия, 8/8 - 9).

«Исраиль укюмдары Манаше Рабнинъ козюнде ярамай олгъанны

япты... путкъа ибадет этиледжек ерлерни янъыдан яптырды... Баал пүтүс ичюн ташлар къурды, Ашера эйкелини япты. Кок джисимлерине ибадет этип, оларгъа къуллукъ этти... Огълуны атеште Къурбан этти; фалдышлыкъ ве этнеджилик япты... Мукъаддес Тапынакъының эки азбарында кок джисимлерине ибадет этмек ичюн сунакълар яптырды» (II. Укюмдарлар 21: 2 - 6).

«Яхуда укюмдары Ахаз да ябанджыларның игренч мерасимлерине уйып, огълуны атештке Къурбан этти. Путкъа ибадет этильген ерлерде, къурбанлар кести... (II. Укюмдарлар, 16/3 - 46 Ахаз, Рабге Къурбан такъдими) лягъу этти ве Тевратны муурьледи (ТБ, Санхедрин, 103б. Наклен, Баки Адам, Еудий Къайнакъларына Коре Теврат, Пынар Яй. Ист. 2001 с. 105 - 111).

«Исраиль укюмдары Яровам, фикир шурасынен акъыл танышкъандан сонъ, экиалтын бузав яптырды. Халкъына бузавларны косытерип: «Ибадет этменъиз ичюн артыкъ Къудюске кетменъиз керек олмайджакъ. Эй, Исраиль халкъы, иште, сизни Мысырдан чыкъарғын иляхларының булар», - деди. Алтын бузавлардан бирини Бейтель, башкъасыны Дан шеэрине ерлештирди. Бу буюк гунях эди. Бойле этип халкъ бузавгъа ибадет этмек ичюн Дангъа къадар кетмеге башлады. Айрыджа укюмдар бу ерлерге кяниндер (дин адамлары) таин этти (I. Укюмдарлар,. 12:28).

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагъыдаки суаллерге джевап беринъиз.

1. Еудийлернинъ Мукъаддес Китабы олгъан Эски Ахит (Танак) насыл болюклерден ibарет?
2. Къуран-ы Керимге коре еудийлер Тевратны насыл деньшиштиргенлер?
3. Христиан Инджилери къайсы девирде ве кимлер тарафындан язылгъан?
4. Еудий ве христиан Мукъаддес Китапларында раст кельген мантыкъсызлыкълар нелер. Фикринъиздже бучешит мантыкъсызлыкъ ве къбаатлавларнынъ мукъаддес бир китапта ер алмасы мумкюнми?
5. Еудийлернинъ Мукъаддес Китабыны (Эски Ахит) ве христианларнынъ Мукъаддес Китабыны (Янъы Ахит) Къуран-ы Керимнен тенъештириңиз. Фикринъиздже Къуруннынъ энъ эмиетли хусусиетлери нелер?

B. Ашагъыдаки суаллерге дөгүрү олгъан джевапны шарептепенъиз.

1. Хазрети Мусагъа берильген мукъаддес китапнынъ ады не?
A. Небиим   B. Кетубиим
B. Теврат (Тора)   G. Эски Ахит
2. Ашагъыдакилерден къайсы бири Янъы Ахитни тешкиль эткен китаплардан бири дегиль?
A. Матвей - Марк
B. Лука - Иоанн
B. Ресуллернинъ Ишлери – Павлоснынъ Мектюплары
G. Зебур

3. Христианларның мукъаддес китапларының дөртү Инджиль, йигирмى учю мектюп олмакънен, джеми 27 китаптан ибарет олгъянына не вакъыт къаар берильген?

А. 381 сенеси Истанбул Консили

Б. 325 сенеси Изник Консили

В. 451 сенеси Къадыкай Консили

Г. 431 сенеси Эфес Консили

4. Ашагъыдаки Мукъаддес Китаплардан къайсы бири Аллах тарафындан вахий этильген шекильде бозулмадан кунюмизге къадар кельген?

А. Теврат

Б. Инджиллер

В. Къуран-ы Керим

Г. Зебур

5. Ашагъыдаки джеваплардан къайсы бири Къуран-ы Керимнинъ хусусиетлерinden дегиль?

А. Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- ге ёллангъан китап.

Б. Сонъки мукъаддес китап

В. Вахий этильмесинден асырлар кечкен сонъ язып алынгъан китап.

Г. Муджизевий бир китап

В. Ашагъыда берильген ифаделернинъ маналарыны хатырланысы

Танак – Еудийлернинъ озь мукъаддес китапларына берген исим. Христианларгъа коре Эски Ахит.

Талмуд – Еудийлернинъ мукъаддес китабы олгъан Эски Ахит (Танак) акъкында язылгъан тефсир китапларынынъ ады.

Ахит – Анълашма демек. Христианларгъа коре Танъры

Ибрахимнен, Мусанен ве Исанен анълашма япқын. Бу себепнен христианлар еудий китапларына Эски Ахит, озъ китапаларына Янъы Ахит дейлер.

Зебур – Ислам ишанчына коре Хазрети Давуд -алейхисселям- гъа берильген китап. Еудилерге коре Эски Ахитнинъ ичинде ер алгъан «Мезмурлар Китабы».

Синоптик Инджиллер – Мундеридже бакъымындан бир-бирине бенъзеген Матвей, Марк ве Лука Инджиллерине айтыла. Иоанн Инджили исе булардан фаркълы ве энъ сонъ язылгъандыр.

Апокриф – «Үйдурма», «ялан», «сачма» маналарыны анълата. Христиан Кильсеси 27 китапнынъ тышында язылгъан Инджиллерни «Апокриф» оларакъ къабул эте. «Барнаба Инджили» де оларгъа коре Апокриф Инджиллерден бири.

Месджит-и Акъса – Мусульманлар тарафындан Къудустаки Сүлейман Мабедининъ къалынтылары узерине япылгъан ве Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ Мираджда зияret эткен джами.

Хадис – Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ сёзлери. Ислам динининъ Къурандан сонъ экиндже менбасы.

Арапча – Арап халкъларынынъ лаф эткен тили. Айны заманда Къуран-ы Керим бу тильде эндирильгени ичюн бутюн мусульманларнынъ ортакъ дин тили.

Умми – Окъумагъя, язмагъя бильмеген демек. Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ бир сыфаты.

VI БОЛЮК

ЕУДИЙЛИК, ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ ИСЛЯМДА ПЕЙГЪАМБЕРЛЕРГЕ, МЕЛЕКЛЕРГЕ ВЕ АХЫРЕТКЕ ИМАН

I. ПЕЙГЪАМБЕРЛЕРГЕ ИМАН

A - ЕУДИЙЛИКТЕ ПЕЙГЪАМБЕРЛЕРГЕ ИМАН

Пейгъамберлерге иман, еудийликнинъ ишанч эсасларындан биридир. Еудийлерге кельген пейгъамберлернинъ аман-аман эписи еудий неслinden кельгенлер. Еудийликке коре пейгъамберлер, акъикъий ве яланджы олмакъ узъре эки къысымгъа айырылалар. Акъикъий Пейгъамбер – инсанларны танърыгъа, къуллукъкъа чагъырмасы керек ве Аллахнынъ тышындаки танърыларгъа ibадет этmekни ясакъламасы керек. Айрыджа бу пейгъамберлер келеджектен хабер бергенлеринде, оларнынъ догъру чыкъмасы керек. Яланджы пейгъамберлер исе путкъа ibадет этmekни давет эти, ички иче, эр тюрлю зарар ве яманлыкъны ишлер ве келеджектен берген хаберлери керчеклемешmez.

Еудийликке коре пейгъамберлик, Хазрети Ибрахимден баштай. Хазрети Муса исе еудийлернинъ энъ буюк пейгъамбери сайыла. Хазрети Мусадан сонъ укюмдар Давуд ве Сулейманнынъ девринде Самуил, Нафан, Гъад киби бир чокъ пейгъамберлер ёллангъан экен. Эск-и Ахит ичинде озылериине айт китаплары булунгъан Хошеа, Юнус, Исаиа ве Еремия киби башкъа пейгъамберлер де бар. Еудийликтеги Малахия, (мияттан эвель IV асыр) пейгъамберлернинъ сонъу олракъ къабул этиле. Еудийлер Хазрети Иса ве Хазрети Мухаммеднинъ

-алейхисселям- пейгъамберликлерини къабул этмейлер. Еудийлерге коре Танъры, Хазрети Мусанынъ къыз къардаши олгъан Мирьямдан башкъа, Дебора (миляттан эвель 12 асыр) ве Ноадья киби къадын пейгъамберлер де ёллагъан. Еудий тарихына бакъкъанымызда анда даа башкъа пейгъамберлернинъ пейгъамберлик япкъаны акъкъында айтылгъан.

Еудийликтек пейгъамберлерге иман Ислымдакинден фаркълыдыр. Укюмдарлар ве кяннелернинъ де пейгъамберликке ошагъан диний аллары бар. Меселя, Хазрети Давуд ве Сулейман укюмдар, Харун исе кянн оларакъ къабул этильген. Оларгъа Пейгъамбер айтылмаса да, Танъры Ехова тарафындан вахий берильгени къабул этиле. Еудий тарихында базы вакъыт пейгъамберлер, базы вакъыт да укюмдар ве кяннелер бириндже ерде олгъанлар.

Еудийликтек пейгъамберлернинъ тек вазифеси – Танъры ёллагъан вахийни Исраиль Огъулларына теблигъ этмектен ибараттири. Оларнынъ бундан башкъа дигер инсанлардан ич бир фаркълары ёкъ. Эски Ахитте зина, ялан, путкъа ибадет этюв ве башкъалар ясакълангъан олмасына бакъмадан (Тесние [Второзаконие], 5/7 - 9, 20; 22/22; Чыкъыш [Исход], 21/12), пейгъамберлернинъ биле бу гуняхларны ишлегенлери ифаде этильген.

Эски Ахитте пейгъамберлерге иснат этильген гуняхлар

Еудийлернинъ мукъаддес китабы олгъан Эски Ахитке коре Хазрети Нух сархощ алда союна эди. Оны бу алда огълу Хам коре. Бу себептен о, огълу Хамны лянетлей (къаргъай) (Теквин [Бытие], 9/20 - 25).

Санки Хазрети Лют, шарап ичип сархощ олгъан, даа сонъ эки къызы иле зина япкъан. (Теквин [Бытие], 19/30 - 38).

Хазрети Якъуб, бабасы Исхакъкъа шарап ичире. Кене о анасынен берабер бир оюн япып бабасы Исхакъны алдата ве озюни бабасына къардаши Эсав деп таныта. Бойле этип Эсавнынъ тонгъуч огъул олмакъ хакъкъыны ала. Бабасы да Якъубнынъ сёзюне алданып, онъа хайыр дуа эте (Теквин [Бытие], 27 баб)

Хазрети Давуд озъ орду аскербашысынынъ къадынынен зина эткен, даа сонъ оны ольдюрмек макъсадынен дженкте энъ биринджи сырагъа къойгъан ве ольдюрильмесине себеп олгъан (II. Самуил, 11

баб).

Хазрети Харун пут япкъан, Хазрети Сулейман да къадынларынынъ алдатувларына инанып, путларгъа табынгъан экен. (Чыкъыш [Исход], 32/1 - 20; I. Укюмдарлар, 11/1 - 13)

Кене Тевратнынъ бир чокъ еринде еудий пейгъамберлери Нух, Лют, Давуд, Эйюп, Якъубынынъ ички ичип сархош олгъанлары акъкъында анълатыла (Теквин [Бытие] 27/25, 37. II. Самуил 11/13., Эюп 1/13).

Юкъарыда берильген бильгилерден анълашылгъанына коре, Эски Ахитте къабаат сайылмасына бакъмадан пейгъамблерлер гуняях ишлегенлер. Бу себепнен еудий пейгъамблерининъ джемиетлерине орънек олмалары сёйленмей. Айрыджа Эски Ахитте еудий пейгъамблерининъ танъры Еховагъа къаршы кельгенлери, пейгъамблерлик вазифесини къабул этмемелери, ойле ки, танърынен тартышып, оны суаль-джевапкъа туткъанлары корюнмекте (Чыкъыш [Исход] 4/10 - 17). Бу ал танърыгъа бир кучьсюзлик ифаде эте, онынъ кучони сынъырландыра ве танърыны джиддиетсизликке алып келе.

Ислам ишанчына коре ады кечкен пейгъамблер, башкъа бутюн пейгъамблер киби гуняксызы-къабаатсыз эльчилердир. Олар еудийлернинъ бу сёйлегенлери ифтиラларындан гъает узакъ олып, эписи сайлянгъан бирер орънек шахыслардыр. Мусульманлар юкъарыда еудийлернинъ пейгъамблер оларакъ сайгъан исимлерден, тек Къуранда ачыкъ ады кечкенлерини пейгъамблер оларакъ къабул этелер.

Б – ХРИСТИАНЛЫКЪТА ПЕЙГЪАМБЕРЛЕРГЕ ИМАН

Христианлар, Эски Ахитни къабул эткенлери ичюн Хазрети Муса, Давуд, Сулейман киби Эски Ахитте ады кечкен бутюн пейгъамблерлерге инаналар. Чюнки Янъы Ахитте (Инджиллерде) заман-заман бу пейгъамблерлер акъкъында анълатыла (Матвей 1/22; 2/17; Лука, 4/27). Анджакъ христианлар, еудийлерден фаркълы оларакъ Хазрети Зекеръя ве оғтуу Хазрети Яхъяны да пейгъамблер оларакъ къабул этелер. Еудийлер исе ады кечкен бу эки пейгъамблерни пейгъамблер оларакъ къабул этмейлер.

Инджиллерде эки кере Иса озюнинъ пейгъамблер олгъаныны бильдире. Чюнки Марк Инджилинде шойле язылгъан: «Иса оларгъа деди: Бир пейгъамблер озъ мемлекетинден, акърабалары арасындан ве

эвиндән башкъа бир ерде сайгысыз дегиль» (Марк, 6/4; Лука, 3/33). Косытергени муджизeler себебинен этрафындаки инсанлар, Хазрети Исаны пейгъамбер оларакъ къабул эткенлер. Хазрети Иса олюерни тирильтмек, сокъурларны, верем (туберкулёз) киби хасталықъларны тедавийлемек киби бир такъым муджизeler косытерген (Матвей, 9/27 - 31, 8 - 5 - 13; Марк, 3/1 - 6, 5/35 - 43; Лука, 11/14).

Башта Хазрети Исаның пейгъамберлик вазифеси Израиль Огъулларына ёнельген эди. О, Инджиллерде Израиль Отъулларының джоюлгъан къойларыны топламакъ, яни дагыылгъан ве парчалангъан Израиль Огъулларыны текrar бирлештирмек ичюн теблигъ этмеге ёллангъаныны бильдире. Ойле ки, талебелерини давет япмакъ ичюн башкъа къабилелерге кетмемелерини төнбөлөй. Анджакъ, христиан ишанчына коре Иса хачкъа мыхланып текрар тирильгендөн ве Павлоскъа корюнгендөн сонъ, ондан ве дигер талебелериндөн христианлықъны бутюн дюньягъа яймаларыны истей.

Христианлыкъта, еудийлик ве Исламдан фаркълы оларакъ пейгъамберлик муэссисесинде буюк денъишувлер олгъан. Бунъа багъылы оларакъ христианлыкъның пейгъамберлик анълайышы еудийликнин ве Исламның пейгъамберлик анълайышындан пек фаркълы.

Христианлыкъта Иса, пейгъамберліктен даа башкъа бир миссиягъа саип олгъандыр. О, Танърының оғылу оларакъ къабул этильген. Бойле олгъанынен, оның талебелери бир бакъымда Танъры Исаның пейгъамберлери алына кечкенлер. Яңы Ахитте Пейгъамбер олгъаныны сёйлеген талебелери озыларине Иса месих тарафындан насыл пейгъамберлик вазифеси юклетильгенини анълаталар (Ресуллернинь ишлери, 22/6 - 10).

Исламдаки Аллах - Пейгъамбер ве къул арасында олгъан багъланувгъа бакъылса, Хазрети Иса акъкъында сёйленгенлер, Къуранның пейгъамберлик анълайышына уймай. Яңы Ахитте ве Эски Ахитте де олгъаны киби бир такъым къадын пейгъамберлер акъкъында анълатыла. Меселя, Фануэльнинь къызы Анна ве хавари Филиппусның къызы, къадын пейгъамберлер олгъаны сёйлене.

Ислам ишанчына коре Хазрети Иса да дигер пейгъамберлер киби Аллах тарафындан вахий ве теблигъ иле вазифелендирлилген пейгъамберлерден биридир. Юдже Аллах онъя Инджиль деп билинген

китапны эндириген. Лякин сонърадан христианлар арасында Инджиль мевзусында чешит анълашмамазлыкълар пейда ола. Олар Хазрети Исаны Танърының оғылу деп васыфландырылар. Ве бойледже, О – пейгъамбер экен, Танърының оғылу Раб Иса оларакъ къабул олунды.

Исламгъа коре Хазрети Иса хачкъа мыхланмады (еудийлерге коре хачкъа мыхланған Иса дегиль, онъа гъает бенъзеген Яхуда Искарьёт эди), О Аллах тарафындан коклерге юксельтильген эди.

Бу ал аетлерде шойле анълатыла: «**Ве «Аллах эльчиси Мерьем оғылу Исаны ольдюрдик», деювлери себебинден (оларны лянетледик).** Албуки, оны не ольдюрдилер, не де астылар; факъат (ольдюргенлери) оларгъа Иса киби косътерильди. Онынъ акъкъында ихтиляфъ тюшкенлер бундан долайы, там бир къаррасызылыкъ ичиндедирлер; бу хусуста зангъа уймакътан гъайры, ич бир (сагълам) бильгилери ёкътыр ве кесен - кес оларакъ оны ольдюрмединер... Аксине, Аллах оны (Исаны) озъ янына чыкътаргъандыр. Аллах иззет ве икмет сашибидир. Эхл - и китаптан эр бири олюминден эвель онъа мытлакъа иман этеджек. Къямет күнүндө де, о оларгъа шаат оладжакъ» (Ниса, 4/157 - 159).

Юдже Аллах пейгъамбери олгъян Хазрети Исаны оны ольдюрмек истеген еудийлерден къорчалагъаны ачыкъ-айдын белли. Оны озъ янына чыкътаргъаны да шубесиз. Анджакъ бунынъ Аллах къатына юкселюв шекили ве заманы там оларакъ белли дегиль. Ислам алимлерининъ эксериетининъ изаатларына коре Аллах оны къудретинен маневий коклердеки хусусий ерине юксельткен.

Еудийлер Хазрети Исанынъ ве Хазрети Мухаммеддининъ пейгъамберлителгини, христианлар Хазрети Мухаммеддининъ пейгъамберлителгини къабул этмейлер. Мусульманлар Аллах тарафындан ёлланғын ве Къуранда адлары кечкен бутюн пейгъамберлерге, шу джумледен Хазрети Мусагъа ве Хазрети Исагъа да иман этелер. Бу да Ислам динининъ бутюн дюнья ичюн, энъ сонъ хакъ дин олгъанынынъ бир ишаретидир.

В - ИСЛЯМДА ПЕЙГЪАМБЕРЛЕРГЕ ИМАН

1 - Исламда пейгъамберлерге иман

Исламда пейгъамберлерге иман, Исламның иман эсасларындан биридир. Пейгъамберлерге иман демек – инсанларгъа дөгъру ёлны косытмерек ичюн Аллах тарафындан сечильген кимселернинъ ёлланғынны ве оларның Аллахтан кетирген бутюн бильгилернинъ акъикъат ве дөгъру олгынны тасдикъ этмектир. Аллах Таала эр бир мусульмангъа араларында ич бир айырды япмайып, бутюн пейгъамберлерге инанмакъыны фарз къылгъан. Къуран-ы Керимде бу акъикъында шойле буюрыла:

«Биз Аллахкъа ве бизге эндирильгенге; Ибрахим, Исмаил, Исхакъ, Якъуб ве Якъуб оғыуларына эндирильгенге, Муса ве Исағъа берильгенлернен, Рабблери тарафындан дигер пейгъамберлерге берильгенлерге, олардан ич бири арасында фаркъ корымеден, инандыкъ ве биз тек Аллахкъа теслим олдыкъ», день» (Бакъара, 2/136).

Къуранда бильдирильгенине коре, Юдже Аллах асырлар девамында пейгъамберлер ёллагъан, инсанларны пейгъамберлер васытасынен акъикъатны къабул этип яшамагъа давет эткен. Ислам анълайышында бу давет бутюн джемиетлерге айттири. Бу бакъымындан озылерине пейгъамбер ёлланмагъан ич бир джемиет ёкъ. Къуранда: «Кечкен эр уммет ичинде де мытлакъа бир тенбиелейиджи пейгъамбер булунгъандыр», - деп буюрылгъан (Фатыр, 35/24).

a - Пейгъамберлернинъ сыйфатлары

Ислам ишанчына коре пейгъамберлер де бирер инсандыр. Анджакъ олар Юдже Аллах тарафындан сечильген къуллардыр. Олар Аллахтан алгъан вахийни, озылеринден ич бир шей къошмадан джемиетлерине теблигъ эткен инсанлардыр. Буның ичюн олар кетирген бу иляхий хаберге озыleri де толусынен уйгъанлар ве инсанларгъа оръnek олгъанлар. Бу себептен Исламның пейгъамберлер акъикъындаки фикри эвель анълатылгъан еудий ве христианларның фикирлеринден фаркъылдыр. Пейгъамберлер еудийлернинъ инангъанлары киби эр тюрлю гүнхүү ишлемезлер ве христианларның

Хазрети Исагъа сёйлекенлери киби «Танъры» я да «Танъры Огълу»да дегиллер. Исламгъа коре пейгъамберлерде булунмасы керек олгъан васыфлар шу шекильде сыралангъан:

1 - Сыдкө

Пейгъамберлер сёз ве арекетлеринде эр вакъыт догърулыкъ узеринделер. Оларның ялан сёйлемелери имкяныздыр. Догърулыкълары, оларға иман этмегенлер тарафындан биле тасдиқъ этильген. Аллахтан кетиргенлерини инсанларгъа теблигъ эткен пейгъамберлерде ялан, айнеджилик киби хусусиетлернинъ олмасы мумкюн дегиль. Бойле хусусиетлернинъ инсанлар ичюн биле гузель олмагъанына коре, пейгъамберлер акъкъында тюшюнильмеси умумен акъылгъа сығыаджакъ шей дегиль. Ялан сёйлекен бир пейгъамбер халкъ къаршысындаки ишанчыны гъайып этер, теблигъ эткен мевзулатынынъ къайсы бири дөгъру, къайсы бири янълыш олгъаны белли олмаз.

2 - Эманет

Пейгъамберлер инсанларның энъ ишанчлы олгъанлардыр. Мумин олмагъанлар биле пейгъамберлерге соңысуз бир ишанч ичинде олгъянлар. Акъкъатен Хазрети Пейгъамбер акъкъында сёйленген Мухаммедулы - Эмин ифадеси, мушриклернинъ биле тиллерinden тюшмей эди. Олар энъ кыйметли эманетлерини якъынларына дегиль, Хазрети Мухаммедге теслим эте эдилер. Ойле ки, Хазрети Мухаммед -салляллаху алэйхи ве селлем- хиджрет этеджеги вакъытта биле янында мушриклернинъ бир чокъ эманетлери бар эди. Хазрети Пейгъамбер олюм телюкесине бакъмайып Хазрети Алини Меккеде къалдырып, бу эманетлерни саиплерине теслим эттирген эди. Бир пейгъамберге эманетке хыянет ярашмаз.

3 - Фетанет

Фетанет – пейгъамберлернинъ зекий, акъыллы ве дикъкъатлы олмалары манасында къуллангъан бир сыфаттыр. Бу сёзлернинъ акси олгъан першанлыкъ, акъылсызылыкъ ве дикъкъатсызылыкъ киби чизигилер пейгъамберлер акъкъында ич тюшюнильmez. Пейгъамберлер

акъыллы ве зекий олгъанлары ичюн озылерине вахий этильген астлерни къолай шекильде анълай, эзберлей ве мухафаза эте эдилер. Къуран-ы Керимде «**Биз санъа Къуранны окъутаджакъымыз ве асла оны унұтмайджакъынъ**» деп буюрыла (Аля, 87/6). Бу хусусиети онынъ эм бир Пейгъамбер оларакъ диний ишлерде, эм де бир аскер башы, эм бир девлет укюмдары оларакъ дюнья ишлериндеки ёлбашчылығында гузель шекильде корюнген.

4 - Теблигъ

Теблигъ – пейгъамберлерде булумасы керек олгъан васыфлардан биридир. Пейгъамберлерге алгъанлары эмир я да ясакъларны олгъаны киби, экспилтімен ве арттырмадан инсанларға етиштирмек вазифеси юклетильген. Эр бир Пейгъамбер кимседен къоркъмайып, чекинмейип ве эр тюрлю телюкеге кокюс керип бу пейгъамберлик вазифесини ерине кетирген. Алгъан бутын вахийлерни экспиксиз оларакъ умметине теблигъ эткен. Акъикъатен Хазрети Мухаммед -салляллаху алэхихи ве селлем-нингъ умми, яни окъуп, язмагъа бильмеген бир Пейгъамбер оларакъ ёлланmasынынъ бир себеби, онынъ кетирген диннинъ озюнинъ бир уйдурмасы олмагъаныны, дөгърудан иляхий бир менбадан кельгенини энъ гезель шекильде тасдикълагъан. Чонки окъуп, язмагъа бильмеген бир инсаннынъ бу къадар чокъ бильги хазинесине саип олмасыны, анджакъ онынъ бир Пейгъамбер олмасынен анълатмакъ мумкун.

Пейгъамберлер теблигълеринде хата яpsалар, Аллахнынъ озылерине берген пейгъамберлик вазифесини ерине кетирмеген олурлар. Къуран-ы Керимде шойле буюрылған: «Эй, Ресуль! **Раббинъден санъа эндирильгенни теблигъ эт. Эгер буны япмасанъ, Онынъ эльчилигини япмагъан олурсынъ**» (Майде, 5/67). Пейгъамберлер динни теблигъ эткенлеринде, диний укюм ве эсасларны анълатув, огretюв, умметини яманлықълардан темизлев ве арындырув вазифесини де ерине кетирген олурлар.

Пейгъамберлер эр вакъыт вахийнинъ незарети астында олгъанларыны биле эдилер. Олар ич бир зорлукъкъа ве къыйынджылыкъкъа бакъмайып, оларға иман этмегенлерни озы алларына къалдырмай, эп хидаетке давет этмеге девам эткенлер. Пейгъамберлер теблигъ вазифелерини самимиетнен, дюньяда бир

къаршылыкъ беклемейип япкъанлар ве мукяфатларыны да Аллахтан беклегенлерини бильдиргенлер. Ает-и Керимеде: «**Бунъа къаршы сизден ич бир хакъ истемейим. Меним эджримни береджек ан-джакъ алемлернинъ Раббидир**» деп буюрыла (Шуара, 26/109).

5 - Исмет

Исмет келимеси, пейгъамберлернинъ гунях ишлемемеси ве гуняхлардан къорчалангъан олмалары деген маналарны анълаткъан сёздир. Пейгъамберлер Аллахнынъ къуллары арасындан сечкен, эсанен оларны бу вазифе ичюн азырлагъан эльчилеридир. Аетте «**Догърусы олар, бизим къатымызда сайлянгъан ве эйи кимслер**» деп буюрыла (Сад, 38/47).

Дигер бир аетте исе шойле буюрылгъан: «**Мушриклер санъа вахий эткенимизден башкъа бир шейни ялан ерде бизге ифтира этювинъ ичюн, сени аман - аман, санъа вахий эткенимизден саптыраджакъ ве анджакъ о такъдирде, сени джан достлары къабул этеджек эдилер.** Эгер сени себатлы этмесек эди, акъикъатен аман - аман оларгъа бираз мейль этеджек эдинъ» (Исра, 17/73 - 74). Бу аетлерде Аллах Тааля пейгъамберимизни мушриклерге уймакътан ве оларгъа ярдымджы олмакътан къорчалагъаныны хабер бере.

Ислям ишанчына коре, пейгъамберлерден хата япмакъ хусусиети бутонлей алынгъаны ёкъ. Анджакъ олар Аллахнынъ берген кучлю ираделеринен гуняхлардан узакъ туралар. Исмет сыфаты - гунях ишлемеген бир хусусиет дегиль. Акъикъатен пейгъамберлернинъ «зелле» шеклинде кучюк хаталар япкъанлары белли. Месселя, Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем- янында отургъанларгъа бир шейлер анълаткъаны вакъыт, къатына кельген сокъур Абдуллах б. Умми Мектумден юзь чевирмеси ве артындан аман аетнен тенбиеленмеси бунъа бир оръnek сайылмасы мумкүн. Пейгъамберлер бунынъ киби хаталар япкъанлары вазиетлерде озъ башларына быракъылмагъан, Аллах Тааля тарафындан тенбиеленген ве догъру ёлгъа ёнельтильгенлер. Хаталарынынъ фаркъына баргъан пейгъамберлер исе аман Аллахкъа чевирилип, япкъанлары хата себебинен тёвбе - истигъфар эткенлер.

Ислам алимлерине коре пейгъамберлер – гуняжсызлар. Олар пейгъамбер олмадан эвель де джемиет ичинде урьмет этильген кимселер эдилер, сёз ве арекетлерине сайгъы косътерилип, итибар этильген. Эр тюрлю юз къызыртылды, чиркин ве айып арекетлерден узакъ тургъанлар.

Пейгъамберлер алельхусус иман ве теблигъ мевзусында темиз ве гуняжсызлар, оларның бу темизлик ве гуняжсызылыгъына ич шубе ёкъ. Олар аялтарының ич бир девринде куфюр, ширк, эки юзъюлиқ, Аллахкъа итаатсизлик киби иман мевзусынданки төвхидни бозаджакъ ич бир арекетте булунмагъанлар. Ич бир вакъыт оларгъа энген вахийни гизлемек, денъиштирмек, экспильтмек, я да чогъалтмакъ киби арекетлер япмагъанлар.

б - Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ базы устюн васыфлары

Пейгъамберлик зенджирининъ сонъу – Хазрети Мухаммед Мустафа -салляллаху алейхи ве селлем- дир. Бу себепнен о, оны эвельки пейгъамберлерден айыргъан бир чокъ белли ве ачыкъ васыфларгъа саип. Бу мевзуда биз оның энъ эмиетли хусусиетлерinden бир къачы узеринде токъталаджакъмыз:

1 - Хазрети Мухаммед -алейхисселям- нинъ Аллахтан кетирген Къуран-ы Керим, ич бир денъишникликке оғърамадан кунюмезге къадар етип кельгени, оның энъ буюк муджизелерinden бириид.

2 - Эвельки пейгъамберлер белли халкъларгъа, къавымларгъа ёлланылгъанлары алда Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- бутюн инсанлар ичюн ёллангъандыр. Бу мевзунен алякъалы аетте шойле буюрылгъан: «**Биз сени бутюн инсанларгъа мужделейиджи ве тенбиелейиджи бир Пейгъамбер оларакъ ёлладыкъ**» (Себе, 34/28).

3 - Пейгъамберлиги къыямет кунюне къадар девам этеджек. Пейгъамберлик зенджири онынънен сонъуна еткен, ондан сонъ башкъа бир Пейгъамбер кельмейдже. Аетте «**Хазрети Мухаммед Аллахның Ресули ве пейгъамберлерниң сонъудыр**» деп буюрыла (Ахзаб, 33/40).

4 – Оның кетирген дини энъ сонъ ве энъ мукеммель диндир. Бу

мевзу акъкында бир аетте «**Бугунь сизге дининъизни тамамладым, узеринъизге ниметимни тамамладым ве сиз ичюн дин оларакъ Исламны бегендим**» буюрыла (Майде, 5/3).

5 - Бу кунь элимизде соң Пейгъамбер олгъан Хазрети Мухаммед акъкында пек чокъ бильги ве мальземе бар. Онынъ бутюн аяты баштан-ашагъы огренильген, язылы ве агъзевий шекильде акъылларда ерлешкен. Дюнья тарихында аяты Хазрети Мухаммеддинъ аяты къадар этафлыджа тедкъикъ этилип огренильген, фаалиети акъкында мусульманлар ве гъайр-ы муслимлер тарафындан сайысыз араштырмалар япылған башкъа бир инсан ёкъ.

Еудийлик я да христианлыкъ акъкындачи бильгилернинъ аз олмасы, бар олгъан бильгилер де соңърадан мейданға кельмеси ве Хазрети Мусанен Хазрети Исаынъ аяты акъкында берильген бильгилер, базы шубелер мейданға кетире. Бугунь гъарпта Хазрети Исаынъ акъикъатен яшап-яшамагъаны, эфсаневий бир инсан олып-олмагъаны акъкында тартышмалар биле япыла. Амма дикъкъат этильсе, Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем-тарих санаасында пек темиз ве ачыкъ бир аяты олгъаны корюне. Хазрети Мухаммеддинъ -салляллаху алейхи ве селлем- аятынынъ бойле огренильмеси, онынъ кетирген хаберлерге олгъан ишанчны арттыра.

6 - Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- инсанлыкъ ичюн энъ гузель орьнек (Усве - и Хасене) дир. О, пейгъамбер ве бир инсан олмасы себебинен яратылыши ве яшамасы ичюн керек олгъан бутюн вазифелерни де ерине кетирген. Бир инсан оларакъ эвленген, эвлят саibi олгъан, тиджарет япқын. Бу хусусиетлеринен о, джемиетнинъ эр севиесиндеци инсанлар ичюн орьнек олгъян. Диннинъ макъсады акъикъаткъа чевирильмеси ичюн инсанларнынъ муйайен, ачыкъ-айдын бир рехберге ихтияджлары бар. Пейгъамберлернинъ ёллануындаки икметлерден бири – оларнынъ инсанлар ичюн мукеммель, эксиксиз бир орьнек олмалары.

Инсанларгъа орьнек олуv хусусиети, Хазрети Пейгъамберде энъ гузель шекильде корюнген. Бу ал аетте шойле анълатыла: «**Шубесиз Аллах Ресули, Аллахкъа ве ахырет кунюне къавушмагъа умют эткенлер ве Аллахны чокъ зикир эткенлер ичюн гузель бир орьнектири**» (Ахзаб, 33/21).

Онынъ аяты къыяметке къадар бутюн инсанларгъа орънек олмагъа девам этеджек. Чюнки о, энъ гузель ве энъ устюн бир ахлякъкъа саип. Юдже Аллах шойле буура: «**Шубесиз сен юдже бир ахлякъ узерине буунасынъ**» (Къалем, 68/4). Хазрети Пейгъамбер дин реҳбери, девлет реиси, айле башы, орду къомутаны олмакънен орънек олгъян. Кене о, нимет ичинде олгъян вакъытларда шукюр, зорлукъ заманларда сабыр ве боюн эгювнен, гъанимет малларыны дагъытгъанда джумертилигинен орънек олгъян. Айрыджа аиласине шефкъат ве адалетте, кучкъозларге, кимсесизлерге, къулларгъа мерхаметинен, гуняхкъяларгъа багъышлайыджылыгъы ве яхши мунасебетинен орънек бир шахсиет олгъян.

II. МЕЛЕКЛЕРГЕ ИМАН

A - ЕУДИЙЛИКТЕ ВЕ ХРИСТИАНЛЫКЪТА МЕЛЕКЛЕРГЕ ИМАН

Еудийликке коре мелеклер, Танъры тарафындан атештен яратылған ве Танърынынъ эмиринде булунған маневий варлыкълардыр. Энъ буюк мелеклер Микаиль, Джебраиль, Уриель ве Рафаэль (Исрафиль) сайыла. Микаильге еудийлерни къорчаламакъ ве коклерни идаре этмек вазифеси юклетильген. Джебраиль – вахий ташыйыджы ве атешнинъ къоруиджысы. Уриель – аванынъ ве йылдызларнынъ реиси. Рафаэль де муджизевий бир эким экен. Кене Керубим адлы бир мелек элинде атешли бир къылышчынен дженнеттинъ бекчилигини япа. Серафим де буюк мелеклерден къабул этилип, инсанларнынъ джаныны алгъян олум мелеги сайыла.

Бир къысым мелеклер Танърынынъ эмиринде булунып, онъа хизмет этелер. Еудийликте мелеклер къанатлы инсанлар шеклинде тасавур этильген. Бу анълайыш еудийлерге юнанлардан кечкен деп тюшүниле. Мелеклер Танъры Ехованынъ эмирлерине мытлакъ итаат этелер. Меселя, Танърынынъ эмирини ерине кетирмек ичюн бир мелек 70 000 инсанны таун хасталыгъынен ёкъ эткен. Башкъа бир мелек Асур меркезинде бир геджеде 185 000 инсанны ольдюрген (II Укюмдарлар, 19/35; II. Самуил, 24/15).

Сонъки девирлерде дуализмнинъ тесиринен олум мелеги,

шайтаннынъ фаркълы бир корюниши олгъан ве шайтан ярамай мелеклернинъ реиси оларакъ къабул этильген. Алельхусус еудий мистикасында бутюн заарларнынъ шайтаний къуветлер тарафындан япылгъанына инанылмакъта. Джинлер, Танърынынъ гъазабына огърагъан мелеклер оларакъ къабул этиле. Еудий ишанчына коре джинлер ве олюнернинъ рухлары джанлыларгъа кирип, оларны озъ укюмлерине алмалары мумкюн.

Христиан мезхеплеринден католик ве ортодоксларгъа коре мелеклерге иман – ишанч эсасларындан къабул этиле. Протестантлар исе буны къабул этмей. Христианларда мелек, Танърынынъ эмирлерини мытлакъа ерине кетирген, Танъры тарафындан сербест ираденен донатылгъан беденсиз рухлардыр. Мелеклер замандан ве ерден устюн яратылгъанлардыр. Христианлыкъта мелеклер атештен ве авадан яратылгъанлары сёйлене. Шайтан ве джинлер исе Танърынынъ гъазабына огърагъан ярамай рухлар. Христианларнынъ ресимлеринде Танъры ве Исаынъ янында мелеклернинъ ресимлерининъ де япымасы чокъ яйгъын раст келе. Бир чокъ кильселерде, алельхусус ортодокс кильселерде мелек ресимлери пек чокъ ер ала. Мелеклер эр вакъыт чифт къанатлы, къорчалайджы, я да ярдымсевер къадын шекиллеринде тасвирлене.

Б - ИСЛЯМДА МЕЛЕКЛЕРГЕ ИМАН

Ислам ишанчынынъ эсасларындан бири – мелеклерге иман. Чюнки Юдже Аллах, пейгъамберлерине вахийни мелеклер васытасынен ёллагъан. Мелеклерни инкяр этмек демек – пейгъамберлернинъ кетирген теблигълерни къабул этмемек демек. Бу мевзуда Юдже Аллах «Эй, иман эткенлер! Аллахкъа, Пейгъамберине, Пейгъамберине эндирильген Китапкъа ве даа эвель эндирген Китапкъа иман (да себат) этинъиз. Ким Аллахны, мелеклерини, китапларыны, пейгъамберлерини ве къыямет күнюни инкяр этсе, там манасынен янълышкъандыр» деп буюргъан (Ниса, 4/136).

Хазрети Пейгъамбер девиринде Федек къасабасынынъ еудий хахамларындан Абдуллах б. Сурье, Пейгъамбер Эфендимизнен тартыша. О, Пейгъамберимизден вахийни ким кетиргени акъкъында сорай. Пейгъамберимиз Джебарильдинъ кетиргенини айта. Хахам: «Джебраиль бизим душманымыз. Вахийни башкъасы кетирген олса

эди, санъа иман этер эдик», - дей (Ибн Кесир, Тифсир, I, 133 вд).

Бу вакъия узерине шу аетлер эндириле: «**Де ки: «Джебраильге ким душман исе, шуны яхшы бильсин ки, Аллахнынъ изнинен, Къуранны сенинъ къальбинъе бир хидает рехбери, эвель кельген китапларны дөгърулайыджы ве муминлер ичюн де муждеджи оларакъ О, эндиргендир.** Ким Аллакъа, мелеклерине, пейгъамберлерине, Джебраильге ве Микаильге душман олса, билисин ки, Аллах да инкярджен кяфирлернинъ душманыдыр...» (Бакъара, 2/97 - 98).

Ислам ишанчына коре мелеклер нурдан яратылғанлар. Козынен корюнмезлер. Лякин Аллахнынъ истемеси ве изнинен фаркълы шекиллерге кирип корюнмеси мумкун. Олар озы истеклерине коре арекет этмезлер. Аллахнынъ эмирлерине мытлакъ оларакъ итаат этерлер. Ашамаз-ичмезлер, эвленип бала саиби олмазлар. Болдурмакъ ве безмек киби хусусиеттери ёкъ. Мелеклер вахий кетире, муминлерге хайырлы ишлерде ярдым эти, дөгъру ёлны косытерелер. Муминлернинъ бағышланмалары ичюн дуа этелер. Инсанларнынъ яхшы ве ярамай ишлерини язалар.

Ислам ишанчына коре Джебраиль, Микаиль, Исррафиль ве Азраиль буюк мелеклер сайыла. Джебраиль пейгъамберлерге вахий кетире. Микаиль табиат адиселерини такъип эти. Исррафильге къыяметнинъ къопмасыны илиян этмек ичюн сургъя уфюремек вазифеси юклетильген. Азраиль исе эджели кельген инсанларнынъ рухларыны ала. Буларнынъ тышында инсанларны къорчалагъан «хафаз» мелеклери, инсанларнынъ бутон япқынларыны язгъан «кирамен кятибин» мелеклеринен къабирде суаль сораджакъ «мункер ве некир» мелеклери бар. Исламгъа коре мелеклерге иляхлыкъ сыйфаты бермек – Аллахкъа ширк къошмакъ сайылыр. Кене мелеклернинъ Аллахнынъ къызы я да оғыуллары оларакъ къабул этильмеси Ислам ишанчына терс. Ислам христианлыкъта олгъаны киби, оларнынъ къадын суретинде ресимлерининъ япылмасына къаршы чыкъа.

Исламнынъ мелек анътайышы, еудий ве христианларнынъ мелек анътайышындан бираз фаркълы. Исламнынъ мелек ишанчында мелеклер Аллахкъа мытлакъ итаат эткен, къаршы келов хусусиети олмагъан варлыкълардыр; еудий ве христианларда Аллахкъа къаршы кельме хусусиети олгъан ве сербест ираде саиби олгъан варлыкълар

оларакъ къабул этиле. Акъикъатта оларгъа коре шейтан, Аллахкъа къаршы кельген бир мелектир. Исламда исе шейтан, атештен яратылгъан ве джин таифесинден сайыла. Шейтан Аллахкъа исьян этмеден эвель мелеклернен бирликте Аллахкъа къуллукъ эте эди. Сонъра Адемнинъ яратылуына пахылланып, иляхий эмирге къаршы келе ве эбедин оларкъ Аллахнынъ лянетине оғърай.

Ислам динине коре мелеклер инсанлар ичюн бир гуняхсызылукъ ве темизлик орьнеги сайыла. Инсан рухий тарафыны ве ахлякъыны гузеллештирип, гуняхлардан арынып мелеклешмени макъсат этмеси мумкин.

Инсан базы къабаатларны бир кимсе корымей деп тюшүнгени ичюн ишлер. Лякин инсан мелеклерге инанмасынен гуняхлардан узакълашып ве яхшылыкъларгъа ёнелир. Юдже Аллах шойле буюра: «**Эки мелек (инсаннынъ) сагында ве солунда отураракъ, япкъанларыны язмакъталар. Инсан ич бир сөз сёйлемез ки, янында козетиджи язмагъа азыр бир мелек олмасын**» (Къаф, 50/17 - 18).

Исламгъа коре джинлер де Аллахкъа къуллукъ этмек ичюн яратылгъанлар. Оларнынъ да ичлеринде яхшылары-ярамайлары, мумин ве кяфир олгъанлары бар. Аллах оларны да атештен яраткъян. Олар да Къыямет күнүнде инсанлар киби япкъанларындан эсап береджеклер. Эписи де Аллахнынъ тешкериови ве сынавы астындалар. Онынъ изни олмагъанына къадар ич бир шей япып оламазлар. Юдже Аллах, оларгъа къарап ве арекетлеринде белли ольчюде сербест ираде берген. Чюнки олар да имтиян ичюн яратылгъан варлыкълардыр.

III - АХЫРЕТКЕ ИМАН

A - ЕУДИЙЛИКТЕ ВЕ ХРИСТИАНЛЫКТА АХЫРЕТКЕ ИМАН

Шимдики менбаларгъа коре, ильк девирлерде еудий ишанчында ахыретке иман акъкъында кесин бильгилер ёкъ эди. Чюнки Тевратта, эбедин аятнен багъылыштырмакъ бир ает корюльмемекте. Лякин Эски Ахиттининъ базы болюклеринде ахырет ишанчына ишарет этиле. (Исаия, 26/19; Даниил, 12/2 - 3.)

Эски еудийліктегі яхшы я да ярамай бүтөн инсанлар ольгенден соң «Шеол» ады берилғен бир ерге кирежегине, о ерде кедерли бир шекильде бар олмаларына девам этеджеклерине, амма рухларының мезарда къаладжагына инаныла эди. Даа сонърадан Бабиль эсирлігінде Иранның тесиринен еудийлер арасында къиямет ве тирилювнен аляқъалы бир такъым ишанчлар ортагъа чыкъа. Соңърадан ахырет ишанчы Маймонидес тарафындан мейданға кетирильген 13 иман эсасындан ибарет олды. Еудийліктегі дженнет, джекеннем, янъыдан тирилюв киби ахыретнен аляқъалы мевзулар даа чокъ Эски Ахиттінъ тәфсири маисетіндегі Талмутта булуна.

Христианлықта ахырет ишанчының вафтіз ве гуняларынан якъындан бағызы бар. Чөнки вафтіз ве гуняларынан – инсанның ахыретке айт эсап месулиетининъ гъайып олмасына себепчи ола. Христианлыққа коре ана-бабасындан дюньяға кельген ер инсан, гуняхқяр оларак дөгъя. Бу аньлайышқа коре Хазрети Адемнен Хаваның дженнетте ишлеген гуняхы себебіндөн инсанлар да гуняхқяр сайыла. (Теквин [Бытие], 3/24.) Христианлықта Танъры, бүтөн инсанлықтың бу гуняхтан къұттармакъ ичюн оғылу Исаны ер юзүнен ёллагъан ве Иса да хачкъа мыхланып, инсанларны бу гуняхтан темизлеген. Шимдікі вакъытта христианлыққа янъы кирген, я да янъы дөгъыған балалар вафтіз этилелер. Вафтіз – адамны сувгъа далдырмакъ, батырмакъ, оның узерінен сув серпімек ёлынен мукъаддес этильмеси демек. Бу айны заманда христианлықтың энъ эмиетли мерасимлерінден бири сайыла. Инсанлар вафтіз этильмелеринен бу гуняхтан темизленген сайылалар. Вафтізиз ольген адам, бу гуняхтан темизленмеген ичюн, гуняхқяр оларак бу дюньядан айрылған къабул этиле.

Айрыджа христианлықтаки «гуняларынан» да ахырет ишанчы ве джеза бағыламында аньламак керек. Бунда коре гуняхқяр гуняхларны итираф эте. Папаз бағышлав хакъкъына саип олгъаны ичюн гуняхыны итираф эткен кишининъ гуняхларыны бағышшай. Бойле этип киши гуняларынан ишлеп джойғынан вафтіз хусусиетини янъыдан къазанған ола. Папазлар бу бағышлав хакъкъыны Инджильде Исаның талебелерине айткъян «Кимнинъ гуняхларыны бағышшасанызы, бағышланғынан олур; кимнинъ гуняхларыны бағышшамасанызы, бағышланмагынан къалыр» сөзлеринен эсаслайлар (Иоанн, 20/21 - 23).

Христианлар Иса Месихни текрар ер юзюне къайтаджагъына инангъанлары ичюн ахыретнен алякъалы бутюн ишанчларыны бунъа коре бельгилегенлер. Оларгъа коре, ольгенден соң тирильген ве кокке юксельтильген Иса Месих, къияметке якъын вакъытта къайтып келеджек. Кене оларгъа коре Филистинде илихий месих девлети къуруладжакъ ве бу ал къияметнинь башланмасы ичюн бир ишарет сыйладжакъ. Христианлар Хазрети Исаынынъ базар куню дюньягъа къайтаджагъына ве ахырет аятыны башлатаджагъына инаналар.

Христианлар дженнет ве джехеннемнинъ барлыгъына инаналар. Лякин кучюк яшта ольген балаларнынъ дженнетнен джехеннем арасында бир ерде оладжакъларыны къабул этелер. Там оларакъ төвбө этмегенлер, «Пургатоире» денильген бир ерде темизленеджеклер. Гуняхъялар ве Хазрети Исағыа инанмагъанлар ичюн Джехеннем азыбы эбедий оладжагъына инаналар.

Къияметтен эвель Деджалнынъ аким оладжагъы бир къарышыкълыкъ девирден соң Месих чыкъып шейтанны зенджирге багълайджагъына ве бинъ йыл иманлы христианларнен яшайджагъына инаналар. Кене къияметтен эвель дженклер, хасталыкълар чыкъаджакъ, фелякетлер, ахлякъий бозукълукълар артаджакъ. Къиямет куню Иса коктен энеджек ве инсанларны махкеме этеджек, яхшылар дженнетке, гуняхъялар исе джехеннемге кетеджек. Христианлар дюньянынъ яратылгъанына алты бинъ йыл олгъаныны айталарап. Бунынъ эки бинъ йылды бошлукъ, эки бинъи шериат, къалгъан эки бинъ йылды да Иса - Месих деври оладжакъ.

Б - ИСЛЯМДА АХЫРЕТКЕ ИМАН

Ахыретке иман – Ислам динининъ эсасларындан бири олып, Аллахкъта иманнен бирликте сыйылгъан. Ахыретке инанмагъан кимсе, Къуран аетлерини инкяр эткени ичюн динден чыкъкъан олур. Бу акъкъында Къуран-ы Керимде: **«Ким Аллахны, мелеклерини, китапларыны, пейгъамберлерини ве къиямет кунюни инкяр этсе, там манасынен дөгүрү ёлдан чыкъкъандыр»** (Ниса, 4/136).

Мусульманлар Ахыретнен багълы бильгилерни Къуран-ы Керимден ве хадис-и шерифлерден алалар. Сургъа уфлев, амель дефтери ве амеллернинъ тартылмасы киби мевзуларны биз мусульманлар бу менбалардан оғренемиз. Ислам динине коре бу

дюнья бир имтиан ери. Бутон сёз ве арекетлеримизнинъ эсабыны кореджегимиз ер – ахырет ве о ерде эр кес озы ишлеген гуняларынынъ джезасыны чекеджек. Ахыретте ич бир шей сакълы къалмайджакъ, хакъ - адапт ерини буладжакъ, Аллах ярамай инсанларны Джихеннемнен джезаландыраджакъ, яхшыларны исе Дженнетнен мукяфатландыраджакъ. Лякин Аллах Тааля, озы раҳметининъ бир теджеллиси оларакъ, истесе азапны хакъ эткен бир къулуны да бағышшлар.

Инсан ольгенинен онынъ ахырет аяты башлагъан ола. Бир хадис-и шерифте къабир – ахыреттинъ къапысы олгъаны бильдириле (Тирмизи, Зюхд, 5). Къабир аяты къыяметтинъ къопмасына къадар девам этеджек. Ахырет аятынынъ къыяметтөн сонъки шекили исе инсанларнынъ маҳшер ерине топлашуви, о ерде инсанларнынъ эсапкъа чекильмеси, даа сонъра эбедин аятнынъ башламасынен сыралана. Анджакъ къыяметтинъ не вакъыт къопаджагъыны Аллахтан башкъа кимсе бильmez. Лякин хадислерде къыяметтинъ бир такъым кучюк ве буюк аляметлери анълатыла.

Ислам дини базы динлерде олгъаны киби, олю рухларынынъ кольге киби бу дюньяда сербест долашкъанлары ве инсанларгъа уджюм эткенлери киби янълыш ишанчларны къабул этмей. Исламгъа коре гуняларда савап къапысы олюмнен къапалыр. Анджакъ аята экен хайырлы эвлят тербиелеп осытюргенлер, артларында файдалы илим къалдыргъанлар, хайырлы эсер ве къурум ялкъанларнынъ саваплары садакъа-и джарие оларакъ девам эте ве амель дефтерлерине языла. Айны шекильде инсанларгъа гуняларда ёлұны ачкъанлар, бу гунялар ишленген муддетче озълери де айны гуняларды ишлеген киби къабул этилирлер ве о гунялардынъ айнысы оларнынъ амель дефтерлерине язылыр.

Исламгъа коре, ольген бир инсанннынъ, ич бир шекильде бу дюньягъа текрап къайтмасы мумкун дегиль. Бу ал аетте шойле бильдириле: «Ниает, олардан (мушриклерден) бирине олюм келип чаткъанда: «Раббим! дер. Мени кери къайтар, та ки, бошуна кечиргеним дюньяда яхшы иш (ве арекетлер) япайым». Ёкъ! Онынъ сёйлеген бу сёз (бош) лафтан ибараттири. Оларнынъ артында исе, гъайрыдан тириледжек куньлерине къадар (сюрген) бир берзах бардыр» (Муминун, 23/99-100). Аетте ифаде этильген

«берзах» - олюмнен башлап янтыдан тириловге къадар кечкен вакъытны ifаде эткен бир сөздир.

Исламдаки Ахырет ишанчыны дигер динлердеки ишанчларнен тенбешитирюв

Ислам базы узакъ шаркъ динлеринде олгъаны киби рухның беденни терк этип башкъа бир беденге кирмеси ве текрас дюньягъа кельмеси тюшүндөжесини я да реинкарнация ишанчыны да къабул этмей. Буны юкъарыдаки ает тасдикълай.

Исламда христианлыкъта олгъаны киби, дөгъгъанда гуняхнен дөгъмакъ ишанчы ёкъ. Дөгъгъан эр бала Ислам узуре гуняхсыз оларакъ дюньягъа келе. Ислам христианларның иддиа эткени киби Хазрети Исаның озюни инсанисет адына Къурбан эткени ишанчыны къабул этмей. Къурангъа коре Хазрети Иса да башкъа пейгъамберлер киби бир пейгъамбер олып, муджизе оларакъ бабасызы дюньяяга кельди ве теблигъ вазифесини эда этти. Оны хачкъа мыхладыкъ деп айткъанлар янълышип, башкъасыны хачкъа мыхлагъан эдилер. Аслында Аллах оны озь янына чыкъаргъандыр. Бу ал аетте бойле ifаде этиле: «**Бир де инкяр этювлерinden ве Мерьемнинъ узерине буюк бир ифтира атувларындан; Ве «Аллах эльчиси Мерьем оғылу Исаны ольдюрдик», деювлери себебинден (оларны лянетледик). Албуки, оны не ольдюрдилер, не де астылар; факъат (ольдюргенлери) оларгъа Иса киби косытерильди. Онынъ акъкында ихтиляф-къа тюшкенлер бундан долайы, там бир къаарарсызылыкъ ичиндедирлер; бу хусуста зангъа уймакътан гъайры, ич бир (сагълам) бильгилери ёкътыр ве кесен-кес оларакъ оны ольдюрмединдер. Аксине, Аллах оны (Исаны) озь янына чыкъаргъандыр. Аллах иззет ве икмет сашибидир. Эхл-и китаптан эр бири олюминдиндөн эвель онъа мытлакъа иман этеджек. Къыямет кунюнде де, о оларгъа шаат оладжакъ»** (Ниса, 4/156 - 159).

Исламгъа коре эр кес озь гуняхына озю джевапкяр. Ич бир кимсеге башкъасының гуняхы юклениmez. Бу ал аетте шойле ifаде этиле: «**Ким хидаёт ёлunu сечсе, буны ялынъыз озь эйилиги ичион сечкен олур; ким де догърулыкътан айрылса, озь заарарына айрылгъан олур. Ич бир гуняхкяр башкъасының гуняхыны**

аркъаламаз. Биз бир пейгъамбер ёлламагъандже (кимсеге) азап этеджек дегильмиз...» (Иср, 17/15).

Исламгъа коре гуняхтан къуртулманынъ чареси – тёвбе этмек. Аллах истесе, тёвбе эткеннинъ тёбесини къабул этер. Чонки ич бир инсан Хазрети Адемнен Хаванынъ ишлегенлери гуняхтан месулиетли дегиль. О, анджакъ озю ишлеген гуняхларнынъ эсабыны береджек. Айрыджа Исламда башкъа бирисининъ арагъа кирип, инсаннынъ гуняхыны багъышламасы ишанчы да ёкъ. Эр кес озъ гуняхындан сораладжакъ ве ич бир кимсе де гуняхсыз дегиль. Христиан дин адамларынынъ гуняхкъярларнынъ гуняхыны багъышламасы ве озылерини гуняхсыз корымелери Исламнынъ месулиетли олмакъ анътайышына уймай. Акъыл ве мантыхъ анътайышынен бакъкъанда биле эр бир инсан озъ гуняхына месулиетли олмасы керек. Бойле олмасы даа адалетли ве даа ахлякъкъа уйгъун.

Ислам дининде гуняхкъяр кимселер эбедий джехеннемде къаладжакъ деген бир ишанч да ёкъ. Гуняхкъяр олгъан инсан Джехеннемде япкъан гуняхына коре азап чеккендөн сонъ Аллахнынъ оны багъышламасынен Дженнетке кирер. Анджакъ иман этмеген кимселер ичюн Джехеннем азабы эбедий олур. Лякин христианлыкъта гуняхкъярларнынъ эбедий оларакъ Джехеннемде азап чекеджеклерине инанылыр ве би Ислам ишанчына уймай.

Хазрети Пейгъамбернинъ -салляллаху алейхи ве селлем-хадислеринде Хазрети Исаынъ Къыяметтен эвель ёлланып, инсанларны хидаетке давет этеджеги ве Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ шериати узъре амель этеджеги бильдириле. Мусульманлар бунъя инанырлар ве христианларнынъ Хазрети Исағъа иснат эткенлери «Къутарыджы Танъры» ролони къабул этмезлер. Акъыкъатта Эбу Хурейреден кельген бир хадисте Аллах Ресули шойле буюра: «...Мерьем оғылу Исаынъ аранызыгъа энмеси якъын. О хачны сындырып - йыкъаджакъ, домузны ольдюреджек, бергини лягъу этеджек, мал-мулькни дагъытаджакъ» (Бухарий, Буйю 102; Тирмизий. Фитен, 54). Хазрети Иса бу келишинде янъы бир шей кетирмейип, Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ шериатына амель этеджек. Чонки хадисте онынъ муминлернинъ эмирине таби олып, онынъ артында намаз къыладжагъы бильдирильген (Бухарий. Энбия 49; Мұслим. Иман, 249). Кельгенинде янъы бир шей кетирмейджеги себебинден, мусульманлар ичюн онынъ келюви

чокъ да эмиетли дегиль. Чонки пейгъамберлик Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- иле биткен, Ислям да сонъ дин олгъан, артыкъ янъы бир шей beklemekninn keregi ёкъ.

Ахыретке иман мевзусындақи даа бир фаркълылыкъ – христианларның эксериети мусульманларның эбедий оларакъ Джекеннемлик олгъанларыны айтмаларыдыр. Къурран-ы Керим исе Ислам дини ёлланмадан эвель еудий ве христианлардан Аллахъка ве ахырет күнүнө иман этип салих амель ишлегенлернинъ къуртулышкъа иришеджеклерини хабер эте. Лякин Юдже Аллах, Ислам динини ёллагъандан сонъ эр кесни бу динге иман этмесини истеген ве бунынъ тышында башкъа бир динни къабул этмейджегини бильдирген. Чонки аетте шойле буюрыла:

«Ким Исламдан башкъа бир дин къыдырса, бильсин ки, озүндөн (бойле бир дин) асла къабул этильмейджек ве о ахыретте зиян эткенлерден оладжакъ» (Ал-и Имран, 3/85).

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ

Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ гузель ахлякъы

* Гузель ахлякълы оларакъ яратылгъан. Фазилет саиби эди.

* Ишанчында, ибадетинде, арекетлеринде, инсанларнен олгъан мунасебетлеринде самимий эди. Ич бир арекеттинде косътериш ёкъ эди.

* Адий яшай, адий кийине эди.

* Нефсаный истеклерге боюн эгmez эди. Тек хелял олгъан шейлерден файдалана эди. Ич бир вакъыт ашырылыкъ япмай эди. Зевкъ ичинде яшамакътан хошланмай эди. Япылмасы керекли ве файдалы ишлерге сед олур къоркъусынен башкъаларгъа да фазла зевкъкъа берильмемелерини төвсие эте эди.

* Темизлик – онынъ аятында гъает эмиетли эди. Сачынынъ, сакъалынынъ, урбаларынынъ, эвининъ темиз олмасына сонъ дередже дикъкъат эте эди.

* Дюньягъа ве дюнья малына къыймет бермей эди. Озюни бир

ёлджу киби коре эди. Кимседен бир шей истемез, чалышып рyzкъыны озю къазана эди.

* Эвиндеки эшъялар териден миндер шекилинде бир ятакъ, бир сет, бир килим ве балчыктан япылгъан бир сув савутындан ибарет эди.

* Аз ашай, аз юкълай эди. Керегинден зияде лаф этmez эди. Лаф эткен вакъыт даима гузель ве файдалы сёзлер айта, файдасыз сёзлерден къачына эди.

* Геджелери аз юкълай, ибадетнен кечире эди. Рамазан айы тышында да, пек чокъ нафиле ораза тута эди. Чокъ Къуран окъуй ве сахабилерден де Къуран динълей эди.

* Аш ашамагъя «бисмиллях» нен башлай, «эльхамдулиллях» деп битире эди. Аш сайлямай ве ашагъан ашы акъкъында «бегенмедиm» деп айтмагъан эди. Аштан эвель ве сонъ мытлакъа эллерини юва, буны асхабына да төвсие эте эди.

* Агъызгъя ярамай къоkъу берген шейлерни софрада булундырмай эди. Тишлерини эр вакъыт темизлей, сачыны ве сакъалыны темиз олмасына дикъктат эте эди.

* Вакътыны бош кечирмей эди. Джемаатынынъ ишлерине ич дикъкъатсызылыкъ япмай эди.

* Инсанларны севип, оларнен эр вакъыт яхшы, гузель ве самимиy мунасебетте ола эди. Кулер юзълю, татлы сёзлю эди. Юксек сеснен кульмез, тебессюм эте эди.

* Бирисинен къаршылашкъаны вакъыт башта о селям бере, мусафаха япмакъ (эль сыкъышмакъ) керек олгъанда биринджи о элинни узата эди.

* Лаф эткенлернинъ сёзлерини кесмей, битиргенине къадар динълей эди, башкъаларнен къонушкъанда юксек сеснен, къычырып лаф этмей эди. Сёзлерни дане-дане айта эди.

* Оны зиярет этмеге кельгенлерни кулер юзънен къаршылап, икрамда булуна, айны шекильде озгъара эди.

* Юргенде тез юре эди. Бир тарафкъа буруладжагъы вакъыт бутон беденини о тарафкъа чевире эди.

* Аркъадашлары арасында отургъан вакъытта ер сайлямадан, кимсени раатсыз этмедин, еринден турсатмадан, бош олгъан ерге

отура эди. Отургъанда аякъларыны узатмай, бир-бири устюне де къоймай эди. Сахабелернинъ янына кельген вакъыт оларгъа аякъкъа турмамаларыны сейлеп, ич кимсеге элини оптюрмей эди.

* Кимсенен къавгъагъа киришмез, дава этmez, кимсени тенкъит этmez, азарламаз, инсанларнынъ шереф ве намусларына сайгъы косыттере эди.

* Башкъаларынынъ хаталарыны, эксик тарафларыны, сакъты, гизли ал ве сырларыны ич араштырмаз, огремеге арекет этmez эди. Кимсенинъ аркъасындан лаф айтмай, ошекни севмей ве буны япмакъ истегенлерни де суистура эди.

* Яланнны ве яланджыларны ич севмей эди. Эр иште догърулыкъыны эсас ала эди.

* Озуне чиркин бир сёз сейленгени вакъыт, я да акъарет этильгени вакъыт, джевап къайтармай, сабыр эте эди. Еудий алимлерinden Абдуллах б. Селямнынъ мусульман олмасына, Пейгъамбер Эфендимиздинъ бу хусусиети тесир япкъан эди.

* Оны макътагъанларны динълемектен хошланмай эди.

* Аятында ич бир инсангъа я да айвангъа ярамай давранмагъан, зарар кетирметен ве ич кимсени ынджытмагъан эди. Онъя ярамайлыкъ япкъанлардан интикъам, очь алмакъыны тюшюнмей, оларны багъыштай эди.

* Факъирлерни, оксюзлерни, етимлерни, къулларны кимсесизлерни, кучьсюзлерни эр вакъыт къорчалай эди. Инсанларнынъ дерптлерине, кедерлерине ве къуванчларына ортакъ ола эди.

* Аллахнынъ эмирлерининъ ерине кетирильмеси хусусында сонъ дередже дикъкъатлы эди. Эр вакъыт адалетни эсас ала эди.

* Оны биринджи кере коръгенлер, джиддийлиги ве эйбети къаршысында титрер эди. Лякин оны таныгъанлар я да онен аркъадашлыкъ япкъанлар эр вакъыт саф юрекли, мерхаметли, самими олгъаныны анълап, онъя гонъюльден багълана эдилер. Бир кунь Ресуллоплахнынъ хузурына биринджи кере кельген бир адам титремеге башлады. Эфендимиз, онъя : « Аркъадаш, титреме! Мен укюмдар дегилим. Къурейштен, къуру отымек ашагъан бир къадыннынъ оғылу олам» деп джевап берген эди.

* Пейгъамбер Эфендимиз салляллаху алейхи ве селлем пек

джумерт эди. Ондан бир шей истеген адамны, чареси олса бош къайтармай эди. Пек адий, саде олгъан софрасына, мытлакъа бир фукъарени давет эте эди. Башкъа фукъарелерни де асхабына ёллай эди. Ачлыкъ вакъытларында биле озю ач олгъанда фукъарелерни ашатып-тойдурмагъа чалыша эди. Ич бир вакъыт садакъа алмаз, лякин эдие, баҳышын къабул эте эди. Элине кечкен бир мал олса, оны аман ёкъсулларгъа дагытыа эди.

* Инсанларны тиленджелил япмайып, чалышмагъа рагъбетлендире эди. Озю япып оладжагъы ишлерни япмакътан къачынмай эди. Урбасы сёкюльгени, дёгмеси узюльгени вакъыт озю тике эди. Эв ишлеринде ханымларына ярдымджы ола эди.

* Инсанларны зиярет этип, шикяетлери олса, сонъуна къадар динълей, меселелерини чезмеге ярдымджы ола эди. Балаларны пек севе эди. Ёлда къаршылашкъан балаларны севип, башларыны сыйпай эди.

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагъыдаки суаллерге дөгүрү джевап беринъиз.

1. Эски Ахитте еудий пейгъамберлерине насыл ахлякъий бозукълыкълар ве гунялар иснат этиле, буларны Ислам дининдеки пейгъамберлик анълайышынен тенъештириңиз?
2. Христианлыкъта ве Исламда пейгъамберлик анълайышыны, (Исламда пейгъамберлернинъ сыфатларыны козь огюне алып) тенъештириңиз?
3. Хазрети Мухаммед -салляллаху алэйхи ве селлем-нинъ энъ эмиетли хусусиетлери нелер?
4. Христианлыкътаки аслий гунялар анълайышыны Исламдаки эр бир инсаннынъ шахсий месулиетлик ишанчынен тенъештирген алда анълатынъыз?
5. Исламда ахырет ишанчынен алякъалы энъ темелли эсаслар нелер?

Б. Ашагъыдаки сүалдерге дөгүрү олған джевапны шарептөнбиз.

1. Ашагъыдакилерден къайсы бири еудий пейгъамберлерининъ хусусиетлерinden дегиль?

- А. Вахий алалар
- Б. Айны заманда бир чокъ Пейгъамбер олмасы мумкун
- В. Гунях ишлемезлер
- Г. Къадын Пейгъамбер олмасы мумкун

2. Христианлар ашагъыдаки пейгъамберлерден къайсы бириininъ пейгъамберлитини къабул этмейлер?

А. Хазрети Муса	Б. Хазрети Яхъя
В. Хазрети Зекерья	Г. Хазрети Мухаммед

3. Исламгъа коре ашагъыдакилерден къайсы бири мелеклерининъ хусусиетлерinden дегиль?

- А. Нурдан яратылгъанлар
- Б. Девамлы ибадет этелер
- В. Къадын ве эркек джынсындан оалалар
- Г. Шахсий вазифelerи бар

4. Ашагъыдакилерден къайсы бири христиан дин адамларынынъ хусусиетлерinden дегиль?

- А. Рухбан сыныфыны тешкиль этелер
- Б. Эвленемезлер
- В. Инсанларнынъ гуняхларыны багыштайлар
- Г. Аллахнен къул арасына киришмезлер

5. Ашагыыдакилерден къайсы бири Исламдаки ахыретке иманнынъ хусусиетлерinden дегиль?

- А. Месулиетли олмакъ
- Б. Джеза ве мукяфатнынъ бар олмасы
- В. Эр кес догъгъанда гуняхкяр догъула.
- Г. Шефаат хакъ ве керчектир

В. Ашагыыда берильген ифаделернинъ маналарынынъ анълатынызыз

Масумиет – Гуняхсызылыкъ, гунях ишлемемек.

Исмет – Исламгъа коре пейгъамберлернинъ гунях ишлемемелери ве гуняхлардан къорчалангъан олмалары.

Хач – Христианлыкъта Исаынъ хачкъа мыхлангъанынынъ темсили сайылгъан мукъаддес ишарет.

Аслий гунях – Христиан ишанчына коре, ясакълангъан мейваны ашагъанлары себебинен Хазрети Хавва ве Хазрети Адемнинъ Дженнеттен къувулмаларына себеп олгъан ве бутюн инсанларгъа догъуштан кечкен къабаат ве гунях.

Салих амель – Исламгъа коре Аллах Таалянынъ разы олгъан гузель ишлер ве амеллер.

Месих – Месх этилюв суретинен мукъаддес этильген манасында Хазрети Исагъа берильген бир сыфат.

Ресуль – Исламгъа коре янъы бир китап ве шериат берильген Пейгъамбер.

Неби – Китап берильмеген ве эвельки пейгъамберлернинъ шериатларынен амель эткен Пейгъамбер.

Пут – Мукъаддеслик иснат этилип, ибадет этильген эйкеллер ве шейлер.

Күфюр – Инкяр этмек, ред этмек, къабул этмемек. Инкяр эткен кишиге де «кяфир» дениле.

VII БОЛЮК

ЕУДИЙЛИК, ХРИСТИАНЛЫКЪ ВЕ ИСЛЯМДА ИБАДЕТ

Инсан оғылу яратылған куньден итибарен ондан даа устюн ве юдже бирисининъ тесири астында олгъаныны сезген ве она къаршы бир шерев көсөтериов ихтияджы дүйгъян. Иляхий динлер де, бу ибадет этюв ихтияджыны чешит шекиллерде япкъан.

Сонъ дин олгъан Ислям инсан яратылувинынъ ихтияджы олгъан ибадет этюв истегини энъ мукеммель бир шекильде тертиплеген. Ибадетни къул олувнынъ бир ихтияджы сайгъян. Къуранды бу хусус шойле ифаде этиле: «Мен джинлерни ве инсанларны анджакъ манъа къуллукъ этсинлер деп яраттым» (Зарият, 51/56).

Бутюн динлердеки ибадетлер шекиль ве маиет бакымындан фаркълы олса да, макъсатлары бакъымындан бир-бирине якъынлар. Ашагъыда ибадет мевзусыны анълаткъанымызда Исламдаки энъ эсасий ибадетлерни: намаз, дуа, ораза, зекят ве хадж мевзуларны айдынлатаджакъмыз. Оларны башкъя динлердеки ибадет чешитлеринен тенъештирген алда оренеджекмиз.

I - ЕУДИЙЛИКТЕ ИБАДЕТ

Къурбан

Еудийликтे ибадетлер эксериет вакъыт къурбаннен япила. Къурбан – гүняхтан арынув ве шукюрнинъ ифадеси оларакъ япила. Еудийликте къурбан ибадети союлып ве базы вакъыт да якъылып ерине кетириле. Къурбан эсасен сыгъыр, къой, эчки, гогерджин ве базы йыртыджы айванлардан япила.

Тевратта инсаннынъ къурбан этиледжегинден де сёз этиле (Чыкъыш [Исход], 13/1 - 2, 11 - 15, 22/28 - 29, 34/19 - 20; Теквин [Бытие], 22/2). Кене Тевратта ильк дөгъгъян балаларнынъ къурбан этильмеси акъкъындаки ифаделер бар. Муса шериати кельгенинен балаларнынъ къурбан этильмеси ясакълангъан олса да, базылары бу адетни девам эткенлер (Левилилер [Левит], 18/21; II. Укюмдарлар, 16/3; Хакимлер, 11/30 - 31). Еудийликте къурбан ибадети эвельки девирлерде топлашув чадырларында, сонърадан исе Сулейман Мабединде япылмагъа башлады. Лякин бу Мабед йыкъылгъан сонъ Къурбан ибадети терк этильди, бунынъ ерини дуа алды.

Дуа, намаз

Шимдики вакъытта еудийлернинъ Мукъаддес Китабында намазны эмир эткен ачыкъ бир эмир ёкъ. Еудийликте намаздан зияде дуа биринджи ерде тура ве дуа намазнынъ бир шекли сайылгъан. Дуа оларакъ да Эски Ахитнинъ Мезмурлар китабындан белли болюклер окъуна. Бу кунь еудийликте сабах, уйле ве акъшам олмакъ узъре куньде учь вакъыт дуа саати бар.

Афталыкъ оларакъ синагогалarda джума эртеси (шабат) ибадети япила. Афталыкъ ибадети он эмирден бири къабул этиле. Еудийликте джумаэртеси ибадети, Танъры Яхованынъ дюнъяны алты куньде яратып единджи кунь олгъян джумаэртеси куню раатланмасыны темсилъ эте. Танъры бу куньде еудийлерге чалышманы ясакълагъан ве бу ясакъкъа уймагъанларны джезаландыраджагъыны бильдирген.

Айлыкъ оларакъ янты ай манасына кельген Рош Ходеш байрамы, йыллык оларакъ Рош Ха - Шана адлы йылбаш байрамы, пешманлыкъ ве тёвбе куню оларакъ Йом Киппур байрамы, еудийлернинъ

Мысырдан чыкъмаларыны темсиль эткен Песах байрамы къайд этиле. Сина дагъында Хазрети Мусагъа он эмирнинь берильгенини темсиль эткен Шавуот байрамы, еудийлернинь Мысырдан чыкъкъандан соңын чөльдеки аялтарыны ифаде эткен Сукот байрамы да бар. Бу байрамларда еудийлер озылериине коре мукъаддес китапларындан болюклер окъуп, дуа эте ве иляхийлер айталаар.

Ораза ве зекят

Тевратта эмир этильген ораза, тёвбе куню оларакъ кечирильген «Йом Киппур» оразасыздыр. Бу ораза кунь батмасындан, келеджек кунь батмасына къадар девам эте. Бу чешит оразаларгъа «Буюк ораза», тек куньдюз тутулгъан оразаларгъа исе «Кучук ораза» дениле. Буюк оразада ашамакъ, ичмек, ювунмакъ, ягъланмакъ, аякъкъап киймек ве джинсий мунасебетте булунмакъ ясакътыр; кучук оразада исе тек ашамакъ ве ичмек ясакътыр. Йыллар кечмесинен еудийликтеки ораза ибадети бозулды.

Еудийликке коре эр кес саип олгъан малындан онда бирини (ошюр) зекят оларакъ бермеси керек. Топракъ маҳсулатлары, сыгъыры ве къой сюрюлерининь эр сене онда бир къысмынынъ зекятыны бермек керек. Зекят Харун союндан кельгенлере (Левилилер [Левит]), оксуз, фукъаре, тул къадынларгъа ве кохен ады берильген дин адамларына бериле. Еудийликтеги садакъа бермек де савап сайыла.

Хадж

Еудийлерге йылда учь кере хадж этмек керек. Хадж ибадети, еудий байрамларындан Песах ве Шавуот киби байрамларда япыла. Хадж ерлери башта Къудус ве чевресинде олгъан еудий пейгъамберлерининь, укюмдарларынынъ, дин буюклерининь мезарларыдыр. Хадж тек эркеклерге эмир этильген. Сулейман Мабедининь йыкъылмасындан соңы (Милядий 70 сенеси) хадж ве къурбан киби мабедге багълы ибадетлерни ерине кетирмеге имкян оламагъан. Бу кунь мабеддининь йыкъылмасындан къалгъан «Агълама дивары» я да «Гъарп дивары» оларакъ билинген бу къалынты зиярет этиле ве олып кечкен фаджиалар хатырланып, козъ яшы тёкюле. Христианлар девринде Къудюске кетип оламагъан еудийлер, Селяхаттин Эйюбининь Къудюсни фетих этмесинен, бу ерге хадж этмек имкянына къавушалар. 1492 сенеси

Испаниядан сюргүн этилип Османлы Девлетине сыгъынгъан бир чокъ єудий де раат бир шекильде Къудюсни зиярет этмек имкянына малик ола.

ЕУДИЙЛИКТЕ МАБЕД

Еудийлернинъ диний меркези олгъян мабеддинъ єудий тарихында эмиетли ери бар. Еудийлернинъ энъ мукъаддес ибадет ери олгъян Сулейман Мабеди, Бабиль сюргюни эснасында йыкъылгъян, сюргюндөн къайтып кельген соңъ янъыдан къурулгъян эди. Анджакъ экиндже сюргюндөн соңъ (Милядий 70 сенеси) Мабед бутюнлей йыкъыла ве ерине янъысы къурулмай. Еудийлер шимдикі вакъытта бу мабедни янъыдан къурмакъ арзуларынен яшайлар. Бу арзуларыны керчеклештиремек ичюн мусульманларнынъ элинде булуңгъян Меджит-и Акъсанынъ ерине озь мабедлерини къурмакъ планларыны япмакъталар.

Еудийлер шимди топчу ибадетлерини синагогада я да хавра ады берильген ерлерде япалар. Кунюмизде Исраиль диний бир девлет олгъяны ичюн, онынъ хастаханелеринде, окъув юртларында мабед япыла.

II - ХРИСТИАНЛЫҚТА АЙИНЛЕР ВЕ ИБАДЕТЛЕР

A - АЙИНЛЕР (*Сакрамент*)

Христианларнынъ ибадетлерине «айин» я да «Сакрамент» дениле. Хазрети Иса тарафындан берильгенине инанылгъян бу айинлернинъ сайысы еди данедир. Булар: ваftiz, эвхаристия, гунях чыкъарув, къуветлендирюв, никях, рахип такъдиси ве мукъаддес ягъ айини. Бутон христианлар буларны япмакъ кереклер. Ялынъыз протестантлар булардан тек эки данесини: ваftiz ве эвхаристияны къабул этелер. Биз бу ерде энъ эмиетли олгъянларыны анълатаджакъмыз.

Ваftiz: ваftiz – кильседе адамнынъ сувгъя батырылмасы я да узерине сув серпильмеси шеклинде япыла. Христиан олмакъ ичюн ваftiz шарт сайыла. Кене бир кильседен башкъа кильсеге кечмек ичюн ваftiz керек. Ваftiz айини баба, оғъул ве мукъаддес рух адына япыла, ваftizнен инсан аслий гуняхтан темизленген олгъанына инаныла.

Вафтиз олмадан ольген адам, гуняжжар оларакъ ольген къабул этиле.

Эвхаристия (отьmek - шарап айини): эвхаристия айини базар куню кильседе япыла. Папаз шарапкъа батыргъан отьmekни кильсеге кельгенлерге бере. Бу ерде шарап, Хазрети Исааның къаныны, отьmek исе этини темсиль эте. Христианлар буны япмаларынен Хазрети Исаанен бир бутюн олгъанына инаналар. Бу татбикъ Хазрети Исааның хачкъа мыхланмадан эвель талебелеринен ашагъан сонъки акъшамлыгъыны темсиль эте. Янъы Ахитте бильдирильгенине коре, Хазрети Иса хачкъа мыхланмадан эвель отьmekни шарапкъа батырып янында олгъан хаварийлерине икрам эткен ве отьmek этини, шарап да къаныны темсиль эткенини бильдирген (Матвей, 26/26 - 29; Марк, 14/22 - 25; Лука, 22/15 - 20; Иоанн, 6/13 - 17).

Гуняж чыкъарув: христианлыкъта кильсе энъ буюк итибар къязангъаны ичюн гуняжларны багъышлама хакъкъына саип олгъан. Инджиллерге коре папазларгъа бу хакъ Иса Месих тарафындан берильген (Иоанн, 20/21 - 23). Инсан гуняхыны итираф этмеси ве папаз да буны къабул этмесинен Танъры тарафындан багъышлангъан сайыла. Гуняж ишлегенлер омрюнде энъ аз бир кере гуняжларыны кильседе папазларгъа итираф этип, тёвбе этмеси керек. Лякин протестант мезхебине багълы христианлар буны къабул этмейлер.

Б - ДИГЕР ИБАДЕТЛЕР

Христианларның юкъарыда анълатылгъан еди темель айиндан (Сакрамент) гъайры япкъан башкъа ибадетлер де бар. Булар кунылюк, афтальыкъ, йыллыкъ айинлер, байрамлар, ораза, хадж киби амеллерден ибарт.

Дуа ве айинлер

Христианлыкъның мукъаддес китабында Хазрети Иса тарафындан төвсие этильген бир ибадет ёкъ. Христианлыкътаки дуа ве айинлер 325 сенеси отькерильген Изник консилинде къабул этильген. Христианлыкъ тарихында башта католиклер ве протестантлар олмакъ узъре, фаркълы мезхеплер, вакъты-вакътынен дуа ве айин мевзусында денъишмелер япкъанлар. Айинлер кильседе джемаатнен япылгъаны киби, дуа шекилинде де айры-айры япылмасы да мумкцион. Христианлыкъта Хазрети Исаагъа нисбетен этильген «Петер дуасы»

эмietли. Бу duанен Таңрыгъа шукюр этиле ве ондан ярдым истениле. Христианлыкъта ibадет куньлюк, афталыкъ ве йыллыкъ олып – учь къысымгъа айрыла:

Куньлюк айин: сабах ве акъшам олып, куньде эки кере япыла. Мытлакъ япылмасы керек дегиль, даа чокъ папазлар тарафындан япыла, Инджиллерден болюклер окъуна. Кильседе джематнен я да тек башына оларакъ да япылмасы мумкюн.

Афталыкъ айин: базар куньлери саба ве акъшам – эки кере кильседе япыла. Базар куню, Исаның хачкъа мыхланмасындан сонъ тирилюв кунюни темсиль ичюн христианлар ичюн эмиетли бир кунь сайыла. Базар айинине къышулмакъ католик мезхебине коре мытлакъ керек, башкъаларында ойле дегиль. Айрыджа базар куньлери кильседе эвхаристия (отымек - шарап айини) япыла.

Йыллыкъ айинлер: йыллыкъ айинлерининъ энъ эмиетли олгъаны Хазрети Исаның дөгъум хатырасы ичюн Ноэль (Кристмас) байрамында япылгъан айин. Ноэль афтасында нарат яраштырыла, кокюш союла, христиан дин адамы Азиз Николасны темсиль этип Ноэль баба ола, балаларгъа эдие, баҳшыш бере. Хазрети Исаның дөгъган куню кесин белли олмагъаны ичюн католиклер, Ноэльни 24-25 декабрь куню байрам эткенде, эрмени кильселери киби базы шаркъ кильселери январынъ 6-джы кунюни байрам саялар. Бир къысым протестантлар исе бу тарихнынъ мукъаддес метинлерде мытлакъ оларакъ кечмегени ичюн Ноэльни байрам саймазлар.

Йыллыкъ айинлерден эмиетли олгъанлардан бири де Пасхада япылгъан айинлер. Пасха – Хазрети Исаның хачкъа мыхланмасындан учь куньден сонъ текrar тирильген куню мунасебетинен япылгъан байрам. Бу байрам баарынинъ орталарында бир базар куню япыла ве бир афта къадар девам эте. Байрамда Исаның чеккен къыйынджылыкълар ве зорлукълар сёйленип Инджиль окъула.

Хач ортиоси де эмиетли бир айин сайылгъан. Бу байрам сентябрь айынынъ орталарында япыла. Христианлыкъта хачның буюк бир муимлиги бар. Иса хач шеклиндеки бир ағъач узеринде мыхлангъан, оның къаны хачның узерине акъылан ве буның ичюн хач мукъаддес сайылгъан. Бу себептен кильсенинъ, мезарларынъ, къурбан кесильген ерлернинъ ве диндар инсанларның узеринде хач бар. Тарихте хачлы сеферлери оларакъ билинген дженклерде христиан аскерлери устюнде

хач ишарети булунгъан урба ве силя ташыгъанлары ве мукъаддес ерлер ичюн дженклешкенлери ичюн бу дженклерге «Хачлы сеферлер» денильген.

Ораза

Христианлыкъта ораза къыркъ кунь девам эте. «Карем» денильген бу ораза денъишик бир шекильде тутула ве бир диет макъсадыны ташый. Ораза вакътында нормаль кунылюк ашнынъ учте экиси ашала. Балыкътан гъайры эт ашанмаз. Оразаны эр кес озъ алына коре ерине кетире. Базылары тек сигара ве ичкини азалтып, базылары да озъ ишлерини даа гузель япып, бир къысмы башкъаларына сайгы дүйимакъ ве мухтаджларгъя ярдым этмекнен ораза туткъанларыны айталарап.

Хадж

Христианлыкъта хадж Исанынъ хатыралары булунгъан ерлерге ве христиан азизлерининъ мезарларына япыла. Хазрети Исанынъ дотгъян ер олгъян Бейтлахим я да яшагъян ер олгъян Къудус ве этрафы энъ буюк хадж ерлерinden сайыла. Хаварий Пётр ве Павел киби азизлерининъ мезарлары булунгъан Рома да эмиетли бир хадж еридир.

Еудийлерде олгъаны киби, христианларда да фарз олгъян зекяткъа ачыкътан ачыкъ раст келинмей. Айны шекильде христианлыкъта къурбан ибадети акъкъында да анълатув ёкъ. Олар хачкъа мыхлангъан Танъры Огълу Иса бутюн инсанлыкъ ичюн бир къурбан олгъанына инаналар.

ХРИСТИАНЛЫКЪТА МАБЕД

Христианлыкънынъ ильк девирлеринде мабед ёкъ эди. Хазрети Иса ве онъа ильк инангъанлар ибадет ичюн еудий мабедини къуллангъанлар. Даа сонърадан христианлыкъ еудийликтен айрылып этрафкъа яйылмагъа башлагъанынен, кильселер яйылмагъа баштай. Христианлыкъта кильсе Танърынынъ эви къабул этилип, пек эмиетли сайыла.

Христианлыкъта кильсе ибадет ери манасыны анълаткъаны киби,

айны заманда «рухбан» ады берильген христиан дин адамларыны темсилъ эткен бир тешкилят да сайыла. Кильсе, яни дин адамлары, Исаанынъ маневий векили сайыла. Католик, ортодокс ве протестант мезхеплерининъ озылдерине аит кильселер бар. Ильк вакъытларда ресим ве эйкельнинъ (иконаларнынъ) булунмагъан кильселер, вакъыт кечтикче хач, Иса, Мерьем шекиллери, мелеклерге ве азизлерге аит ресимлер, Танъры Баба ве Мукъаддес Рухкъа аит уйдурылгъан ресимлернен яратштырылмагъа башлай. Бу чешит ресимлерге протестант мезхеби къаршы чыкъа.

III - ИСЛЯМДА ИБАДЕТ

Ислямда ибадет, тек Юдже Аллахкъа япылыр. Чюнки Аллах Таалая Къуранда: «**Мен джинлерни ве инсанларны анджакъ манъа къуллукъ этсинлер деп яраттым**» деп буюра (Зарият, 67/56). Аллах Таалая къулларынынъ ибадетине мухтадж дегиль, аксинае къулларынынъ бу ибадетке ихтияджалары бар. Ибадет къулны Аллахкъа якълаштыргъан энъ юдже бир васытадыр. Ибадет рухны юджельте, инсанны гунях кирлерinden темизлей ве ахлякъий мукеммелликке етиштире. Исламда намаз къылмакъ, ораза тутмакъ киби тек беденнен япылгъан ибадетлер; зекят бермек, къурбан чалмакъ киби тек малнен япылгъан ибадетлер; хадж киби эм беден, эм де малнен япылгъан ибадетлер бар.

A - НАМАЗ ВЕ ДУА

Келиме-и Шехадеттен соңъ Исламнынъ энъ эмиетли эсасы олгъдан намаз, мирадж геджесинде беш вакъыт оларакъ бутюн мусульманларгъа фарз къылышынгъандыр. Намаз бутюн ибадетлерининъ эсасы сайыла. Пейгъамбер Эфендимиз -салляллаху алейхи ве селлем «*Намаз диннинъ эсасыдыр*» буюргъан (Тирмизи, Иман 8; Ахмед б. Ханбель, V, 231, 237), седждени де «*Къулнынъ Аллахкъа энъ якъын олгъдан вазиети*» олгъаныны сёйлекен (Муслим, Салят 215; Несаи, Мевакит 35). Намаз къулнынъ Аллахкъа якълашмасынынъ энъ эмиетли васытасы олгъаны ичюн де «*муминнинъ мираджы*» оларакъ адландырылгъан.

Намазны терк этмек буюк гунях сайыла. Пейгъамбер Эфендимиз Къыямет күнүнде эсабы соруладжакъ ильк амельнинъ намаз

оладжагыны бильдирген (Тирмизи, Салят 188). Намаз – маддий ве маневий темизликнинь бир васытасыдыр. Намаз къылмакъ ичюн бой абдести я да абдест алмакънен беден маддий ве маневий кирлерден темизленген олур. Намаз къылмакъ ичюн урбанынъ ве намаз къылынаджакъ ернинъ темиз олмасы керек.

Маневий тарафтан исе намаз – гуняхлардан темизленюннинь бир ёлу. Намаз муминлерни гунях ишлемектен къорчалай. Аетте шойле буюрыла: «**Санъа вахий этильген китапны окъу ве намаз къыл.** Шубесиз намаз чиркин ве ярамай ишлерден узакълаштырыр. Аллахны зикир этмек энъ буюк бир ибадеттир. Аллах япкъанларынызын чокъ эйи бильмектедир» (Анкебут, 29/45).

Намазнынъ озю, юрекнинь итаат ве раатлыкъ ичинде олмасы демек. Бу себептен Юдже Аллах «**Мени хатырламакъ ичюн намаз къыл**» буюргъан (Taxa, 20/14.), намазны кереги киби къылмайып, косьтериш ичюн япкъанлар акътында: «**Намаз къылгъанларгъа языкълар олсун. Олар намазларыны хакъкъынен ерине кетирип оламазлар**», - деп буюргъан (Маун, 107/4 - 5). Юдже Раббимиз намазны энъ гузель шекильде къылынмасыны къулларындан истеген.

Исламда беш вакъыт намаз ве Джума намазы киби фарз олгъан намазлардан башкъа ваджиб ве суннет намазлары да бар.

Къуран-ы Керим намазнынъ бизден эвельки умметлерге де эмир этильгенини бильдире. (Али - Имран, 3/43; Энбия, 21, 73). Юдже Аллах Къуранда: «**Биз Исраиль Огъулларындан намазны къылынъыз, зекятны беринъиз деп сёз алдыкъ**» (Бакъара, 2/83) аетинен еудийлерге намазнынъ фарз къылынгъаныны косьтере. Башкъа бир аетте Хазрети Исаынъ: «**Не ерде олсам олайым Аллах мени мубарек къылды я да яшагъаным муддетче манъя намаз къылмамы ве зекят бермеми эмир этии буюрды**» (Мерьем, 19/31). Бу татбикъ девам этип, (беш вакъыт намаз фарз къылынмадан эвель) Хазрети Пейгъамбер -алейхисселям- нинъ саба ве акъшам олмакъ узьре куньде эки вакъыт намаз къылгъаны белли.

Юкъарыдаки аетлерден де анълашылгъаны киби намаз ибадети эм еудийлерге, эм де христианларгъа фарз къылынгъан, лякин олар бу ибадетни вакъыт кечмесинен терк эткен я да денъиштиргенлер. Шимдики еудийлукте намазнен алякъалы ачыкъ бир уюм ёкъ. Бу кунь

еудийлукте намаздан зияде дуа ог плангъя чыкъты ве дуа бир намаз еринде сайыла. Дуа оларакъ да Эски Ахитнинъ Мезмурлар китабындан белли болюклер окъуна. Инджиллерде де Хазрети Иса тарафындан төвсие этильген ич бир ибадет татбикъине раст келинмей, анджақъ мукъаддес китапта Хазрети Иса васытасынен Танърыгъя юректен дуа этильмеси төвсие этиле.

Еудийлукте ве христианлыкъта, Исламда олгъяны киби дюзенли бир намаз анълайышы ёкъ. Бу себепнен Исламдаки намаз башкъа динлердеки ибадетлерден пек фаркълы. Юдже Аллах: «**Шубесиз намаз муминлер узерине белли вакъытларда фарз къылышынды**» деп буюра (Ниса, 4/103). Бу себепнен вакъыт анълайышы Исламда олгъяны къадар башкъа, ич бир динде белли ве тертипли олмагъян.

Мумин беш вакъыт намазда Раббининъ къаршысына чыкъа. Намазны бу шекильде белли saatларда текрар этильмеси, муминге рухий бир тертип ве низам къазандыра, келеджек намаз ичюн рухунынъ ве беденининъ азыр олмасыны теминлей.

Исламда намазнен берaber дуанынъ да чокъ эмиетли бир ери бар. Дуа – инсанынъ, Аллахнынъ юджелиги къаршысында кучьсюз олгъяныны анълап, Аллахтан яхшылыкъ ве ярдым истемеси. Хазрети Пейгъабернинъ бильдиргенине коре дуа – ибадетнинъ озюдир. Юдже Аллах къуулунынъ юректен япкъан дуасынынъ къаршылыгъыны бермеге азыр олгъяныны бильдире ве онъа дуа этильмесини истей. Къуран-ы Керимде: «**Манъя дуа этинъ, дуанъызын къабул этейим**» (Мумин, 40/60). «**Къулларым сенден мени сорагъанда (оларгъя сёйле): «Мен чокъ якъыним. Манъя дуа эткен вакъытта, дуа эткеннинъ тилегине къаршылыкъ бериirim. О алда (къулларым да) меним даветиме уйсунлар ве манъя инансынлар ки, дөгъру ёлны тапарлар»** (Бакъара, 2/186). «**Де ки: Дуанъыз олмаса Раббим сизге не деп къыймет берсин»** (Фуркъан, 25/77). Исламда дуанынъ белли бир ери ве вакъты ёкъ; къул истеген вакъытта Раббине эль ачып бутюн дертлерини анълатмасы мумкүн. Бунынъен берaber базы saatлер бар ки, бу вакъытларда япылгъан дуалар даа да чокъ къабул олуна. Меселя, сааръ, танъ агъартынаны вакъытта, эзан ве къамет арасында, оразалы экен, мубарек кунь ве геджелерде япылгъан дуалар.

B - ОРАЗА

Ораза Исламда фарз олгъан ибадетлерден биридир. Ораза – Рамазан айы девамында феджирнинъ догъмасындан (танъ ярыгъындан) кунешшингъ батувына къадар кечкен вакъыт ичинде ашамакътан, ичмектен ве джинсий мунасебеттен узакъ турмакъ демек. Къуран-ы Керимде: «**Эй, иман эткенлер! Ораза сизден эвель келип-кечкен умметлерге фарз къылынгъаны киби, сизге де фарз къылынды. Умут этилир ки, къорчаланырысынъзы**» аетинен ораза фарз олгъаны бильдириле (Бакъара, 2/183 - 184).

Оразанынъ маддий ве маневий, шахсий ве ичтимайи аятта пек чокъ файдалары бар. Керчектен де статистика малюматларына бакъкъанда Ислам улькелеринде Рамазан айында джинаетлернинъ азалгъаны белли. Чюнки ораза, бир хадисте де айттылгъаны киби инсанларны ярамайлыкълардан, заарлардан къорчалагъан бир къалкъан киби (Бухари, Савм 9; Муслим, Сиям 30). Исламда фарз олгъан Рамазан оразасындан гъайры суннет ве нафиле оларакъ белли куньлерде тутулгъан башкъа оразалар да бар.

Къуран-ы Керим юкъарыда кечкен аестте оразанынъ мусульманларгъа олгъаны киби, эвельки умметлерге де ораза фарз олгъаныны бильдири. Лякин вакъытлар кечмесинен бу динлер керчек оразадан узакълашкъан; оразагъа озы урф ве адетлерини къошип къарыштыргъанлар. Меселя, Хазрети Муса ве Исанынъ 40 кунь ораза туткъанлары билинмей, лякин кунюмиздеки еудийлик ве христианлыкъта бойле бир ораза тутула. Пасха байрамындан эвель тутулгъан 40 куньлюк бир ораза меджбурий дегиль.

Еудийликтө оразалы олгъан кимсө ич бир шей япып оламайджагъы бильдирильген (Левилилер [Левит], 16/29 - 31; Сайылар [Числа], 29/7). Еудийликтө ораза, матемнинъ ве тарихий беля ве фелякетлернинъ хатырасы оларакъ къабул этильген, огъурсыз ве къаранлыкъ бир черчиведе костерильген. Чюнки еудийлер тарихынъ энъ къаранлыкъ ве яман куньлерини оразалы кечирип анъалар. Къудус душман элине кечкен ве мабеднинъ йыкъылуви хатырасына тутулгъан оразалар бунъя мисаль оларакъ кетирильмеси мумкун. Исламда исе ораза – айдынлыкъ, раатлыкъ, ферахлыкъ ве берекетнинъ энген, сонъунда да байрамнен бутюн муминлернинъ къуванып, джошкъан бир вакъыт оларакъ къабул этиле.

Христианлыкъта исе ораза фарз бир ибадет сайылмай, тек базы ашларны азалтып бир чешит диета шекилинде кечириле. Базылары йымырта ве мейва ашамакътан къачына, базылары тек отьмек ашамакънен етине. Базылары да эт ашамайып, тек зарзаватлар ашап ораза туталар. Ораза ильк вакъытларда пек къыйын ибадет оларакъ ерине кетириле эди, амма йыллар кечмесинен кильсе тарафындан енъигиллештирильген ве азалтылгъан. Кене христиан мезхеплерине коре оразанынъ муддети ве вакъты денъише. Меселя, Пасхадан эвель тутулгъан 40 куньлюк оразаны ортодокс ве эрмени кильселери 50 кунь оларакъ къабул этелер. Протестантларнынъ буюк къысмы исе бу оразаны ич къабул этмейлер.

Башкъя динлernerнен къиясланса, Ислямдаки оразанынъ вакъты, шартлары, укюмлери белли ве ачыкъ олгъаныны коремиз. Ораза Къуран ве суннетнен бельдирильген. Исламдан тыш динлерде оразанынъ башланмасы ве битмеси белли дегиль. Ислам дини оразаны белли тертип ве къаиделерге багълап, инсанларнынъ маддий ве маневий тарафтан шахыскъя ве джемиетке даа файдалы оладжакъ бир ибадет алында кетирген. Ислам бутюн керексиз укюмлерни лягъу эткен, оразадан инсангъа эзиет берген ве джеза берген укюмлерни чыкъяргъан, оны Аллахкъя якълашув весилеси олгъан бир ибадет къылгъан. Ислам акъыл- балигъ олгъан эр кеске оразаны фарз къылгъан, тек хаста ве ёлджулар ичюн фарз дегиль. Кене Ислам оразалы кишининъ эм раатланмасына, эм куньлюк ишлерини де ерине кетирмесине изин берген.

B - ЗЕКЯТ

Исламнынъ энъ эмиетли фарзларындан бири олып, малнен япилгъан бир ибадеттир. Зекят – малнынъ белли къысмыны, белли шартлар къошулувынен фукъарелерге ве ихтиядж саиплерине бермек демек. Зекят йылда бир кере бериле. Бу ибадет истекке багълы дегиль, зенгин адамларнынъ зекят бермелери фарз сайыла. Зенгин адам берген зекят – фукъаренинъ хакъкъыдыры. Бу хусуста Юдже Аллах шойле буюру: «**Оларнынъ малларында ихтиядж саиплерининъ ве ёкъ-сулларнынъ хакълары бар**» (Зарият, 51/19).

Зекят бир ярдымлашма муэссисеси киби. Зекят ве башкъя ярдымлашма шекиллери, зенгин ве фукъаре арасында (байлыкъ

фаркъындан) пейда олмасы мумкун олгъан тенъизликлерни ёкъ эте, джемиетте тынчлыкъны сакълай. Сёз оларакъ «темизлемек» манасыны анълаткъан зекят, зенгиннинъ малыны темизлегени киби, юргини де къызгъанчлыкътан темизлей, гуняхлардан арынмасына себеп ола, бермек я да ярдым этmek дуйгъусыны арттыра. Къуран-ы Керимде Юдже Аллах: **«Сиз Аллах ичюн не берсөнъиз, Аллах да онның къаршылыгъыны берер»** (Себе, 34/39) буюрып, япылгъан ярдымларның къаршылыгъыны береджегини бильдирген.

Ислам дини, джемиетни бир бутюн оларакъ къабул эте. Бу бутюнлик ичинде зенгин фукъарени тюшюнмеси, онъа ярдым этмеси керек. Бунъа къаршылыкъ фукъаре де онъа ве мусульман ярдымсеверлернинъ сайсынынъ артмасы, бол ве хелял къазанч эльде этмеси, зарар ве зиянлардан узакъ олмасы ичюн дуа этеджек. Бойле этип джемиеттеки адамлар бир-бири иле танышкъан, къатнашкъан ве къардашлыкъ багълары къуветленген оладжакъ. Исламгъа коре зекят – эв, араба ве бунъа бенъзеген аслий ихтияджларнынъ тышында олгъан ве малларынынъ узеринден бир йыл кечмесинден соң 2,5 % (40/1) оларакъ бериле.

Бу куньки еудийліктे Исламдаки киби бир зекят ёкъ, лякин зекяткъа бенъзеген маддий вазифелер бар. Еудийліктे малларнынъ бир къысмы Бейт-и Мукъаддеске ве о ерии зиярет этmek ичюн кельгенлернинъ масрафларына, бир къысмы Харун союндан кельгенлерге (яни Левилилер [Левит]ге), бир къысмы да диний макъям саиплерине бериле. Юдже Аллах Къуран-ы Керимде намазны догъру къылып, зекят береджеклерине даир еудийлерден сёз алгъаны, лякин олар булардан юзү чевиргенлери акъкъында анълатыла (Бакъара, 2/83). Ислам менбаларына коре Хазрети Пейгъамбер девириндеки еудийлерге зекят ве садакъа бермелери керек олгъаны хатырлатылгъанынен, Аллахкъа фукъарелик иснат эткенлер ве зекятны олардан зорнен алмакъ истегенинни иддия эткенлер. Къуран-ы Керимде бу акъкъында: **«Акъикъатен, Аллах фактыр, биз исе зенгинмиз»** (Ал-и Имран, 3/181) ве **«Аллахнынъ эли багъылдыр»** (Майде, 5/64) деп Аллахнынъ саран олгъаныны сёйлегенлер. Юкъарыдаки ильк аетнинъ девамында исе еудийлернинъ Аллахкъа бу иснатлары себебинден азапны хакъ эткенлери бильдириле.

Христианлыкъта исе Исламдаки зекятнынъ бенъзери ёкъ. Анджакъ ахлякъий ве рухий ёнельтмелерден узакъкъа кечмейип,

умумий маистте базы тевсиелер бар. Кимлерге къайсы малдан, не къадар бериледжеги акъкъында бир анълатув ёкъ. Лякин Къуран-ы Керим, хадис ве фыкъых китапларында зекятнынъ не къадар, кимлерге ве къайсы маллардан бериледжеги ачыкъ-айдын бельгиленген.

Къуран-ы Керим еудий ве христианларгъа бильдирильген уюмлерниң керчегини ортагъа къойғъан ве мусульманларгъа шуны хатырлаткъан: «**Эй иман эткенлер! (Еудий) Хахамлар ве (христиан) рахиплерининъ чокъу, хакъсыз ерге инсанларнынъ малларыны ашап, инсанларны Аллах ёлундан узакълаштыралар. Эй, Ресулум! Алтын ве күмюшни бириктирип, оларны Аллах ёлунда арджламағъланларны чокъ аджы берген бир азапнен мужделе»** (Төвбе, 9/34).

Д - ХАДЖ

Исламда хадж – белли вакъытта Меккеке шеэриндеки Кябени зиярет этмек, Арафатта бир вакъыт турмакъ ве ихрам денильген урбаны киймектен ибарет. Хадж ибадети Къуран-ы Керимде: «**Ёлұна кучю эткенлеринъ о звни хадж этови – Аллахнынъ инсанлар узеринде бир хакъкъыдыры**» (Али - Имран, 3/97) аетинен зенгинг мусульманларгъа омюорлеринде бир кере олса биле япылмасы фарз къылынгъан. Лякин кучю ве имкяны олгъан мусульманлар, фарз олгъан хаджнынъ тышында нафиле олмакъ узьре истегенлери къадар хадж япмалары (умре) мумкюн.

Исламда хадж ниетинен зиярет этильген ер Мекке шеэридир. О ерде хадж этильмеси керек олгъан ер де Бейтуллах (Кябе) дир. Мекке шеэри илихий башлангъычы олгъан учь динде де къабул этилип танылгъан Хазрети Ибрахимнинъ хатырасыны ташый. Бундан да гъйры мусульманлар тарафындан мукъаддес къабул этилип зиярет этильген Медине, Къудус киби ерлер де бар. Мединеде Хазрети Пейгъамберимизнинъ тюрбеси олгъан Равзай-ы Мутаххара зиярет этиле. Къудусте исе мусульманларнынъ ильк къыбласы олгъан ве Хазрети Пейгъамберининъ мираджгъа юксельген Месджит-и Акъса зиярет этиле. Лякин бу ерлерни зиярет этмек хаджнынъ шартларындан дегильт.

Хаджнынъ энъ эмиетли манасы – махшерни, ахыреттеки тирилишни хатырлатмасыдыр. Фаркъытыль, миллеттеги медениетлерге,

ичтимай ве икътисадий кучке саип олгъан мусульманларның бир ве айны мекяңда ве айны тюс урбада (ихрам) ибадет макъсадынен бир арагъа кельмеси, бир бакъымдан ахыретте Аллахның хузурында топланаджагъымызыны ве эсап кунюни анъдыра. Айны урба, бутюн инсанларны ич бир шейге бакъмайып эпсининъ Аллах къатында бир олгъянларыны темсиль эте. Санки мусульманларгъа ольмендөн эвель олюмни ве ахырет аятыны яшата.

Хадж дюньяның дөрт бир тарафындан кельген мусульманлар арасында бирдемлик рухуның пейда олмасына весиле ола. Хадж айны заманда мусульманлар арасында бильги ве медениет пайлашылгъан миллелтер арасы бир панайыр хусусиетини ташыр. Дюньяның ич бир дининде, ич бир еринде эр йыл айны вакъытта ве мекяңда, ибадет ниетинен миллионларджа инсанының топлангъан бир башкъа тешкилят тапмакъ мумкүн дегиль.

Еудий ве христианлар, хадж ве мукъаддес ерлерни зиярет этювде къараардан зияде кеткенлер. Бу ал оларның ширкке тюшмелерине себеп олгъян. Хазрети Пейгъамбер -алейхисселям- бу киби арекетлерге къаршы кельген, пейгъамберлерининъ ве азизлерининъ мезарларыны мабед япкъанларына дикъкъат чекип, озы къабрининъ ич бир вакъыт ибадет япыладжакъ бир ерге чевирильмемесини эмир эткен. Ве вефатындан аз вакъыт эвель шойле буюргъан: «Дикъкъатлы олунъыз. Сизден эвельки къавымлар пейгъамберлерининъ ве салих къулларның къабирлерини месджит этингенлер. Сизлер сакъын къабирлерни месджит этинменъиз. Мен сизге кесин оларакъ буны ясакъладым». Башкъа бир хадисте исе шойле деген: «Аллах еудийлерге лянет этсин. Олар пейгъамберлерининъ къабирлерини месджит этингенлер» буюргъан (Бухарий, Теджрид - и Сарих Терджимеси, Анкъара, 1972, II, 367 - 381).

Къурбан

Исламгъа коре Къурбан – ибадет макъсадынен белли вакъытта, белли шартларны ташыгъан айваны, усулына уйгъун бир шекильде Аллах ризасы ичюн кесмектен ибарет. Къурбан чалмакъны Юдже Аллах эр умметке эмир эткенини хабер берип шойле буюра: «Биз эр уммет ичюн бир Къурбан ибадети эмир эттик. Бундан долайы оларның, Аллахның озылерине рыйзыкъ оларакъ бергени

айванларны кескенде Аллахның адыны анъмалары (бесмелे чекмелери) керек» (Хадж, 22/34). Пейгъамбер Эфендимиз де Къурбанның эмиетини шойле анълаткъан: «*Ким маддий кучь ве имкяны олгъаны алда Къурбан кесмесе бизим намазгяхымызгъа (намаз къылынгъан ер) якълашимасын*» (Ахмед б. Ханбель, 2/321).

Къурбан кесмек – маддий кучю олгъан мусульманларның ерине кетримеси керек олгъан ваджип бир ибадет. Исламда Къурбан къой, эчки, сыгъыр, бугъя я да деве кесмекнен ерине кетирилир. Буларның эр бирининъ озюне коре базы шартлары бар. Къурбан – Ислам джемиетиндеки къардашлыкъ, ярдымлашма рухуны джанландыргъан эмиетли бир ибадет сайыла. Хусусан ич эт алмагъя имкяны олмагъан фукъарелер олгъан ерлерде Къурбан ибадети чокъ эмиетли бир вазифедир. Къурбан кескен мусульман Хазрети Ибрахим киби, Аллахкъа ве Онның эмирлерине олгъан сыйкы бағълылыгъыны, Оның рызысыны къазанмакъ ичюн эр федакярлыкъка азыр олгъаныны косыттерген олур. Бутюн ибадетлерде олгъаны киби, къурбанда да яхши ниет ве темиз юрек эсастыр. Къuran-ы Керимде шойле буюрыла: **«Кесильген айванларның не этлери, не де къанлары Аллахкъа етишмез. Факъат Онъя ялынъыз сизнинъ такъванызыз етишир»** (Хадж, 22/37).

Инсанлыкъ тарихы боюнча аман-аман бутюн динлерде Къурбан ибадети бар. Лякин эр динде Къурбан шекиллери ве къурбанның макъсаллары фаркълы. Исламиеттинъ тышында эки буюк дин олгъян еудийлик ве христианлыкъта Къурбан ибадетинен бағълы фаркълы анътайыш ве татбикълер бар. Еудийликтеги инсанның Къурбан этильмесинден де сөёз этиле. (Чыкъыш [Исход], 13/1 - 2, 22/28 - 29, 34/19 - 20; Теквин [Бытие], 22/2). Муса шериатынен балаларның Къурбан этильмеси ясакъланған олмасына бакъмадан, базылар тарафындан бу адет девам этильмекте (Левилилер [Левит], 18/21; II. Укюмдарлар, 16/3; Хакимлер, 11/30 - 31). Мусадан -алейхисселям- сонъ Къудустеки еудий мукъаддес мабеди йықылғъан ве Къурбан ибадети терк этильген, буның ерине дуа ибадети кетирильген. Христианлыкъта Хазрети Исаның хачкъа мыхланмасы Къурбан анътайышына янъы ве фаркълы бир мана къазандыргъан. Инсан оғылуның догъгъанда гунияхнен догъмасына къаршылыкъ оларакъ Бабасының Исаны хачкъа мыхланып ольдюрильмесине изин бермесинен, оны Къурбан эткенине инангъанлар. Христианлыкътаки бу ишанч, инсан ичюн

инсаннынъ Къурбан этиледжеги анълайышыны актылгъа кетире.

ИСЛЯМДА МАБЕД (МЕСДЖИТ - ДЖАМИ)

Исламда ибадет этильген ерлерге месджит я да джами айтыла. Къуран-ы Керимде инсанлар ичюн яптылгъан ильк мабеддинъ Меккедеки Кябе олгъаны бильдириле (Ал-и Имран, 3/96). Кябе ильк кере Хазрети Ибрахим ве оғылу Исмаил тарафындан яптылгъан. Юдже Аллах бу хусусны шойле анълата: «**Бир заманлар Ибрахим Исмаил-нен берабер Бейтуллахнынъ темеллерини юксельте, (шойле дей эдилер): «Эй, Рabbимиз! Бизден буны къабул буюр, шубесиз сен эштиджисинъ, билиджисинъ»** (Бакъара, 2/127).

Исламда Кабеден гъайры башкъа джамилерден даа мукъаддес сыйылгъан эки джами даа бар. Булар Хазрети Сулейманнынъ мабедининъ ерине яптылгъан ве Хазрети Пейгъамбернинъ мираджгъа юксельген Къудустаки Месджит-и Акъсанен Хазрети Мухаммеддинъ -салляллаху алэйхи ве селлем- къабири булунгъан Мединедеки Месджит-и Небевийдир. Месджитлер төвхид ишанчынынъ темсли олгъан Кябенинъ бирер шубеси дережесинде олгъанындан, бу ерлерде ялынъыз Аллахкъа къуллукъ этилир.

Хазрети Пейгъамбер, Аллахнынъ ады анъылгъан ве Онъа ибадет этильгени ичюн, джамилернинъ Аллах къатында энъ севгили мекянлар олгъаныны бильдирген (Муслим, Месаджид 52). Кене Хазрети Пейгъамбер «*Ер юзюнинъ бутюни манъа джами къылынды*» (Бухарий, Тееммум 1, Салят 56; Муслим, Месаджид 3 - 5) буюрып, Исламда ибадетнинъ белли мекянларнен сынъырлы олмагъаныны бильдирген. Бу себептен бир мусульман багъ, бахча, иш ери ве эв киби темиз олгъан ерлерде намаз къылмасы мумкун.

Джамилернинъ асыл вазифеси – ибадетлернинъ джемаат алында ерине кетирильмесини теминлемектен ибарттири. Бунынънен берабер джамилер Хазрети Пейгъамбер девринде тасиль, окъутув меркезлери ве девлет идареджилигинен алякъалы бир чокъ фаалиетлернинъ иджра этильген ерлер оларакъ да къулланылгъан. Бу бакъымдан джамилернинъ тарих боюнчка ильмий, адлиенен алякъалы, аскерий, идареджилик ве медений фаалиетлернен алякъалы эмиетли вазифелери олгъан. Исламда джами япкъанлар макъталгъан, джамилерге зарар бергенлер ве о ерде ибадетке кедер эткенлернинъ

джезаландырылмалары хабер бериле. Бу мевзуда Юдже Аллах: «**Аллахның месджитлеринде, Оның ады аңылувины мани олгъян ве оларның харап олмасына себепчи олгъанлардан даа залим ким бар!** Аслында буларның о ерлерге ялынъыз къоркъаракъ кирмелери керек. (Башкъа тюрлю кирмеге хакълары ёктырып). Булар ичюн дюньяда резиллик, ахыретте де, буюк азап бардыр» деп буюрмакъта (Бакъара, 2/114).

Еудийлукте мабед топту ибадет ве субет япылгъан ер оларакъ къабул этильген. Мабедде япылгъан ибадетлерде Исламда олгъян киби бир тертип ёкъ. Христианлыкъта исе кильселер топту дуа ери, папазнен джемаат арасында гунях чыкъарув киби белли татбикъатлар япылгъан мекянлардыр. Кильселерде Хазрети Исаынъ, Мерьемнинъ шекиллери, мелеклерге ве азизлөргө айт ресимлер ве хачлар булуна, оларгъа тазим этиле. Лякин протестант кильселери даа адий.

Исламда исе путкъа табынувны хатырлаткъаны ичюн джамилерде ресим асмакъ, я да диварларына ресимлер сыйзамакъ хош корюнметген, тарих боюнчада бойле алларгъа расткелинметген. Джамилер, мусульманларның гонъюль раатлыгъынен ибадет эткенлери мукъаддес мекянлар олгъанындан, бу ерде инсанларның дикъкъатини дагъытаджакъ ве раатлыгъыны бозаджакъ эр тюрлю манияларгъа ёл берильmez, джамилер саде ве косътеришсиз тёшенир.

Еудийлер синагогаларда ибадетке чагъырмакъ макъсадынен бору, христианлар исе кильсеге давет ичюн чанъ чалалар. Исламда исе мусульманларны намазгъа давет этмек макъсадынен эзан окъуна. Бору ве чанъгъа коре эзаннынъ эмиети буюктир. Чюнки эзаннынъ сёзлери, Исламның темели олгъян тевхидни ифаде эте. Айрыджа эзаннынъ джанлы ве гузель бир шекильде окъунмасы, бутюн инсанларгъа тесир эте. Акъикъатен де вакъты-вакътынен гузель окъунгъан эзанларның базы инсанларның хидаетине весиле олгъаны белли.

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ

Дигер динлерде намазгъа аит ишаретлер

Буюк Ислам мутефеккири Мухаммед Икъбаль шойле дей:

«Эсас итибары иле вахий бир ве тек. Эки кере эки, эр ерде дёрт этер. Истесе чынъ арифлеринен, истесе арапча, бутюн бу ракъамлар эр вакъыт тек ве айны акъыкъатны ifаде эте» (Ева де Витрай-Мейерович, Исламның Кулер юзю, с. 30).

Хакъ дин тек олгъанына коре, иляхий динлер арасында бир къысым бенъзерликлернинъ олмасы табиий бир алдыр. Меселя, Ислам намазны эмир эте. Китаб-ы Мукъаддесте де намазгъа ишарет эткен шу ифаделер бар:

«Келинъиз седжде этейик ве рукугъа барайыкъ; бизни яраткъан Раббнинъ къаршысында тиз чёкайик» (Мезмурлар, 95:6).

«Ве Мусанен Харун юзълери узерине (седждеге) къапандылар» (Сайылар [Числа], 16:20 - 22).

«Муса ашыкъып седждеге кетти ве ибадет этти» (Чыкъыш [Исход], 34:8).

«Иса ерге къапанып... дуа этти» (Матвей, 26:39).

«Ве хаварилер юзълери узерине ерге къапандылар...» (Матвей, 17:6).

Къуран-ы Керимде эвельки пейгъамберлерге, алельхусус Хазрети Муса ве Хазрети Исагъа намазнынъ ве зекятнынъ эмир этильгени ифаде этиле (Бейине, 4 - 5; Юнус, 87; Меръем, 31, 55, 58 - 59; Ибрахим, 37; Хадж, 26; Шуара, 46).

Атта Аллах, Муса -алейхисселям-ны озюне якълаштырып къонушкъанда, бу муим булушмада онъа тевхидден соң ильк оларакъ намазны эмир эткен (Таха, 14).

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагыдағы суаллерге дөгъру джевап беринъиз.

1. Еудийлер ичюн къайсы кунь афтанынъ энъ мукъаддес куню сайыла ве олар бу кунни насыл кечирелер?
2. Бутюн христиан мезхеплерининъ къабул эткен энъ эмиетли эки айин къайсылар, себеплерини анълатыныз?
3. Ислымдаки киби намаз ве зекят ибадети еудий ве христианларға да фарз къылынгъан эдими? Бу мевзуда Къуран-ы Керим бизге насыл бильгилер бере?
4. Ислымдаки хадж ибадетининъ джемиет ичюн файдаларыны анълатыныз?
5. Ислям джемиетлеринде джамилер намаздан гъайры даа насыл макъсалтарда къулланыла?

B. Ашагыдағы суаллерге дөгъру олгъан джевапларны шаралепенъиз.

1. Ашагыдағы джеваплардан къайсы бири еудийлерininъ диний байрамларындан дегиль?

A. Шабат (Джумартеси)	B. Йом Киппур
В. Песах	Г. Вафтиз
2. Христианларнынъ Хазрети Исанынъ дөгъгъан куню мұнасебетинен япқъан мукъаддес байрамларынынъ ады?

A. Пасха	B. Ноэль (Кристмас)
В. Вафтиз	Г. Эвхаристия
3. Мусульманлар намазларыны къаерлерде къылмалары мүмкүн?

A. Эвлеринде	B. Джамилерде
В. Мектеплерде	Г. Темиз олгъан эр ерде
4. Ашагыдағы шеэрлерден къайсы бири эр учъ дин ичюн де мукъаддес ер оларакъ къабул этиле?

A. Мекке	B. Медине
В. Къудус	Г. Истанбул

5. Ашагъыдаки джеваплардан къайсы бири Исламда фарз олгъан ибадетлерден дегиль?

А. Зекят	Б. Къурбан
В. Хадж	Г. Намаз

В. Ашагъыда берильген ифаделернинъ маналарыны аңыла-
тынъыз

Синагога – Еудийлернинъ ибадет эткен мукъаддес мекянлар.

Сулейман Мабеди – Хазрети Сулейман тарафындан Къудуста яптырылгъан ве еудийлер ичюн энъ мукъаддес олгъан мабед. Милядий 70 сенеси Ромалылар тарафындан йыкъылгъан. Шимди Месджит-и Акъсанынъ булунгъан бу ерге еудийлер Сулейман Мабедини янъыдан къурмакъ ичюн арекетлер япалар.

Шабат – «Джумаэртеси куню» демек. Шабат – еудийлер ичюн афтанынъ энъ мукъаддес куню сайыла.

Кохен/Хахам – Еудий дин адамларына берильген ад.

Кильсе – Христианларнынъ топту оларакт айин япкъан мукъаддес мекянлар. Айрыджа христианлыкъта дин адамлары сыныфинынъ тешкиль эткен идари къурумына да кильсе айтыла.

Эвхаристия – Христианлар тарафындан базар куню кильседе отьmek ве шарапнен яптылгъан мукъаддес айин.

Вафтиз – Бир инсан христианлыкъка киргенде кильседе сувнен яптылгъан мукъаддеслешлю айини.

Кябе – Хазрети Ибрахим ве Исмаил тарафындан Меккеде яптылгъан мусульманларнынъ энъ мукъаддес мекяны.

Мабед – Ибадет этильген ер, ибадет мекяны. Джами, Хавра, Кильсе ве башкъа ерлер.

Месджит-и Небеви – Мединеде ичинде Хазрети Мухаммед -салляллаху алэйхи ве селлем-нинъ къабри де булунгъан Месджит.

VIII БОЛЮК

МИССИОНЕРЛИК

I. МИССИОНЕРЛИКНИНЪ ТАРИФИ ВЕ МАКЪСАТЛАРЫ

Шимдики вакъытта миссионерлик сёзю айтылгъанда акъылгъа христианлыкъ келе. Чюнки «миссион» сёзю, Инджиллерде кече ве христианлыкъ майетини ташыгъан бир тюшюнджедир. Инджиллерде Хазрети Иса хаварийлерине: «Шимди барынъыз бутюн миллетлерни озунъизге талебе этинъиз. Оларны Баба, Огъул ве Мукъаддес Рух адына ваftiz этинъиз (яни христианлаштырынъыз), сизге эмир эткеним эр шейни оларгъа огretинъиз» (Матвей, 28:19 - 20) деп, оларны христианлыкъны яймакъ миссиясыны вазифе оларакъ юклей. Бу сёзге эсасланып, бутюн христианлар тарих боюнчада озь динлерини яймакъ ичюн чалышкъанлар. Ве миссионерлик къыскъаджа, христианлыкъны яймакъ макъсадынен яптылгъан бутюн чалышмаларнынъ умумий бир ады оларакъ къулланыла.

Миссионерлернинъ биринджи макъсады, христиан олмагъан эр кесни христиан япмакътан ибaretтири. Эгер буны япты оламасалар, экиндже гъае ве макъсаллары башкъа дин векиллерининъ башыны айландырып, динлерине аит чешит шубели шейлер анълатып, келеджек несиillerни бутюнлей динден дёндюрмектен ибaretтири. Учюнджи макъсаллары да миссионерлик чалышмаларынен озь менсюплериini ортакъ бир фикир ичинде бир арада тутмакъ ичюн чалышмакътыр. Дёртюнджи макъсаллары да христиан гъарп империалист дегерлерини ве медениетини яйгынлаштырып, о ердеки инсанларны озь медениетлеринден къопармакъ ве нетиджеде оларны эр тарфтан ёкъ этмек ичюн уйгъун шарапт азырламакътыр.

Христианлыкъ Авропагъа аким олгъандан сонъ, девлет

элинен дюньяның эр тарафында яшагъан инсанларны христиан япмакъ ичюн чалышты. Бу макъсатнен милядий 1095-1270 сенелери арасында Хачлы Сеферлери (христианлыкны яймакъ макъсадында япылгъан дженклер) башлай. Бу сеферлер, эсасен Ислам дюньясына къаршы ёнельген эди. Чонки бу сырада дюньягъа аким олмакъ макъсадында олгъан христианлыкны токтатып оладжакъ тек дин Ислам ве мусульманлар эди. Ислам дини кунь куньден дюньягъа яйылмакъта, менсюплерининъ сайысы да артмакъта эди. Лякин христиан дин адамларының дюзенлеген къанлы Хачлы Сеферлери мусульманларның сайысының артмасын акедерэттип оламады. Чонки мусульманлыкъ бу вакъытта кучь къазангъан, алельхусус Османлылар дөвринде Истанбулның фетих этильмесинен Авропаның меркезине къадар кирип кельген эди. Мусульманларның бу гъалебеси, христиан кильсесини зайыфлатты, Ислам янъы бир дин оларакъ бинълернен инсанларны озюне джельп этти. Бу вазиетте христиан дюньясы озъ менсюплерининъ сайысыны арттырмакъ ичюн гизли чалышув усулларыны ишлеп чыкъарды ве инсанларның яшагъан ерлерининъ хусусиетлерине коре чешит тактикалар къулланмагъа башлады.

Христиан конгреслерининъ бириnde, Ислам дюньясындаки тасаввуф ве тарикъат анълайышы, бу анълайышларгъа олгъан бағылышыкъ акъкъында тартышылгъан; шейхлерни я да оларның талебелерини къандырмакъ, озылерине алет этмек ве оларны янъылтмакъ; бу макъсатларына иришмек ичюн де талебе етишитирип, бу тешкилтларгъа сокъмакъ ёлунен мусульманларны ишандырмакъ мумкүн деген къарагъа келелер. Бу мевзуда энъ тесирили силя, оларның ичине далып, ишанчлары мевзузында шубе уяндырмакъ ве бойле этип динглерinden узакълаштырмакъ энъ мантыкълы ве энъ тесирили ёл деген фикирге келелер.

Асрымызда миссионерлик фаалиетлери кутълевий хабер васталарының артмасы нетиджесинде ве технологияның янъы имкянларындан файдаланып даа тез фаалиет косытермекте. Эсасен Африка, Анатолия, Асия ве Орта Шаркъ мемлекетлеринде япылгъан фаалиетлерде буюк нетиджелерге иришильмекте. Керчектен Папаның 24 Декабрь, 2000 сенеси япкъан бир къонушмасында «Биринджи бинъ йыллыкъта Авропаны, экинджи бинъ йыллыкъта Африканы христианлаштыргъанларыны, учюнджи бинъ йыллыкъта да невбеттинъ Асиягъа келеджегини» ifаде этип, векиллерине янъы

вазифелер бельгилеген. Акъикъатта, япылгъан чешит планларгъа коре, козь астына алынгъан улькелер бутюн инджеликлериңен оғрениле ве бу ерлерде ерли тиллерге терджиме этильген Инджиллер дагъытыла.

Миссионерлер ичюн дженк, зельзеле, ачлыкъ, къургъакълыкъ, къыттылыкъ ве ватандашлар дженки киби аллар, озылерине чекмек ичюн энъ уйгъун вакъытлар олды. Керчектен Иракъ дженкинен алякъалы оларакъ Англияда яйынлангъан «The Guardian» газетасында Мэтью Энгель, Иракъта фаалиет япмакъ ичюн беклеген христиан миссионерлерининь булунгъаныны, оларның бир эллеринде ашсув, экинджи эллеринде де Инджиль кетиреджеклерини сейлекен. Сөз оларакъ, хаберлерге коре Америка телевидениеисинде чыкъып, «Ислам феналыкъ ве хайырсыз бир диндер» деген бир баптист кильсесининь папазы олгъан Франклин Грахамынъ башчылыгъындаки бир группанынъ, буларның башында кельгенини айткъан (The Guardian, Апрель 4, 2003 с.).

Бу киби шекиллерде Африка улькелерининь бир чокъунда яшангъан агъыр куньлерде де, миссионерлерининь булардан файдаланып, Африкада чокъ джиддий христианлаштырув фаалиетлери япкъаныны бу китапның учонджи болугинде анълаткъан эдик (Бакъынтыз. III. Болюк «Африкада христианлыкъ ве миссионерлик» адлы баш мевзу)

II. МИССИОНЕРЛERNINЬ АЗЫРЛАНЫЛУВЫ ВЕ ЧАЛЫШУВ УСУЛЛАРЫ

Эр шейден эвель миссионер олып чалышаджакъ инсанларның бильги, медениет севиелери юксек ве къонушмалары энъ гузель шекильде олмалары керек. Бу макъсатларгъа иришмек ичюн миссионер тешкилятлар, миссионерлерининь этиширильмесине сонъ дередже дикъкъат айыралар. Бир миссионерде булумасы керек олгъан хусусиетлерни къыскъаджа шойле бельгилемек мүмкүн:

1. Биринджиде, миссионер оладжакъ инсанлар энъ акъыллы ве энъ чалышкъан генчлер арасындан сечиле. Сайлангъанлар миссионерлик япаджакъ улькенинъ мектеплеринде окъуйлар. Оларгъа христианлыкъ энъ гузель шекильде огратилип, христианлыкъ севгисини ашыламагъа

чалышалар.

2. Миссионерлер эсасен докторлыкъ, эмширелик, оджалыкъ киби халкъ арасында энъ чокъ булунмакъны талап эткен зенаат саиплери оларакъ етиширилелер. Чюнки бу зенаатлар миссионерлик фаалиетининъ гъалебеси ичюн пек эмиетлидир.

3. Ислам улькелеринде фаалиет косытереджек миссионерлерге арап тили ве Исламий илимлөр огратиле. Оларгъа христианлыкънынъ эксиклекleri къаршысында мусульманларгъа насыл джевап бермеклери кереклиги де огратиле. Айрыджа, Ислам динини къайсы хусулларда тенкъит япып, мусульманларнынъ тюшюнджендеринде шубе уяндырмалары кереклиги де огратиле.

4. Миссионерлерден бирден зияде тиль бильмелери талап этиле. Алельхусус хызмет этеджеклери улькелернинъ ерли халкъ тиллерини мытлакъа огремелери керек.

5. Ислам улькелериндеки акъыллы я да ярдымгъа мухтадж талебелерни тиль огремюв, маддий ярдым косытерюв, гъарпта тербилеп окъутув, чешит дигер ёлларнен эльге кечирмеге арекет этелер.

Бу анълаткъанымыз шекильде етиширильген миссионерлер, фаалиетлерини энъ тесирили ве гузель бир шекильде ерине кетирмек ичюн чешитли усуллар къулланалар. Миссионерлернинъ сыкъ-сыкъ къуллангъанларны бу усулларны да шойле анълатмакъ мумкун:

1. Кетиледжек мемлекетнинъ диний ве ичтимаий вазиетини бильген миссионерлер, о улькенинъ маддий ве маневий дегерлерини зайдыплатмагъа ве йыкъмагъа арекет этелер.

2. Ислам улькелериндеки фаалиетлеринен озь диний анътайыш ве дегерлериндөн узакъ етиширильген яш несиллерни шашмалатып дёнемлеринде къутарыджы дин оларакъ христианлыкъны косытерелер.

3. Макъсатлары дюньяда барыш, къардашлыкъ, севги ве сайгы дүйгүларыны яймакъ олгъаныны айталаар.

4. Христианлыкъ къолай, Исламдаки намаз, ораза киби ибадетлер исе къыйын олгъаныны айталаар; афтада бир кере кильсеге бармакъынен диний вазифелерinden къуртулманынъ мумкун оладжагъыны ашлайлар, акъылларына синъдирелер. Христианлыкънынъ севги ве къолайлыкъ; Исламнынъ замет ве зорлукъ дини олгъаныны иддия этелер.

5. Инсанларның кильсеге барып, папазгъа гуняхларны чыкъартып месулиеттен къуртулып раатлыкъкъа къавушмалары мумкционлигини анълаталар.

6. Дженк, янгъын, зель-зеле, ачлыкъ, къытлыкъ киби вакъытларда ярдымгъа муҳтадж олгъянларгъа ярдым берип, оларның **итибарыны** къазанмагъа арекет этелер. Эр бир миссионерге маддий тарафтан буюк бир дестек, ярдым бериле. О да яшагъан улькедеки ишсиз, фукъаре ве кимсесизлерге маддий ярдым коыстериپ, христианлыкъ пропагандасыны япа. Миссионерлер зарур олгъанда озылерине айт тешкилятлардан девамлы ярдым ве дестек алалар.

7. Ачкъан мектеплеринде Исламий илимлерни огретмек макъсадында ориенталистлерни (мусульман олмайып Ислам акъында бильгиси олгъян адам) ёллап, о ердеки мусульманларның фикирлерини буландырмагъа, къарыштырмагъа, оларның башларына янълыш фикирлер сокъмагъа чалышалар.

8. Дюньядаки сиясий ве икътисадий теракъкъиятны энъ гузель шекильде такътип этип, мусульман улькелердеки базы вакъиаларгъа озь макъсалтарына уйгъун шекильде изаат берирлер. Мусульман улькелерни бир-биринен къавгъа эттирип, араларында бир такъым проблемалар чыкъарып, оларның элиндеки имкяnlарны алмагъа арекет этелер.

9. Ислам улькелериндеки янълыш ёлда олгъан группаларны дестеклеп, этрафта фитне яймагъа чалышалар.

10. Чешит фильмлерде ве алельхусус мультфилимлерде усталыкъынен христианлыкъының мерхаметлик, инсанитетлик, барыш дини олгъаныны тешвикъ этип, инсанларның гонъюллерине кирмеге чалышалар. Бойле этип чешит весилелернен озь макъсалтарыны керчеклештирмеге чалышалар.

11. Эр бир къорантагъа, биринджи невбетте мектеплерге ве окъув юртларына ве тешкилятларгъа христианлыкъыны тешвикъ эткен мектюплер, брошюралар, китаплар ёлларлар.

12. Догърудан догъру миссионерлик фаалиетинен огърашмайып, козь астына алынгъан улькелерде тиль курслары, ичтимай ярдымлашма къурумлары, кафелер, туризм бюролары ве агентликлер ачып фаалиетлерини юртмеге чалышалар.

III. ШИМДИКИ ДЕВИРДЕ МИССИОНЕРЛЕРНИҢ ЯНЬЫ УСУЛЛАРЫ

Кильсе янъы девирге киргенден соңъ, артықъ эскиден къуллангъан миссионерлик фаалиетлерининъ мувафакъиетсизлике отгърамагъа башлагъаныны корды. Гъарпта бир чокъ инсан кильседен узакълашып, Исламгъа кельмеге башлады ве алельхусус гъарпта мусульманларның сайысы артмагъа башлады. Авропаның бир чокъ еринде мусульманларнен христианлар бераберликте яшамагъа башлады ве бир-бирлерини танымагъа ве бир-бирлеринден тесирленмеге башладылар. Кильсе артықъ о эски къаралама усулларының мувафакъиетсиз олгъанына шаат олды ве бу девирде янъы усулларны къулланмакъ кереклигини анълады. Бунынъ энъ ачыкъ делили 1958–1963 сенелери арасында католик Рома Кильсеси тарафындан япылгъан Экинджи Ватикан Консили олды. Бу Консильининъ эсас мевзусы дигер дин векиллеринен яхши кечинмеге чалышмакъ, озъара диалог киби янъы корюнишлернен миссионерлик фаалистини девам эттиремек олды. Соңъ девирлерде пейда олгъан бу фаркълылықълар, инкультурация адынен къаршымызгъа чыкъты.

A. МИССИОНЕРЛЕРНИҢ АДЛАРЫНЫ ДЕНЬИШТИРМЕСИ

Миссионерлик анълайышы, мусульманлар арасында негатив бир мананы анълатмагъа башлады. Хачлы Сеферлерининъ, бу негатив анълайышның пейда олмасына тесири буюк олды. Кильсе бу анълайышны йыкъмакъ ичюн, онынъ ерине «евангелизация» ифадесини къулланмагъа башлады.

«Евангелизация» - яхши ве муждели хаберни, яни Инджильни бүтөн инсанларға тақъдим этмекни ифаде эте. Бу себепнен, христианлар соңъ йылларда бу ифадени къулланалар. Христиан миссионерлер католик, ортодокс я да протестант олгъанларыны гизлеп онынъ ерине озълерини «евангелистлер» (инджильджилер) я да «Месихке ишангъанлар» оларакъ таныталар. Адлары денъишсе де миссионерликнинъ эсас макъсадының денъишмегени бир акъикъаттыр. Булар, миссионерлик фаалиетлерини даа гузель ве тесирли алып бармакъ ичюн къулланылгъан янъы стратегияларның бирер парчасыдыр.

Б. ЕРЛИ КИЛЬСЕЛЕРГЕ МУСТАКЪИЛЬ ЧАЛЫШМАГЪА ИЗИН БЕРИЛЬМЕСИ

Христиан кильсесининъ янты девирдеки миссионерлик фаалиетлеринен багълы оларакъ япкъан бир башкъа денъиштиремеси «кильсенинъ тышында къуртулыш ёкътыр» анълайышыны бираз даа юмшатмагъа чалышмасыдыр. Эсасен Католик Рома Кильсеси онинъ тышында бир къуртулышынъ олмагъаныны айтып, къалгъанларны четке чыкъара эди. Рома Кильсесининъ II Ватикан Консилиен (1958–1963 сенелери) бу анълайышыни бираз юмшатып эм фаркълы мезхеплердеки христианларнен, эм де христиан олмагъанларнен бу миссионерлик фаалиетини диалог адынен берабер юртмеге къаар берди.

Башкъа бир денъишме де ерли кильселерге де озъ башларына миссионерлик фаалиетлеринде булунмаларына изин берильмесидир. Чонки эвельден тек Буюк Кильселер бу фаалиетни юрюте эди. Бундан соңыкъ девирде ерли кильселер кучълендирильди. Гъарпнынъ буюк кильселири, девлетлери ве къурумлары оларгъа перде артындан маддий ве маневий оларакъ дестек косътереджек ве ярдым этеджек эдилер. Айрыджа, кильсе темсильджилери де о чевредеки халкътан сечиледжек эди. Нетиджеде бойле татбикъ саесинде христианлыкъ акъкъындаки бильгилер инсанларгъа даа къолай етишириледжек эди. Акъкъатен де соңыкъ йылларда мусульман улькелерде япылгъан миссионерлик фаалиетлерини дикъкъытнен оренгенимизде, ерли кильселернинъ не къадар тесирли олгъаныны коремиз. Олар санки шойле демек истейлер: «Бакъынъыз, биз де бир вакъытлар сизинъ киби мусульман эдик. Лякин христианлыкъны талиль эттик ве онынъ мусульманлыкътан даа гузель бир дин олгъаныны орендик. Христиан тасилини алып, кильсе хадими олдыкъ. Чонки бизим темсиль эткенимиз кильселер гъарбий империалист кучълер тарафындан дегиль, биззат, даа эвель мусульман олгъан алда дининден мемнүн олмайып, бир араштырма нетиджесинде (санки) дөгъру дин ве къуртулыш ёлу олгъан христианлыкъны булгъан самимий ве акъкъий христианлар тарафындан ёнетильмектедир».

В. ИНКУЛЬТУРАЦИЯ (ЭКИ ЮЗЬЛЮЛИК) УСУЛЫ

Кильсенинъ янты ве энъ тесирли усулларындан бири де инкультурация усулы эди. Бунъа кечмеден эвель, темель тешкиль этиджи тюшонджеси иле бу куньки христианлыкънынъ къуруджысы олгъан Павлос акъкъында анълатмакъ истеймиз. Миссионерлернинъ айнеджиликten ибарет арекетлери ве эр тюрлю къияфтегерге кирип христианлыкъны яймагъа чалышмалары Павлоснынъ шу сёзлерине

таяна. Павлос Коринтосларгъа ёллагъан биринджи мектюбинде шойле дей:

«Мен урь адамым, кимсенинъ къулу дегилим. Амма даа чокъ адам къазанайым деп эр кесинъ къулу олдым. Еудийлерни къазанайым деп оларгъа еудий киби мунасебет косътердим. Озюм Мукъаддес Ясанынъ (Муса шериатынынъ) шериатындан олмагъаным алда, Яса шериатындакилерни къазанмакъ ичюн, оларгъа Яса шериатында олгъан киби мунасебетте олдым... Шериаты олмагъанларгъа да шериаты олмагъан киби мунасебетте олдым. Зайыфларны къазанайым деп зайыфларнен зайыф олдым. Эр не шекильде олса-олсун, базыларыны къуртаратыйм деп эр кеске эр шей олдым...» (Янъы Ахит, Коринтослара 1. Мектюп, 9/18 - 23). Меселя, Павлос суннет олмагъа чокъ къатты бир шекильде къаршы олмасына бакъмайып, талебеси Тимотеусни суннет эттирген. Муса шериатына инанмагъаныны айткъянына бакъмадан, япылгъан арынма мерасимлерине къошулувда бир сакъынджа корымеген (Ресуллерниң ишлери 16/3; 21/20 - 27).

Корюнгени киби, Павлос къаршысындакилерни инандырмакъ ичюн эр шейни джаиз коръенини, макъсадына иришмек ичюн эр ёлны мубах сайгъаныны ифаде этмектедир. Бу да миссионерлерниң усулларында базы ахлякъий проблемалары олгъаныны ачыкъча косътермекте. Чюнки бойле арекет, динълейиджини христиан яп да, насыл япасанъ яп мантыгъына таянмакъта. Бу ал ве арекет исе озионде ич бир ахлякъий къыймет ташымагъан, атта динлерниң макъсат эткен «инсанны ахлякълы япув» принципине де терс кельген гъайри ахлякъий бир арекеттири. Павлоснынъ бу сёзлери ве эки тарафлы ролю даа сонъки христиан миссионерлери ичюн орьнек къабул этильген ве сёзлери байракълаштырылгъан. Бутон бу тюшүнджелер, буюк Ислям мутефеккири Мевлянанынъ шу сёзюни хатырлата: «Я олгъанынъ киби корюн, я да корюнгенинъ киби ол!» Иште, эки диний тюшүндже арасындаки терен ахлякъий анътайышнынъ фаркъы ве инсангъа бакъышы.

Юкъарыдаанълаткъанымыз Павлоснынъ усулы сонъки дивирлерде даа да системалаштырылгъан ве бу католиклерде «медениетлешюв» (Inculturation); протестантларгъа коре «шартларгъа уйдурув» (Contextualization) терминлеринен ифаде этильген. Бу терминлер христианлыкъка негатив бакъъланларны онъя якълаштырмакъ ичюн, христианлыкънынъ хаберини о джемиетлерниң озь диний ве миллий къыйметлерине ошатып анълатмаларыны ифаде эте. Бундан макъсат, кильсенинъ сиясий ве империалистик бир истеги олмагъаныны косътерип, христианлыкъ акъкъындаки бильгилерни империалист гъарп медениетинден айрып, ерли халкъынынъ тилинен анълатмагъа

чалышмакътыр. Бу сонъ девирлерде пек чокъ къулланылгъан бир усул эди. Акъикъатен де миссионерлер, асла Къурэн-ы Керимни ве Хазрети Мухаммед -салляллаху алэйхи ве селлем- ни къабул этмегенлери алда мусульманларныңъ арасында лаф эткенде, санки буларны къабул этелер киби корюнмеге арекет этювлери буныңъ энъ ачыкъ мисалидир.

Миссионерлерни энъ эвеля сечильген улькенинъ хусусиетлерини, о ернинъ инсанлары христианлыкъныңъ къайсы мевзулатыны къабул этип, къайсыларына къаршы келеджеклерини козь огуне алгъан алда азырлайлар. Базы вакът мусульманларныңъ ишанчларыны хош къабул эткен киби арекет этерлер, Исағъа Танърыныңъ Огълу демектен къачынылар. Атта башта Исламий бильгилернен мусульманларгъа якълашылар.

Мутехассыс бир миссионер олгъан Э. Бетманн мұвафактынет къазанмакъ ичюн миссионерлere шойле төвсиеде булуңгъан: «Мусульманларныңъ дининден ве диний къурумларындан сёз эткенинъде дикъкъат эт. Мухаммедни яланджы Пейгъамбер оларакъ анълатмакъ, бир христианныңъ Иса акъкъында «фашишенинъ оғылу» демеси киби бир шейдир. Сен «Мухаммед – Ислам пейгъамбери» демекнен ич бир шей къабул эткен олмасынъ. Айрыджа, Исаны «Аллахныңъ Огълу» деп анълатма. Чонки мусульманыныңъ козюнде бу бир күфюр, гуняхтыр. Буларгъа дикъкъат эт ки, бунтыа инанмагъан кимсерел сенден нефret этмесинлер. Оларнен даа сонъра диалогтга кирип, якъынлыкъ сактлагыяныңъда истегенинъ тешвиқъатны яп» (E. W. Bethmann, Bridge to Islam, Gr. Britain, 1953, s. 205 - 208).

Кене Американыңъ меркезинде ерлешкен бир миссионер къурумында чалышкъан Чарльс Д. Игал шойле дей: «Мусульманларгъа къаршы оларныңъ динлерини къулланып якълашынъыз. Дуа ве ваазларда Къурандан ве Ислам мединетинден, христиан ишанчынен уюм ичинде олгъан, я да христианлыкъ бакъышындан проблема олмайджакъ ифаделерни ве орънеклерни къулланынъыз... Кене Къуранныңъ сыйкъ-сыйкъ анълаткъан Хазрети Иса, Мерьем ве башкъалары акъкъындаки мевзулат мусульманларгъа якълашувда гузель бирер оръnek олмасы мумкун. Лякин буны япкъанда кесинликтен, къаршынъдаки кимсеге Къуранныңъ бир вахий маҳсұлы олгъан я да олмасы мумкүнлігини араштырып тапмасына имкан берменъиз... Кене мусульманларныңъ Джума ибадетине паралель оларакъ Джума ваазлары дюzenлемек мумкун, эв кильселирининъ лидерлери (рахип я да пасторлар) имам шеклинде такъдим этильмеси мумкун. Эв кильсесине киргендеге аякъаплар чыкъарылмасы мумкун, айны шекильде мусульманларныңъ татбикъ эткенлери дөгъум ве олон мерасимлери, байрамлар ве башкъа адетлер де япылмасы мумкун.

Домуз эти ашамакътан, шарап ичмектен къачынынъыз. Айрыджа бу фаалиетинъизде мумкун мертебеде, ерли халкътан олгъан кишилерни сечmek ве къулланмакъ, о джемиетте Инджильнинъ даа къолай яйылмасыны теминлейджек» (Egal, C. D., «Ministering to Muslims» <http://www.leaderu.com>)

Бу усул миссионерлернинъ буюк мувафакъиетнен къуллангъан усуулларындан бир эди.

IV. МИССИОНЕРЛИК ФААЛИЕТЛЕРИНЕ КЪАРШЫ НЕЛЕР ЯПЫЛМАСЫ КЕРЕК

Бу ерде миссионерлик фаалиетлерине къаршы япымасы керек олгъан шейлерни къысқыла шекильде анълатмага истеймиз.

Бириндже, халкъымызын диний ве миллий медениетке багъламакъ; акълыны ве рухуны тоюрмакъ, эсасен яшларымызын, эр яшта ве эр чагъда диний дерс, семинар ве конференцияларнен тербиелеп, Исламны ве миллий медениетимизни гузель бир шекильде отгретмеге боджлумыз. Эр яштаки инсаннинъ севиесине коре китап ве брошиоралар азырлап, эр бир къорантагъа еткизмек, атta мумкун олса оларны уджретсиз, бедава дагытмакъ лязим.

Буны япкъанда Къуран-ы Керимнинъ: «Динде зорлукъ ёкъ» (Бакъара, 2/256) ; «Хабибим, оларгъа сёйле, сизнинъ дининъ из сизге, меним диним манъя» (Кяфирун, 109/6) киби ает-и керимелернинъ рухуна уйгъун тарзда арекет этмек керек.

Айрыджа, миссионерлик чалышмаларынъын маиетини ве эсасларыны пек яхши бильген дин ве илим адамларынъынъ етишитирмелимесине эмиет бермек керек. Бунынъ янында бу акъымларнынъ янълышлыгъыны ве акъикъий юзюни ачып косътереджек ильмий араштырмалар да япымасы керек.

Ваазджы ве имам киби дин рехберлери тарафындан бу мевзуулар халкъкъва вакъты-вакътынен анълатылмасы ве тенбие берип турулмасы керек.

Эсасен кучюк яшлардан башлап балаларгъа эвде я да мектепте диний бильгилер берильмеси керек.

Дин отгетильгендe ич бир вакъыт серт арекет этмек керекмей. Онынъ ерине Исламнынъ кулер юзю косътерильмели. Хазрети Пейгъамбернинъ балаларына ве торунларына олгъан севги ве арекетлерини эсас алып, дин севдирилип отгетильмели. Терс арекетлернен севгиден марум етишкен балаларымыз, фаркъына бармайып миссионерлернинъ тузагъына атылгъан бирер ав олмалары

мумкюнлигини унутмайыкъ.

Балаларның, мектеплерниң темизлигине, оюн ве спорт майданларының етерли олмасына дикъкъат этмек керек ки, балаларымыз миссионерниң мектеплерине якълашмасынлар.

Озы медениетимиз ичинде осъкен, Исламны яшагъан, гузель орынек саиби нүмюне шахысларни балаларымызгъа ве генчлеримизге танытмамыз керек. Бу мезуда башта «Усьве - и Хасене» олгъан Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-, сонъ онынъ асхабы ве артындан кельген табиин несили бизим энъ буюк рехберлеримиздир.

Эмиетли олгъан шу хусускъа да дикъкъат этмек керек. О да хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ: «Къомшусы ач экен, озю токъ яткъан бизден дегильдир» хадис-и шерифини ич бир вакъыт акъылдан чыкъармамакъ керекмиз. Эсасен яшайышы агъыр олгъан, ач, фукъаре, чаресиз, ёкъсул ве етим кимселерниң мытлакъа къапсына бармакъ ве эллерinden тутмакъ керекмиз. Бириндже, Ислам медениетинде чокъ эмиетли бир ичтимайи бирдемлик мүэссиселери олгъан зекят, садакъа, нефакъа, вакъыф киби къурумларымызды янъыдан джанландырмакъ керекмиз.

Тек миссионерликниң дегиль, башкъа заарлы фикирлерниң тесиринде къалгъан, сигара, ички киби наркотик батакълыгъына тюшкен бутюн инсанларгъа ве алельхусус яшларымызгъа саип чыкъмакъ, юдже динимизниң бизлөргө юклеген энъ бириндже вазифесидир.

Мусульманларның сайысының эксериетиниң яш олгъаныны козь оғюне алсакъ, келеджекниң инша этильмеси ичюн потенциал бир кучь олгъан яшлыгъымыздынъ маддий ве маневий тербиесиниң не къадар буюк эмиетке саип олгъаныны бу ерде бир кере даа квайд этмек керек.

ОКЪУВ ПАРЧАСЫ

Еудий насыл мусульман олды?

Хиджрий II асырның соңъларында Аббасий халифелеринден Эль-Мемун, мусульман олгъан ве олмагъан бутюн девлетлернен реcмий алякъа къургъан девлет адамы эди. Озы девринде мусульман, христиан – бутюн илим адамлары ондан урьмет корыген, эджнебий тильдеки илим китапларның арап тилине терджиме этильмесинде, бильги алыш-веришинде буюк иссеси бар эди. О къадар ки, Мемун девринде дюнъяның юварлакъ олгъаны огредильтген ве чокътан чокъ ильмий теткъикъат ишлери алып барылгъан эди.

Бу чалышмалар вакътында Мемун, меджлисинде дикъкъатыны чеккен бир еудий илим адамына, бир кунь шойле бир суаль берди:

– Бутюн вакъиаларны бу къадар акъыллы бир анълайышнен огренесинъ? Не ичюн мусульман олмайсынъ? Къураннын Инджиль, Теврат арасындағи фаркъны бильмейсинъми? Еудий шойле джевап берди:

– Бу мевзу узеринде чалышам. Чалышмам биткенинен, сизге насыл къаарастырған кельгенимни айтарым.

Мемуннынъ еудийге баскъы япмакъ ниети ёкъ эди. Чюнки баскъынен имангъа кирсетмек, къоркъунен мусульман япмакъ мумкүон олмагъаныны пек яхшы анълай эди.

Еудийни озь алына къалдырыгъан Мемун, ондан бир даа бу мевзуда бир шей сорамады. Арадан бир йыл кечкен ве еудий кене Мемуннынъ меджлисиндеки илим адамларынен субетлеше эди.

Лякин бу еудий, бир йыл эвельки еудий дегиль эди. Бу сефер Исламны ве Къураннынъ укюмлерининъ бутюнини къабул эткен эди.

Мемун бунъа шашты:

– Хайырдыр, иншааллах. Бир йыл эвельки Къураннын бир йыл сонъраки Къуран арасында не фаркъ бар ки, о вакъыт иман этмедиңдө, бу йыл Исламгъа кирдинъ?- деп сорады.

Еудий шойле анълатты:

– Эфендим, шубесиз бир йыл эвельки Къураннын, бир йыл сонъраки Къуран арасында ич бир фаркъ ёкъ. Мени Исламгъа якълаштырып иман этмеге себеп олгъан да иште, будыр.

– Недир, Къураннынъ дентиши мезлигими?

– Эбет. Бакъынъыз, чалышмаларым насыл олды ве мен насыл бир нетидженен мусульман олдым. Оны сизлерге анълатайым.

Ве шойле девам этти:

– Башта эвимден чыкъмадым. Куньлердже Инджиль язмагъа башладым. Учъ дане Инджиль нусхасыны яздым. Биринджисинде бир къач сатырны эксик яздым. Экинджисинде ич бир эксик ёкъ эди. Учондюжисинде исе бир къач сатыр арткъач эди. Озюмден бир къач къошмалар кирсеткен эдим. Мен бу учъ Инджильни де алып кильсеге кеттим. Папазгъа косътердим. Папаз эфенди учони де окъуды, талиль этти, араштырма япты. Сонъунда сатып алды ве япкъан хизметим ичюн де мени тебрик этти. Къайтып кельдим, айны шеклиде учъ Теврат нусхасы яздым. Бунынъ да биринджисинде базы аетлерни язмадым. Экинджиси ич бир эксиксиз эди. Учонджисине де бир къач сатыр къоштым. Буларны хахамгъа косътердим. Хахам окъуды, талиль этти,

учони де бегенди, парасыны берип сатып алды. Айрыджа да тешеккюр этти.

Бу кере сыра Къуранда эди. Къуран буюк эди. Тамамыны язып оламадым. Тек учь джуз язып олдым. Биринджи джузунде бир къач сатырыны эксик яздым. Экинджи джузуни эксиксиз яздым. Учонджи джузуне де озюмден бир къач сатыр къошып яздым.

Оларны мусульман дин адамларына алып бардым. Эписине язған Къураларымны көстерип, алып окъумаларыны риджа эттим. Эписи язған Къураларымны алып окъудылар, амма episи айны япқын эксиклеримни ве къошмаларымны таптылар.

– Бу джузъде бу, бу сатырлар эксик, бу джузъ исе тамам. Шу джузъде исе бу, бу сатырлар къошуулгъан, фазла язылгъан. Къуранда аслында бойле бир сёз ёкъ, - дедилер.

Эписи де меним язған джузълеримни эзберден эксиксиз окъуп, хаталарымны догъруттылар.

Мен анъладым ки, Къуран насыл назиль олгъян исе, айны тазелик ве сагъламлыгъыны да мухафаза этип сакъламакъта. Къуранда ич бир вакъыт эксикликлер ве къошмаларның олмасы мумкун дегиль. Эндирильген шекилиндеки киби къорчалангъан энъ сонъ китап. Бундан сонъ мусульман олдым. Иште, Исламгъа кирмемге себеп олгъян араштырма бойле олды.

О вакъыларда Басра къадысы олгъян Яхъя бин Эксем бу вакъианы хаджгъя кеткенинде буюк вели Суфьян бин Уейнеге тариф эте. Суфьян Хазретлери шойле джевап бере:

– Бу вакъия, Къураннынъ бир аетининъ де фиилий тасдикъыдыр. Раббимиз (Теврат ве Инджильни) мен мухафаза этеджем деп ишандырмагъан. Амма Къуран-ы Керим ичюн бойле бир илихий ишанч, кефиллик бар. «Хиджр» суресининъ 9-джы аетинде шойле айтыла: «Мухакъкъакъ, Къуранны биз эндиридик, оны биз мухафаза этеджекмиз».

СУАЛЛЕР ВЕ ВАЗИФЕЛЕР

A. Ашагъыдаки суаллерге дөгүрүү джевап беринъиз.

1. Миссионерлернинъ христианлыкъны не макъсатта яйгъянларыны анълатынъыз?
2. Миссионерлер фаалиетлерини кенишлетмек ичюн насыл шарапитлерден файдаланалар?
3. Миссионерлер сонъ девирлерде насыл усулларны къулланмагъа башладылар? Не себептен бойле усулларны къулландылар?
4. Сизнинъдже христиан миссионерлернинъ озы макъсатларына иришмек ичюн эр тюрлю ёлларны къулланмалары догърумы?

Бу мевзуны Павлоснынъ сёзлерини (Коринтослара 1. Мектюп, 9/18 - 23) козь огюне алгъан алда озы фикирлеринъизни бильдириңиз?

5. Сизнинъ фикринъиздже миссионерлик фаалиетлерине къаршы мусульманлар не япмалары керек?

B. Ашагъыда берилген дөгүрүү джеваплар къарышына иша-рет къюнъызыз.

1. Ашагъыдакилерден къайсы бири миссионерлернинъ макъсатларындан дегиль?
  - А. Озы динлеринде шубе уяндырмакъ
  - Б. Оларны христиан япмакъ
  - В. Мусульманлыкъларыны къуветлендирмек
  - Г. Гъарп империализмине ер, мекян азырламакъ.
2. Христианларнынъ 1095-1270 сенелери арасында христианлыкъны яймакъ ичюн япкъан муджаделелери насыл аднен белли?
  - А. Миссионерлик
  - Б. Теблигъ
  - В. Айин
  - Г. Хачлы Сеферлери

3. Макъсадына иришмек ичон эр ёлны мубах сайгъан христиан миссионерлернинъ бириндjisи ким эди?

- А. Петр
В. Хазрети Иса

- Б. Павел
Г. Варнава

4. Энъ чокъ миссионерлик фаалиетлери япкъан христиан мезхеби къйсы бири?

- Б. Ортодокслар
В. Католик - протестантлар

- Б. Англикан
Г. Евангелистлер

В. Ашагъыда берильген ифаделернинъ маналарыны айлатынызыз.

Папа – Католик христианларнынъ энъ буюк диний лидери, айны вакытта Ватикан девлетининъ реиси.

Евангелист – Яхши, муждели хабер кетирген киши. Миссионерлернинъ озылерине берген ад.

Шериат – Къанун, ёл, низам. Ислям динининъ эмир я да ясакъларынынъ бутони.

Такъийе – Олгъаны киби дегиль, эки юзылу арект этюв. Христианлыкъта «Инкюльтюрасион» усулы.

Макъявелист – Макъсаткъа иришмек ичон бутон ёлларнынъ мубах олгъаныны сёйлеген, файданы козълеген нокъта-и назар.

Экинджи Ватикан Консили – Католик мезхеби тарафындан 1965 сенеси Ватиканда япылгъан топлашув. Бу топлашувда дигер мезхеплер ве динлөрнен олгъан багълар эльге алынгъан.

Сакрамент – Христиан айинлери ве ибадетлери ичон къулланылгъан бир ифаде.

Католик – Христианлыкътаки энъ буюк мезхеп.

Протестант – Католиклерден соң христианлыкънынъ энъ буюк экинджи мезхеби.

Ортодокс – «Догъру ёл» деген мананы айлата. Христианлыкънынъ учонджи буюк мезхеби.

НЕТИДЖЕ

Ислам дини – энъ соңъ ёллангъан хакъ диндир. Бунынъен берабер Ислам, башкъа дин векиллерине де аят хакъкъы танылган диндир. Дигер дин векиллеринен олгъан мунасебетлерде «**Динде зорлама ёкъ**» (Бакъара, 2/256) ве «**Сизнинъ дининъиз сизге, менимки де манъя**» (Кяфирун, 109/6) аетлеринде анълатылган темелли принциплерни эсас алгъан. Бойле этип дин сербестлигине ве видждан уриетнине олгъан сайгъысыны косытерген.

Бутунъки куньде мусульманларның сайысы 1,5 миллиардъа якъын. Оларның сайысы кунь-куньден артмакъта. Шимдики вакъытта Авропада энъ тез яйылган дин Ислам динидир. Ислам дини тез илерлемекте олгъан дюньяда, озъ-озюне багълы оларакъ асырның проблемаларыны чезювнинъ янъы ёлларыны косытерип бермекте ве инсанлыкъка ёл косытериджи олмагъа девам этмекте. Буның ичюн де мусульманларның сайысы, денъишкен дюнья шартлары къаршысында куньден куньге чокълашмакъта.

Шимдики вакъытта христиан дюньясында девамты эали сайысы эп эксильмекте. Христианлар озы сайыларыны арттырмакъ ичюн Асия ве Африка улькелеринде миссионерлик фаалиетлерини тезлештирелер.

Бу кунь башкъа динлернинъ иман эсасларында бир такъым проблемалар булунмакъта. Буларның башында Аллахкъа иманнен багълы янълыш итикъадлар кельмекте. Еудийлернинъ Танърысы «Яхве», тек еудийлернинъ Танърысыдыр. Бу себептен еудийлик – миллий бир диндир.

Христианлыкъның иман эсаслары да, шимдиге къадар гъарп энтелетуалларының виджданында мантыхъкъа уйгъун темеллерге отурмагъан. Теслис, яни учылу Танъры иманы – христианлыкъның энъ буюк диний кризисидир. Теслис акътында япылгъан айдынатувлар, муреккеп фельсифий изаатлар оларны къанаатлендирмей. Меселя, Францияда япылгъан бир анкеттагы джевап бергенлернинъ анджакъ 36 файызы Исаның Танъры оларакъ къабул эткенлерини айткъанлар. Бунъа коре христианлыкъның энъ темелли итикъадыны тешкиль эткен Исаның Танърылыгъына инангъанларның бу къадар аз олмасы, оларның бу мевзудаки шубелерини ачыкъ шекильде косытермекте. (Jean Chevalier, Дин Феномени, тердж. Мехмет Айдын, с. 6.) Бойле вазиет къалгъан гъарп улькелеринде де чокъ фаркълы дегильт.

Бунъа къаршылыкъ Исламның башта Аллахкъа иманнен, къалгъан иман эсаслары эльге алынгъанда, олар даа ишандырылдырылдыр. Эр не къадар иман ве ишанчнен багълы мевзуларны тек акъылнен идрак этмек мумкун олмаса да, олар инсанларны ишандраджакъ дереджеде мантыхъкый делиллэрge таянмасы керек. Бу себепнен

Исламның, Аллахкъа иманнынъ, Пейгъамбер тюшонджесининъ, ахырет анълайышынынъ Къуранда мантыкъкъа уйгъун темеллернен анълатылғаныны коремиз.

Ислам дини миляттан эвель XIII ассырда дөгъган еудийликнен, эки бинъ йыллыкъ кечмиши олгъан христианлыкънен тенъештирильгенде, чокъ янты бир диндир. Исламның он беш асырлыкъ бир тарихы ве кечмиши бар. Ислам динининъ янты ве энъ сонъ дин олувы, онынъ акъкынданаки бильгилернинъ даа сагълам ве даа ишанчлы темеллерге таянгъаныны косытере.

Ислам Пейгъамбери ве сонъ Пейгъамбер олгъан Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- акъкында элимизде етерли бильгилер бар. Онынъ бутюн аяты баштан ашагъы огредильтүр, олгъаны киби бизге этип кельген ве язылгъан. Хазрети Мухаммеддинъ -салляллаху алейхи ве селлем- аятынынъ ич бир гизли ери къалмайып, бойле терен шекильде огредильтүрмеси, онынъ кетирген шериаткъа олгъан ишанчны арттырмакъта. Еудийлик я да христиалыкъ акъкынданаки бильгилернинъ эксиклиги, бар олгъан бильгилернинъ де чокъ сонърадан пейда олмасы, Хазрети Муса ве Хазрети Исанынъ аяты акъкында шубелер дөгъура. Ойле ки, бу кунъ христиан дюньясында Хазрети Исанен алякъалы бильгилер етерли олмагъанындан себеп, онынъ керчектен бу дюньяда яшап - яшамагъаны акъкында тартышмалар кетмекте.

Хазрети Пейгъамбера къында бир чокъ бильгилерге саип олгъан тарих, онынъ кетирген шерорт акъкында акъкъий бильгилерге саип. Къуран-ы Керим, ильк назиль олгъан вакъыттан башлап эзберленмеге башлангъан ве язып алынгъан. Бу чифт усул, онынъ кунюмизге къадар экспиксиз, денъишмелерсиз кельмесини сакълагъан. Бойле бир къорчалавгъа ич бир мукъаддес китап саип олмады. Бу себептен де, бу кунъ эллэрде не Хазрети Мусанынъ теблигъ эткен Тевратнынъ асыл нусхасы, не де Хазрети Исанынъ теблигъ эткен Инджильниң асыл нусхалары ёктыр. Айны шекильде Къураннынъ айдынлатылувы олгъан Хазрети Пейгъамбер -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ хадислери де къорчалангъан, гъает дикъкъатлы чалышмалар саесинде пейда олгъан шахсий усулларнен бизге этип кельген.

Ислам дини, такъдим эткен хаберлерerde эр вакъыт инсан яратылувины козь оғонде туткъан. Бу себептен де хаберлеринде, керчек аятнен уйгъун эмирлер берген. Чюнки Исламнынъ кетирген шериат утопик, хаялий эмирлер дегиль, ерине кетирильмеси мумкүн ве инсан табиатына уйгъун олгъан эмирлердир. Буларны Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем- озъ аятында татбикъ этип, бу мевзуда умметине энъ гузель орънек олгъан. О Пейгъамбер, айны

заманда бир инсан оларакъ яратылув талапларыны ерине кетирген, эвлентген, бала саиби олгъян, тиджарет япкъан. Бу хусусиетлеринен о, джемиетнинъ эр севиесиндеки инсанлар ичюн нумюне бир шахсiet олгъян.

Ислям бир ольчу ве мусавийлик динидир. Бу себептен Ислам дини не дюнья аятынынъ зевкълерине алданмакъны, не де дюньядан бус-бутюн взгечmekни төвсие этмей. Ислам дюнья ве ахырет арасында инсан табиатына уйгъун бир мусавийлик къургъан, лякин бу дюньянынъ кечиджи олгъаныны, асыл аят – ахырет аяты олгъаныны бильдирген.

Еудийликнинъ къурмагъа чалышкъан дюньявий система тек озюни тюшюне ве тек еудий халкъына хитап эте, къалгъанларны четте къалдыра. Христианлыкъ да аслы итибарынен дюньявий бир система дегиљ; бутюнинен ахырет аятына чевирильген бир системадыр. Лякин бу күнкү татбикъ тамамен терси олгъан; кильсе бабаларынынъ тесиринен христианлыкъ дюньялаштырылгъан. Ильк заманлар ёкъулларнынъ сыгъынагъы олгъан кильсе, заманнен фукъаре халкъынынъ малына козь ташлады ве бир чокъ топракъ ве арази саиби олды.

Бу диний системалар янында Исламнынъ дюнья-ахырет мусавийлиги ичиндеки ери гъает дикъкъатны чеке. Чюнки Ислам дини аятынынъ бутюн мекян ве ерлерине эмиет бере. Меселя, иман, ибадет ве ахлякъ иле берабер инсанынъ тиджарет, аиле, эвление, ашап-ичме киби муамелелерини де тертипке къоя. Бу шекильде Исламнынъ пейда эткен адалет принципине багълы укъукъ джемиетининъ мисаллерини Хазрети Пейгъамбер, Рашид Халифeler ве даа сонъки девирлерде корымек мумкюн. Ислам джемиетлеринде дин бу шекильде яшангъанда, дигер дин саиплерининъ хакълары да ич дикъкъатсыз быракъылмагъан ве булар диний укюмлернен кефилликке алынгъан. Бу себепнен тарихте Ислам джемиетлеринде дигер дин векиллериине къаршы ич топту шекильде геноцид япылмагъан. Бойле арекетлерге башта мусульман дин адамлары къаршы чыкъкъанлар. Гъэрт христиан дюньясы озылерине айт олмагъан еудий ве мусульманларгъа къаршы Испанъяды, якъын сенелерде Африканынъ чешит улькелеринде, Германия ве Босния киби ерлерде бир чокъ топту геноцидлер япкъаны тарихте къайд этильген.

Исламнынъ дикъкъат чекиджи дигер бир тарафы да онынъ эр тюрлю фикир аректлерине кокюс кереджек сагъlam бир тюшюндже къурұлушына саип олмасыдыр. Аллахкъа инанмагъанлардан Онъа ортакъ къошкъанларгъа ве Ахыретни инкяр эткенлерге къадар, Къуран-ы Керимде эр тюрлю инкярдыжылыкъка джеваплар берилген.

Тюшюнмекни ясакъ этмеген, аксине инсанларны тюшюнмеге давет эткен Ислам дини, девамлы илерилев ёлуны туткъан бу тюшюндже къурулышынен, дигер дин системалары къаршысында дайма бир адым огде олгъан.

Динлер арасында Исламның ерини белли шекильде косятерген бир вакъия да Исламның итикъадий мезхеплернен парчаланмагъян олмасыдыр. Еудийлик ве эсасен христианлықънен тенъештирильгенде, Исламның иман мевзуларында тек беден олувы пек эмиетли. Христианлықъта пейда олгъан эр бир мезхеп айры бир кильсе къурып, ана христиан къурулышындан айрылыгъан. Нетиджеде ортагъа чыкъкъан группалар бир-бирлерини айрылувда, инкярджылыкъта, янълыш ёлда оларакъ васыфландыргъан ве мезхептен де башкъа эр бири айры бир дин оларакъ коронген.

Исламда исе дикъкъат чеккен фаркълы мезхеп шии мезхебидир. Шии мусульманларының базы мевзуларда фаркълы нокъта-и назарлары олса да, оларны динден чыкъты деп ве кяфирилките къбаатламагъанлар. Бу бакъыштан Ислам дюньясы христианлыкъкъа коре диний бир бутюнликтеке саиптир.

Бу ерде нетиджे оларакъ еудийлик ве христианлыкънен Ислам арасындаки фаркълылыкъларны къысқыа, мадделелер шекилинде төкрап хатырлатып, мевзумыздың екюнлейдіжекмиз.

1. Еудийликтек Аллах ишанчы тешбихке (инсанға бенъзетилир), христианлыкъта теслиске (учь танърыгъа), Исламда исе тевхидге (бирилкке) таяныр.

2. Эвельки пейгъамберлер тек белли къавимлерге ёлланғанлар. Хазрети Мусанен Хазрети Иса да биринджиден Исраиль Огъуларына пейгъамбер оларакъ ёлландылар. Христианлыкъ, Хазрети Исадан соңъ анджақъ башкъа миллетлер арасында яйылмагъа башлады. Соңъ эльчи олгъан Хазрети Мухаммед -салляллаху алейхи ве селлем-нинъ пейгъамберлігі исе бутюн дюнья, бутюн миллетлер ичюн.

3. Тевратнен Инджиль бозулған, Къуран исе заманымызгъа къадар ич дөнъишиден аспынен кельген.

4. Еудийликтек алельхусус христианлыкъта рухбан (дин адамы) сыныфы бар. Исламда шартларыны ташылған эр бир мусульман диний вазифелерни ерине кетирмеси керек.

5. Китаб-ы Мукъаддесте инсан гуняхкяр догъула дениле, Исламда исе тер-темиз, гуняхсыз оларакъ дюньягъа келе.

6. Эксериет христиан дин адамлары эвлемейлер. Исламда исе,

бу инсан табиатына терс къабул этильген ве шартларны ташыгъан эр кеске эвлилик эмир этильген.

7. Кильсе гуняхларны багъышлав хакъкъына саип. Исламда исе афу ве багъышлама хакъкъы ялынъыз Аллахкъа маҳсус.

8. Христианлыкъта афороз (динден къувмакъ) бар. Исламда исе бир мумин, мусульман олгъаныны айткъан биригине кяфир демеси мумкюн дегиль.

*****

«(Еудийлер ве христианлар мусульманларгъа:) «Еудий я да христиан олунъыз ки, дөгъру ёлны булурсынъыз», дедилер. Де ки: «Ёкъ! Биз ханиф олгъан Ибрахимнинъ динине уярмыз. О мушприклерден дегиль эди» (Бакъара, 2/135).

*****

«Биз Аллахкъа ве бизге эндирильгенге; Ибрахим, Исмаил, Исхакъ, Якъуб ве эсбааткъа эндирильгенге, Муса ве Исагъа берилийгенлернен, Рабблери тарафындан дигер пейтъамберлерге берильгенлерге, олардан ич бири арасында фаркъ корьмедин, инандыкъ ве биз ялынъыз Аллахкъа теслим олдыкъ денъиз» (Бакъара, 2/136).

*****

«Ким Исламдан башкъа бир дин къыдырса, бильсин ки, озунден (бойле бир дин) асла къабул этильмейджеек ве о, ахыретте зиян эткенлерден оладжакъ» (Ал-и Имран, 3/85).

МУНДЕРИДЖЕ

I БОЛЮК	7
Диннинъ тарифи, менбасы, эмиети ве таснифи	7
I - диннинъ тарифи	7
II - исламгъя коре дин дуйгъусынынъ менбасы	8
III - диннинъ эмиети	9
IV - динлернинъ таснифи	12
Суаллер ве вазифелер	22
 II БОЛЮК	 25
Иляхий динлер акъкъында умумий мадиумат	25
I - еудийлик ве къыскъа тарихы	26
II - христианлыкъ ве къыскъа тарихы	29
Суаллер ве вазифелер	44
 III БОЛЮК	 47
Тарихий ве шимдикى девирдеки африка динлери	47
I. Урф-адетлерден избарат африка динлери	47
II. Африкада еудийлик	48
III. Африкада христианлыкъ ве миссионерлик	49
IV. Африкада исламиет	52
Суаллер ве вазифелер	59
 IV. БОЛЮК	 62
Еудийлик, христианлыкъ ве Исламда Аллах ишанчы	62
I - еудийликтеги танърыгъя иман	62
II - христианлыкъта танърыгъя иман ве теслис	65
Аллахнынъ затий сыйфатлары	74
Аллахнынъ субутий сыйфатлары	79
Суаллер ве вазифелер	84

V БОЛЮК	87
Еудийлик, христианлыкъ ве Исламда китапларгъа иман	87
I - еудийликте китапларгъа иман	87
II - христианлыкъта китапларгъа иман	92
III - исламда китапларгъа иман	98
Суаллер ве вазифелер	104
VI БОЛЮК	107
Еудийлик, христианлыкъ ве Исламда	
пейгъамберлерге, Мелеклерге ве ахыретке иман	107
I. Пейгъамберлерге иман	107
II. Мелеклерге иман	118
III - ахыретке иман	121
Суаллер ве вазифелер	130
VII БОЛЮК	133
Еудийлик, христианлыкъ ве Исламда ибадет	133
I - еудийликте ибадет	134
Еудийликте мабед	136
II - христианлыкъта айинлер ве ибадетлер	136
Христианлыкъта мабед	139
III - исламда ибадет	140
Исламда мабед (месджит - джами)	149
Суаллер ве вазифелер	152
VIII БОЛЮК	154
Миссионерлик	154
I. Миссионерликнинъ тарифи ве макъсатлары	154
II. Миссионерлернинъ азырланылувы ве	
чалышув усуллары	156

III. Шимдикі девирде миссионерлернинъ яныы усуллары	159
IV. Миссонерлик фаалиетлерине къаршы нелер япымасы керек	163
Суаллер ве вазифелер	167
Нетидже	169
Муедериidже	174
	176